

Ба 2 Ба 61421

226

ЗЬМІТРОК БЯДУЛЯ.

**НА ЗАЧАРОВАННЫХ
ГОНЯХ**

Ба 61421

БЕЛАРУСКАЕ КООПЭРАТЫўНА-ВЫДАВЕЦКАЕ ТАВАРЫСТВА
„САВЕЦКАЯ БЕЛАРУСЬ“. МЕНСК, 1923.

Ба 61421

[891.72-34]

Т. Г. Б.
Инв. № 34315

ЗЬМІТРОК БЯДУЛЯ.

89

НА ЗАЧАРОВАННЫХ ГОНЯХ

Бел. выд-во
1994 г.

БЕЛАРУСКАЕ КООПЭРАЦЫЙНА-ВЫДАВЕЦКАЕ ТАВАРЫСТВА
„САВЕЦКАЯ БЕЛАРУСЬ“. МЕНСК, 1923.

Библиотека
Имя В. І.
Менск

1127

REPLY OR RETURN

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

25.04.2009

UNIVERSITY OF CHICAGO LIBRARY

На зачарованых гонях.

На зачарованых гонях, нібы тры адвечныя вартаўніцы, шушукалася тройца зграбных, стромкіх хвоек. Нібы карагодніцы, якія во-во пусьпяцца ў скокі, хвойкі рухалі вялёнымі, прухкімі, рукамі-лапкамі.

Вілаватымі ланцугамі-карэньнямі хвойкі былі прыняволены некім да гоняў. Хтосьці паставіў іх тут глядзець за тым, што чыніцца вакол.

Загартаваная двухкльковая саха грызла зачарованыя гоні з году ў год, пераварачвала лусты-скібы чарназёму. Смаглай, жывой зьвярыною з дрэва і вялеза саха ўдалася глыбока ў глебу.

Нуканьне і тпруканьне аратая, лясканьне драцянкі па абручох-скабінах калматай кабылкі сыпаліся на глебу нявідочным насеньнем. Як шрот аб бляху, дзынкалі згукі мужыцкія аб чорныя боразны, аб сухія равачкі.

Земляроб пры гэтым гнуўся і крахтаў. Во-во прыпадзе грудзьмі да гоняў. Во-во зрасьцецца з чарназёмам. Во-во і кабылка распластаецца - расьцягнецца ракам па барознах на ўсіх чатырох нагах. Глеба іх глыне—і знаку не застанецца...

Вялікай прагнасьцю дыхала глеба. Яна любіла, калі над ёю рыпалі-хрусьцелі косьці, калі мускулы рабіліся цвёрдымі, як дубовыя сукі, і прухкімі, як сталёвыя спружыны. Яна любіла, калі гарачая жыжа поту бруднымі ручайкамі разыходзілася па глыбокіх зморшчынах загарэлага твару. Яна любіла, калі пышкі-мазалі глебнега колеру цёрліся - шараваліся, як брускі, і фарбаваліся крывёй.

Глеба гадала шчырае замілаваньне да сялянскай болі, натужнасьці і асілкасьці...

Зрашатаваная агнёвымі шыламі сонечных промінаў, глеба выцскала наўзверх сваіх захаваных хохлікаў—руньнявыя вялёныя шпількі.

Барадой мядзяна-влотнай кучаравіліся мільёна-копныя шчоткі жытніх каласоў, тырчэлі, як дрот-шчаціна на чорным карку аграмадзістага вапрука. Да ярка-сонечнага полымя ў блакітнай

вышцы, як ніткі-зьмайкі, цягнуліся каласы, упарта імкнуліся да чорных бульбінкаў — жаўранкаў, якія сыпалі з неба ў нізіны зыкі-пералівы, булькалі жыврова-жоўтай рачулкай.

* * *

Калісьці на гэтых зачарованых гонях шуткавалі дзяўчаткі — калінкі лесавыя, прыгонніцы панскія; шуткавалі забудзенымі сярпамі-палумесяцамі. Сярпы жорстка глымзалі жытнія гоні, прагна глыталі каласы, сноп за снопам, мэндлік за мэндлікам.

Хай гікае панскі прыганяты, хай ляскае раменны гадзюкабізун, — красуні маладыя перакідываліся вясёлымі жартамі.

Грах не жартаваць, калі жар-сонейка грае, калі птушкі-званочкі двухкрылыя зьвіняць, калі вакол хмялеюць шклянныя далечы і мітусяцца паласы зялёна-кудзерных гайкоў.

Грах не жартаваць, калі ў далі-дальнай шэрыя купінкі хатак вясковых у самыя воблакі лезуць, калі з гладышкоў-комінаў коціцца дымок ружова-сівіосенькі і верціцца, рухліва-бурштынавымі клубочкамі-яблыкамі...

А позьнімі змрокамі ідуць маладыя жнейкі да хаты, ідуць грамадкай цеснай, босыя. Чырванеюць кветкі-вышыўкі на белы востракантовых хвартушкоў. Бялеюць хусткі на ільняна-русых польнях валасоў.

Ці не лябёдка гэта перакінуліся раптам у залачонавалосых дзяўчатак?

Ці не чарадзеініцтва рэй вядзе на вытаптанай сыяжыцы-каруне?

На сыінах камень-боль вісіць. На тысячы міль цягнуўся летні дзень. Ад цямна да цямна працавалі — пан скардзіцца не павінен.

Пелі яны хорам, усе разам. Шчыры смутак, як мёд ліповы, гадзіліў змрочнасьць. Волі жадалася:

«Дайце вы мне вольку —
Я ў зязюльках апынуся;
Дайце вы мне крылкі —
Я да пташак прылучуся»...

«Вольку!» — адгалосівала мутна-цёмная шыр сваімі чатырма старонамі.

«Вольку!» — вышываў нехта любавабнае слова на небе чырвонымі пчолкамі.

* * *

Гарачы кісель льецца з высатаў уніз. Сонечна-варны дзень. Зачарованыя гоні во-во растопяцца ад гарачыні, як сала на патэльні. Пад трыма хвоямі гудзіць цёмнае воблака кусьлівых аваднёў. Зярняткамі-лятункамі носяцца яны ў паветры на адным месцы.

— Ой, ратуйце, людзюхны добрыя... ра-туй-це... — жаласьліва-жудасна вохкала глеба.

Ра-туй-це!

Стоги дзкі, працяглы, як васеньняя ноч, вырываўся з-пад тройцы хваўвай, з-пад трох дрэў нямых. Пад дрэвамі быў курганок - муравельнік. Вялікім ахапкам сіўца злаваўся ён хвойкам. У ім і па ім ёрзаліся рудыя, зухаватыя мурашкі. З муравельніка тырчэла гола-меднае цела мужыка. За рукі ён быў моцна прывязаны вяроўкамі да яловага пня—так моцна, ажно рукі трэскаліся і выварачваліся з суставаў. Па жывым карчы чалавечага цела капашыліся соткі мурашак...

Хадыром хадзілі сукі-рэбры, «чорныя» мужыцкія косці пад скурай бруднай; не хадзілі, а скакалі... Валасы ў мужыка былі скалмачаныя, потныя ды абсыпаны чорнай мукою—пяском. І твар скрыўлены быў, аблеплены зямлёй: не даваўся мужык, не хацеў лезьці голы ў муравельнік...

— Ра-туй-це-е-е...

Разявіўся моцна мужык. Чорнай трубою глядзіць скрыўлены рот. На языку таксама пясок. На носе—таксама. Упарты, відаць, быў мужык, не даваўся. Яго галавой, як сахою, аралі людзі па зачарованых гонях. Вунь і сьлед ёсьць на прухкай зямлі. Яграз баразна.

Яго цягнулі за ногі галавой уніз.

— Іначай нельга было,—казалі панскія найміты:—брыкаўся, шэльма!

— Рат...

Тут хрыплы голас абарваўся. Нібы бочка трэснула і... аман! Толькі вочы вылезлі на лоб, мужыцкія вочы—шчырыя, жаласьліва - страшныя і нямыя. Сьлёзы кап-кап з іх, і мокрыя сьцежачкі расьціраліся па зямлістым твары мужыка.

Хліп-хліп! Хліп-хліп!—ціхі плач рваўся з валасатых грудзей. Да самага вечару прыдзецца галышком пасядзець у муравельніку. Праступак быў вялікі—прыгоньнік украў булку хлеба з панскай пякарні. Надта ўжо дзеді есьці хацелі—жаласьць прабірала...)

* * *

Чорнай дзяругай вісіць васеньняя ноч над зямлёй. Ні зоркі адной зверху, ні іскрачкі нідзе. Вые вепер васеньні, вые, як галодная зьвярына. Рыскае вільготны гад пад буйным дажджом і кідае з пазухі гнілой жмуты страхоцьцяў ва ўсе бакі. Стогне пустое поле. А дождж плухае аб жорсткае іржаньне, якое тырчыць на зачарованых гонях, як няголеная барада старога дзёда. Войкаюць тры хвойкі, ківаюцца ва ўсе бакі і крэхчуць.

Жуць і няпрытул спацыруюць па цёмных абшарынах. Золкасьць коціцца атрутным макама над зямлёй. Доўгая-доўгая васеньняя ноч. Канца ёй няма.

Упірайся вухам у цемру і пільна прыслухайся: шэпт, чалавечы шэпт пад трыма хвоямі хаваецца. Трывожнае, жутка-злосьнае «шу-шу-шу» гойдаецца адтуль...

Кінь моцна вокам у цемру і рупна паўзірайся: цені, тры чалавечыя цені шавеляцца пад трыма хвоямі. Хто іх клікаў сюды а поўначы глухой?—Лёс, нядоля мужыцкая!

Дзікі, прадсьмертны крык нырнуў з-пад хвоек; такі крык, ажно ўся зямля закародзілася. Рэзалі чалавека, мучылі яго ў глушы.

Цішыня...

Рыдлёўка глуха совалася ў зямлю, шорхалася, дзынкала аб каменні. Доўга шапталіся тры цені, а потым утанулі, расплыліся ў чорнай вільготнай воўне васенняй ночы.

Назаўтрае трывога пайшла гуляць па ўсёй ваколіцы:

— Пан прапаў... пан прапаў...

* * *

— Сам Антыхрыст засеў у ім!—гаварыў поп пра сына Макара Канцавога.

Высокі і худы быў Міхась, Макараў сын. Вочы ў яго былі глыбокія, задумёныя і цёмна-сінія з аганьком,—здавалася, што зараз бухнуць яны полымем і запаліць усіх. Як глянуць на чалавека—наскрозь яго бачаць. Такія ўжо чароўныя вочы: гнеўныя, гнеўныя. Але затое як скажа слова дзяцюк, дык чырвонцам кіне—добрае, добрае было слова яго. А простае, а разам з гэтым мудрае—мужыкі слухалі і наслухацца не маглі. Ну з кніжкі чытае ды й годзе!

Міхась служыў на фабрыцы ў горадзе. Час-ад-часу прыязджаў у родную вёску. Прывазіў кніжачкі. Але няпісьменныя сяляне любілі ляпей яго жывую гутарку.

Аб чым ён гаварыў?

Аб усім гаварыў ён. З яго гутарак гарапашнікі даведаліся скуль ліха на сьвеце. Так добра даведаліся, што задумалі сагнуць гэта ліха ў тры пагібелі, як асілак падкову конскую. Задумалі бунтавацца проціў цага і паноў.

— У гэрэтыка Міхаса рогі на ілбу і хвост ззаду,—гаварыў поп:—нячыстая сіла ў ім гнязьдзіцца. Ён—Антыхрыст.

Ківалі галовамі мужыкі і грозна маўчалі. Рукі сьцісківаліся ў кулакі. Вочы гарэлі. Во-во кінудца людзі на папа... во-во юху яму спусьцяць... Во-во ад яго толькі мокрае месца застаецца...

Стрымліваліся мужыкі. Пад бокам вураднік сядзеў. Вусы ў вурадніка тырчэлі, як у ката. Твар быў круглы, як качан капусы. Нос чырвоны, як бурак—вураднік часта сівуху пробаваў. А вочы ў яго былі, вочы! шклянныя і гілкія. Як два сьлізкія каённыя арлістыя гувікі, блішчэлі яго вочы. Як брудная кіпучая вада ў гаршку, бурлілася з яго глоткі хрышпа-п'яная няпрыстойная лаянка.

— Закатую да сьмерці с-с-сукіных дзяцей! бурчаў ён.—Закую ў ланцугі ды ў Сьбір адпраўлю!

Уцёк Міхась. А «бунтарскія» кніжачкі з гораду сяляне за-
капалі, як нябожчыкаў, на зачарованых гонях пад хвоямі.

* * *

Панскі маёнтак стаў водаль ад зачарованых гоняў, на
паляне. Дахам бляшаным ён рос угару, а вокнамі—вачыма во-
лата—зіркаў навакол.

Вокны бачылі ўсю ваколіцу. Ад іх ня ўтоішся. Сяляне,
праходзячы водаль, заўжды шапкі рвалі з галавы і комкалі іх
у каравых пальцах, як надакучлівых шчанят.

У адну раніцу.

Зарагаталі вокны крывавым сьмехам. Задыміліся страшна.
Нібы ў панскіх пакоях стаў нехта вялікі ды з вялікай люлькі
шпкаў—дым пушчаў праз вокны.

Закашляў панскі дом, і чырвоныя языкі пачалі высоўвацца
з усіх яго шчылінаў—з дзьвэрэй і вакон. Загулялі языкі, пачалі
ліваць сьцены. З сьценаў расьлі ўверх вялічэзнымі кветкамі!

Бу-у-ух! бу-у-ух!

Сьцены зарыпелі, заскрыпелі. Уверх падымалася чырвоная
гара; расла, бухала аграмадным вялікодным яйцом; сыпала-брыз-
гала з сябе крываваых пеўняў, залатых зьмяёў; пускала пукі во-
рак угару і рагатала.

Жудасна рабілася хвойкам на зачарованых гонях, жудасна
і цікава.

— Якое-ж гэта сьвята ў маёнтку? Ці-ж званы званілі?

А сьвятаў шмат—у календары ня зьмесьціш: то парскі дзень,
то божы дзень, то панскі дзень, то так сабе дзень. Лічы—і за-
блытаешся.

На папаялішчы панскага маёнтку людзі рэпу сеялі. Добрая
рэпа расла—ў цівунскую галаву. Дзівіліся людзі і надзвіцца не
маглі. Хоць вялі ў горад на паказ!

* * *

На зачарованых гонях.

Зноў сонечны летні дзянёк. Зноў жнейкі жнуць. Толькі не
для пана—для сябе. Ніхто над каркам не стаіць. Вясёлая песня
рвецца з грудзей і раскідваецца на абшарах тукамі-клічамі:

«Ад веку мы спалі
І нас разбудзілі»...

«Разбудзілі!»! вяртае ім водгаласамі прамяністая, сонечная
шыр.

— Разбудзілі!

Менск, 1922 г.

„Панскі дух“.

(Быль).

Прысады цягнуліся ад маёнтку да самай вёскі. Два шэрагі шумлівых старасьвецкіх ліп былі жывым ланцугом, які пачынаўся ад панскіх пышных палацаў і канчаўся шэрай убогай вёскай.

Такім чынам, вёска і маёнтак былі як-бы адным агромністым целам, адной істотай або спарышамі, якія розьніліся між сабою па выглядзе і тым, што напоўнена ў іх.

Крэўнасьць паміж вёскай і маёнткам была вялікая: і маёнтак і вёска называліся Зырачанамі—насьледак ад старых паноў Зырачанскіх, род якіх цягнецца да самага патопу, гэрб якіх красаваўся пекнай разьбой ва ўсіх старых пакоях панскіх палацаў.

Панскі дух лунаў над усёй ваколіцай...

Панскі бізун і мужычяя сьпіна калісьці яшчэ болей узмацоўвалі «крэўнасьць» паміж панам і мужыком. Рамантычнае «калісьці» пакінула свае пасьледкі да самай рэвалюцыі: лепшыя землі, лепшыя дугі і ўсе лясы засталіся пасья папшчыны ў паноў. Мужыку прыходзілася шапкаваць перад панам і кленчыць, каб пан даволіў яму сухастоечку вырубачь сабе на дровы або гаўяду пасьвіць на панскіх пасеках.

Крэўнасьць паміж вёскай і маёнткам была моцная. Яна выяўлялася ў кожнай драбніцы жыцьця і перадавалася з пакаленьня ў пакаленьне, ад дзядоў да ўнукаў. Перадавалася гэтая «крэўнасьць» праз вялікую векавую ненавісьць паміж панам і мужыком, якая кіпела ў кожнай кроплі крыві гэтых двух родаў...

Панскі дух стварыў гэтую ненавісьць...

Шумелі старыя каравыя ліпы, углядаліся ўніз на сьляды мужычых лапцёў і панскіх лякіровак і ківалі вершалінамі, як-бы хаваючы вялікую таямніцу, чакаючы нечаканага—вызваленьня ад панскага духу.

І таёмнае «нечаканае» прышло. Настала воля. Паны ўцяклі, але застаўся ў Зырачанах «панскі дух»,—як гаварылі сяляне,—асталося пачуцьцё «крэўнасьці» паміж панам і мужыком на кожным кроку, на кожнай лапінцы зямлі.

Шумелі старыя панскія ліповыя прысады, трывожна шушугаліся, чуючы нейкую захаваную небяспеку.

Грамада зырачанскіх сялян, як няпрытомныя, ляцелі ў маёнтак. Глухі шум гнеўных галасоў палохаў ліповыя прысады, цёпаныя лапцёў на лужынах аддавалася жудасным тахтам...

Пуста стала між ліповымі прысадамі. Грозна гук мужычых і кабетых галасоў данасіўся да іх з панскіх палацаў. Трэск дзвярэй, дзынканыя шкла, хіхат і гнеўныя крыкі насіліся адтуль, дзе луналі пекныя гэрбы паноў Зырачанскіх.

Успацелы, засопшыся, бледны, бяз шанкі сьпяшыў да маёнтку адзіны вясковы граматы чалавек, адзіны інтэлігент—фэльчар Зяблік. Сьмешна, перавальваючыся з боку на бок, ён паглядаў на палацы з трыгогай. Кожную хвілю яму здавалася, што во-во зара пакажыцца чырвань пажару, зара выбухне полымя, зара імкнецца ўвыш чорны слуп едкага дыму.

Фэльчара праняла нейкая асаблівая жаласьць да паноў. Нібы пекны сон яго жыцця адыходзіў разам з імі. Хоць фэльчар родам быў мужык, але ад самых малых гадоў марыў аб тым, каб стаць панам. Усё панскае было яму дорага і міла. Жыва ўспомніў, як маладая пані надочы вярхом на кані ўцякла ў суседні маёнтак, успомніў яе мілую кволасьць, вабную стройнасьць, прыт амазонкі і яе тонкія ручкі, якія моцна клязалі стаеньніка. Ня мог фэльчар мірыцца з тым, што такая ўкраса Зырачанаў ужо болей ня вернецца сюды. Ён быў пэўны, што пані вернецца назад.

Пакуль ён даляцеў да маёнтку, ужо людзі там моцна «павыработалі». Хтосьці барабаніў рукамі па раялі, хто трымаў у руках партрэты польскіх каралёў у цяжкіх залачонных рамах, а хто калом вокны павыбіваў... На дзядзінпу былі навалены кучы вопратак, пасудзін, скураной і плюшовай мэблі, сталы, кнігі і розныя бліскучыя штучкі.

— Не чапаць адгэтуль нічога!—ахрыпшымі галасамі крычалі старыя мужыкі,—ня трэба нам гэтага панскага духу!

І тая старадаўная ненавісьць мужыка да пана, выгадаваная дзядамі і прадзедамі, брызгала яскравымі снапамі з сялянскіх воч, рвалася з грудзей гарачымі хвалямі.

— Не чапаць адгэтуль нічога, а то галовы пашчапаем! Усё спалім!—крычалі старэйшыя мужыкі.

— Ды шкода нішчыць, лепей забярэм сабе!—прасіліся другія.

— Няможна, няможна! Панскі дух у іх жыве, яшчэ панамі паробіццяся.

— Кнігі, кнігі возьмем, дзяцей па іх вучыць будзем...

— Ня трэба нам панскіх кніг... Там панскі дух... Там сам д'ябал сядзіць... Усё, усё спалім, разам з палацамі!

— Шкода гэтых пекных палацаў нішчыць...

— Усё агнём пусьцім, каб пылу і праху не засталася тут

ад гэтых паганых сыцен, дзе катавалі нашых дзядоў, дзе кроў наша я лілася пад панскім бізуном,—крычалі мужыкі.

Пачалася між іх лаянка—гарачая, ядраная, вязсковая лаянка. Ад лаянкі перайшлі да тузганіны, ад тузганіны да кулакоў...

Так ваявалі паміж сабою мужыкі за «панскі дух». Адны шкадавалі дарма бяз толку нішчыць панскае дабро, а другія настайвалі, каб і званьня не пакінуць тут ад «панскага духу».

Фэльчар Зяблік стаў здалёку, баючыся блізка падыйсці да «разьяранных мужыкоў» і думаў:

— Ой, уляціць ім ад пані. Ой, уляціць!

Фэльчар дрыжэў ад страху, як асінавы ліст, і ня рад быў, што сюды прышоў. Ня ўдасца яму выратаваць маёнтак...

На гумне загарэўся стары драўляны сарай... Бухнуў вялікі агонь... Хтосьці абкладываў саломай старыя палацы...

Атраду чырвонаармейцаў удалося патушыць пажар, удалося ўгаварыць сялян, каб разыйшліся па хатах.

Цяпер Зырачанскі маёнтак лічыцца савецкім маёнткам, а ў старых пакоях нарыхтавана для вязсковых дзяцей добрая школа.

Рады сяляне, што іх тады затрымалі пусьціць маёнтак агнём. Панскага духу, якога сяляне баяліся бясконца, там і ўспаміну няма.)

Панскі дух выгналі адтуль дашчэнт. Ліповыя прысады і цяпер влучаюць у адно маёнтка з вёскай, але цяпер гэтая крэўнасьць складаецца ня з ненавісьці, а з шчырай любасьці, бо малазямельныя зырачанскія сяляне залажылі ў маёнтку камуну.

Духу панскага там болей ня будзе.

Фэльчар Зяблік, які пайшоў у бандыты бараніць панскі дух і паліць вязсковыя хаты, недзе загінуў разам з панскім духам.)

Менск, 1922 г.

На балоце.

— Няхай спухну, калі гэта мана, няхай спухну!—хрыплым, надломаным голасам гаварыў засоншыся хлопчук бяз шапкі, з скалмачанымі, успацеўшымі валасамі. Хлопчук біў закарузлым цёмна-бураковым кулачком па парванай сьвітцы ў худыя грудзі свае, хлёпаў босымі, парэзанымі нагамі па гразі і ўсё паўтараў «няхай спухну!»

— У чым рэч? Што такое?—закідвалі яго пытаннямі старыя людзі;—гавары хутчэй!

— Няхай спухну, калі няпраўда!

У вачох хлопчыка зьяла асабістая радасьць выпаўненага сакрэтнага абавязку. Ён глытаў словы і здавалася, нібы шчыра жадаў спухнуць раней, каб лягчэй было потым апавядаць нешта асабліва цікавае і бязьмерна жудаснае.

Яго акружыла цэлая грамада старых сялян, кабет і дзяцей, і кожны з нецярплівайсьцю глядзеў хлопчыку ў рот і чакаў, што ён тут раскажа.

Хлопчык пазіраў ва ўсе бакі леса і балотных абшарынаў, углядаўся падазрона ў цёмныя кусты і моцна сапеў.

— Кажы скарэй! спухні, каб цябе чэрці, і кажы!—злосна крыкнуў адзін стары дзед, высокі і худы, са зморшчаным тварам, з жоўта сівенькай бародкай. Дзед пры гэтым моцна ўеўся мазгалістымі, скручанымі пальцамі ў плечы хлопчыка і пачаў яго тармасіць на ўсе бакі, нібы галінку кволага кусьціка.

Хлопчук нібы гэтага толькі чакаў. Ён адразу перастаў сапець і загаварыў.

— Лігнеры даведаліся, дзе мы хаваемся. Ім сказаў зладзюк Бавэлчык.

— А, падліза панскі!—заскрыпеў дзед зубамі ад злосьці і моцна вылаяўся.—Болей што даведаўся?

— Лігнеры суды зараз прыдуць і забяруць нашых коняў і кароў. Бавэлчык іх сюды вядзе зімнікам.

— Вось шэльма, вось гад! Хіба выберацца ён адгэтуль разам з панскімі псамі, а то дадзімо яму ў рукі яго шальмецкую галаву—хай цацкаецца з ёю, як з гнілым гарбузом.

На балодзе пачалася трывога. Мужчыны, кабеты і дзеці за-
ёрзаліся, разышліся ва ўсе бакі зьбіраць сваіх коняў і кароў.

— У барок трэба ехаць праз Ціменку! Туды, сукіны дзеці,
не прабярэцца. І ня гуртам ідзеце, а ў адзіночку,—закамандаваў
дзед:—і голасу вялікага не падымаць!

Быў вясылы летні поўдзень. Балотная паляна, акружаная з
усіх бакоў цёмнай, высокай сыяною лесу, мрела ад гарачыні.
Высокая на пояс залёная шчотка травы была скалмачана людзь-
мі і жывёлінамі. Дзе-ні-дзе паміж травы ірдзелася мутна-меднага
колера балотная рудаўка, якая пазірала ўверх, нібы аграмаднае,
мёртвае вока. Дзе-ні-дзе тырчэлі сухія, леташнія сыяжарні.

Ценкі паплет тырчэў уверх, нібы вялізарныя, сукаватыя
пальцы падзямельных страшыдлаў, і сыяжарні паказвалі
ворагу, дзе хаваюць сяляне сваё апошняе багацце — коняў і
кароў.

Клопатна кружыліся нізка над травою балотныя птушкі.
Яны займаліся сваёй звычайнай, штодзённай працай: лавілі
мух, мушак, глыталі рабачкоў у рудаўках і гучна сыявалі на
розныя лады. Дзе-ні-дзе горда і спакойна спацыравалі буслы.

На ўстрыожных людзей зваччалі ўвагу толькі коні і каровы,
якіх адарвалі ад яды. Людзі ў адзіночку піха вялі коняў, гналі
кароў да рэчкі на самым канцы балотнай, вялікай паляны. Шас-
тала трава зьмянімым затаёным шастам:

— Ш-ш-ш... с-с-с...

Хлюпала балота і гойдалася пад нагамі, як чартоўская
выбка:

— Хлю-ю-п, хлю-ю-п, хлю-ю-п!

Во праваліцца балота... во людзі і жывёла праб'юць яго
пухкі, верхні слой, абросшы высокай драцяной травой; праб'юць,
як стары кажух, і праваліцца наскрозь, ажна знаку ад іх не
застаецца... Уздзівіцца маўклівыя буслы, зашастаюць моцнымі
веярамі-скрыдламі, падымуцца над балотам і, купаючыся пад не-
бам ясным у растопленым золаце гарачага сонца, панясуць у
празрыстыя летнія далі нямую казку аб тым, як балота глынула
людзей і жывёлін...

Людзі піха цягнуліся да рэчкі балотнай жывым ланцюгом,
у брод перапраўляліся праз рэчку і таялі разам з сваімі жывё-
лінамі ў блізкай ля рэчкі пушчы. Апошнім прабраўся праз
рэчку сівы, высокі дзед.

Здалёку чулася кулямётная страляніна: «тра-та-та, тра-та-та».
Нібы хтосьці рассыпаў боб па сухім гліняным таку.

— Гэта нашыя паўстанцы б'юцца з палякамі, — падумаў
дзед. І ўсмяшка ўзьявілася на яго худым твары. Ён прыпомніў,
як калісьці і ён з туркам біўся, але тады нейк войны былі інак-
шыя і ўсё жыццё было інакшае. Тады гвалтам цар гнаў людзей
на бітву з невядомым ворагам, а цяпер людзі самі ідуць. Усе
маладыя хлопцы з ваколічных вёсак пайшлі на пана, ды ня толь-
кі маладыя, а барадатыя мужыкі пайшлі, з віламі, з тапарамі.

Як ня пойдзеш, калі шляхтуны катуюць мужыкоў, зьневажаюць баб, да сьмерці замучываюць дзяўчат, паяць вёскі. Тут мусіш пайсьці... Эх, каб я быў маладзейшы!..

Дзед глыбока ўздыхнуў.

— Але што-ж! Калі ня я, дык двое маіх сыноў б'юцца цяпер з ворагам. З мяне досыць.

Дзед апошнім схаваўся ў пушчы. Там ён далучыўся да ўсёй грамады, якая трохі асьмялела і гойкала ў лесе на жывёлін.

Праз густыя галіны высокіх дрэваў сьвэцка дзе пранікала. У пушчы стаяла вечная палуцьма, якая расьцілася па шурпацістых пнёх, па карчох і вываратнях, як вільготны, сьветлашары вэлем.

Пад кожным пнём, ля кожнага чорнага карча туліліся старадаўныя казкі аб лясунох і русалках. У лесе яны здаваліся праўдзівымі. Нібы во-во яны тут былі, толькі з прыходам сюды няпрошаных гасьцёў—людзей і жывёлін—яны схаваліся па далёкіх куткох гушчарынаў, перакінуліся ў птушак, у вілаватыя пнішчы... Во-во па вільготным папаратніку адціснуты іх затаёныя сьляды. Вось нядаўна яны разгульвалі ў хмельна-пахкім багуне, качаліся ў пухкіх коўдрах моху, пробавалі на смак сыраежак, маслянак і перасьпеўшых чарніц.

Аб гэтым думаў толькі дзед. Уся грамада людзей была занята. Кожны пільна глядзеў за тым, каб жывёлы не заблукаліся ў лесе.

Людзі прабраліся і праз гэты лес дайшлі да Ціменкі—балюцісты луг, які доўгай і вузкай паласою цягнуўся паміж хвайняком, сьціснуты дрэвамі і абодвух бакоў. Праз Ціменку яны дабраліся да сухога барку, які стаяў на невялікім узгорку цьвёрдай, аграмаднай барадой вялікана.

Барок гэты быў акружаны балотамі і пушчамі на некалькі вёрст вакол, і бела-польскаму войску прабрацца туды было немагчыма. Грукат страляніны даходзіў да барка глухімі, далёкімі водгаласкамі, якія мала трывожылі людзей. Сваіх і хатніх спажыткаў яны адракліся ўжо колькі дзён таму назад, калі паны пусьцілі вёску чырвоным пёўнем, а паўстанцы дадуць сабе раду—яны маюць шмат кулямэтаў і стрэльбаў, і, пёўна, да іх ужо і бальшавікі надыйшлі.

Сонца тым часам апускалася ўсё ніжэй і ніжэй. Надыйшоў вечар, і людзі, адарваныя ад свайго звычайнага ладу жыцьця, ад усяго сьвету, як-бы зусім пераіначыліся. Гора застыгла ў грудзёх камяністым палючым комам, рукі і ногі былі змучаны і, як чужыя, рабілі сваю работу. Твары былі загарэлыя і брудныя. Губы запякліся ад смагі, а ў вачох няспынна гарэла вялікая злосьць.

Сталыя людзі былі падобны адзін да аднаго. Кожны сабе нешта бурчаў пад нос. Толькі дзеці не сумавалі. Ім уся гэта штука была надзвычайна цікава: нічога лепшага ня трэба, як хавцца па лясох днём і начамі.

Тут бы настаянна жыць, ды й годзе...—думалі дзеці.—Адно

лепка, што вялікія не дазваляюць ім шуму рабіць. Вось гэта ня зусім добра. Гэтыя вялікія—народ дзіўны: пачалі добрую справу з вандроўкай па лясах і не давалі да канца—не даюць галёкаць па лесе, не дазваляюць сьвістаць, сьмяяцца; глядзі на матак і маўчы няма ведама двеля чаго.

Колькі дзіцячых вачэй блішчэла ў грамадзе, столькі застыўшых пытанняў відаць было ў іх. Дзеці ніякіх тлумачэньняў ведаць не хацелі, як тыя нявінныя жывёлы, што вакол іх шчыпалі траву.

Грамада людзей сабралася ў адну кучу. Дзед падазваў падростка, які прынёс ім раней вестку аб тым, што польскія салдаты даведаліся ад Баволчыка, дзе яны хаваюцца.

— Сьцяпанка, ведаеш што, трэба было зноў падбегчы паглядзець, што там у вёсцы робіцца. Толькі асьцярожна, каб цябе ня прыкмецілі.

— Няхай спухну, калі мяне прыкмецяць!—горача сказаў узрадаваны хлапчук.

— Ідзі і не марудзь там, варочайся адразу назад. Толькі не заблудзіся па дарозе.

Хлапчук шуснуў у лес і зьнік.

Кабеты пачалі даць каровы ў вялікія жбаны, старыя сяляне курылі люлькі, нічога не гаворачы між сабою, а дзеці ціханька, крадучыся, забаўляліся між дрэваў.

Змрокі пачалі надыходзіць цёмна-шэрымі хвалямі. У барку пачало цямнець. Над галовамі людзей пачалі кружыцца камары, і не давалі ім супакою—злосна кусаліся. Людзі згуртаваліся ў адну кучу і елі вячэру—хлеб з малаком. Толькі некалькі мужчын асталіся вартаваць стада, якое таксама стаяла або ляжала цесным гуртом.

Вогнішча не разлажылі, баючыся, каб іх ня прыкмецілі. Бабы ўкуталі дзяцей у сьвіткі і кажухі і палажылі іх спаць. Дарослым ня спалася.

Жудасна і няпрытульна было ў лесе бяз вогнішча. Вільгаць падыймалася з зямлі і пранікала ў косьці.

Прайшло паўгадзіны, гадзіна. На блакітна-шкляным небе плаваў яркі, двухрогі месяц, а соткі зорак былі рассыпаны па нябёснаму абшару вакол, як залаты гарох.

Дзесьці блізка плакала, заліваючыся, сава, маладыя ваўчаныты квола-жаласьліва вылі.

— І накруціла мяне паслаць зноў падшывальца,—казаў высокі дзед,—яшчэ заблудзіцца ў лесе.

— Міхась не заблудзіцца,—казалі бабы:—ён ведае лес і балота, як свае пяць пальцаў на руцэ.

У барку дзесьці шорхала і шастала. Людзі востра прыслухоўваліся. Нарэшце, зблізку затрышчэла пад дрэвамі і пачуўся людзкі гоман.

Усе паўскочылі з сваіх месц і пачалі пільна ўглядацца. Ішло да іх некалькі чалавек, якіх веў сюды хлапчук.

— Няўжо-ж легіянеры!—устрывожыліся людзі: у легіянерскіх шынялях, з бліскучымі брылямі на шапках...

— Вось дзе канец нашым конікам і кароўкам...

Легіянеры падыйшлі блізка. З імі разам ішоў моўчкі сусед-звраднік Бавэлчык, які пафрантоўску трымаў рукі заложанымі назад—ма'быць з вялікай гордасці.

Пры гэтым хлапчук круціўся між легіянераў, як ўюн, і весела хіхікаў.

— Няўжо-ж ён іх наўмысьне сюды прывёў?—падумаў дзед. І лапанка, ядраная і моцная, сарвалася з яго вуснаў.

— Добры вечар, браткі!—сказалі легіянеры.

— Гэта-ж нашыя хлопцы!—закрычала весела грамада людзей,—нашыя хлопцы прышлі!

— Палякаў мы ўжо выгналі адгэтуль,—казалі паўстанцы,—у нас чырвоныя, нашыя. Палякі, уцякаючы, пакінулі свой абоз, дык вось мы трохі прыбраліся ў іхнія вопраткі. А вось гасьця Бавэлчыка мы вам сюды прывялі. Хутчэй разлажэце вогнішча і гляньце на суседа нашага!

У адзін момант сабралі кучу сухіх сукоў і хутка разгарэлася вялікае вогнішча. Шыбаў агонь уверх пышна-чырвонымі языкамі, шыпеў і трывішчэў на розныя лады.

Маладыя паўстанцы ў польскіх вопратках са стрэльбамі ў руках падвялі Бавэлчыка бліжэй да вогнішча. Рукі ў яго былі звязаны за плячыма. Гэта быў мужык гадоў пад пяцьдзсят. Кароткі, прысадзісты і шырокаплечы. На круглым твары цаглянога колеру тырчэлі сіваватыя, тоўстыя вусы. Маленькія, чорныя вочкі скосу пазіралі на людзей, пазіралі злосна і пудліва, як у пайманага ваўка.

Бавэлчык жыў палясоўшчыкам у блізкага пана Бараноўскага, двеля чаго і самога сябе на палавіну панам лічыў і служыў ў легіянераў, як шпік: падказваў, дзе сяляне коняў хаваюць, хто з сялян багаты, каб яго аграбіць і дзе знаходзяцца паўстанцы.

— Чаму, Бавэлчык, прышоўда нас без палякаў?—запытаўся дзед.

Бавэлчык апусьціў галаву.

— Чаму ня ўдэк з палякамі?

Бавэлчык маўчаў.

— Кажы!—злосна закрычаў дзед і таргануў Бавэлчыка за звязаныя рукі.

— Мы яго захапілі пры польскім абозе, калі ён капаўся ў вопратках салдацкіх,—сказаў адзін з паўстанцаў.

— Шэльма ты! Зладзюга!—злаваўся дзед. Глыбока зірнуў ён на Бавэлчыка і моцна плюнуў яму ў твар.

Бавэлчык уздрыгануў з ног да галавы і заскрыгатаў зубамі.

— Досыць!—сказаў адзін з паўстанцаў:—вы тут да раніцы начуйце пры агні, а мы з Бавэлчыкам пойдзем на гулянку. Марш, Бавэлчык!

Бавэлчык задрыжэў, як ясінавы ліст; зубы ў яго забарабанилі і ён задушаным голасам замарматаў:

— Зьлітуйцеся, браткі...

— Ідзі, сукін сын, калі прыказваюць!

Бавэлчык не хацеў ісьці, але прыклады паўстанцаў падалі ахвоты.

Ніхто з грамады людзей Бавэлчыка не бараніў. Усе маўчалі.

Паўстанцы разам з Бавэлчыкам зьніклі паміж дрэў. Вогнішча весела гарэла. Прабудзіліся дзеці і пачалі забаўляцца пры вагні. Ніхто з дзяцей ужо больш не баяўся шумець і забаўляцца: старшыя ім не забаранялі.

Праз колькі хвіль увесь барок уздрыгнуўся ад грэмотнага стрэлу.

Попчакі насіліся з усіх бакоў працягла і жудасна. Людзі ўсе падскочылі на сваіх мясцох. Дзеці спалохаліся і некаторыя з іх пачалі плакаць.

— Бавэлчык дастаў паводлуг заслугаў—глуха прагаварыў дзед і спакойна задыміў люльку.

Менск, 1923 г.

Аднаго разу у нядзелю.

(Б ы л ь).

У вялёных, калючых абоймах гушчару накіданы кучы старых, вяліварных скрынак—вясковыя хаткі.

Васпавата-саламянае цела вёскі разрэзана па дзве часткі аграмаднай рухлівай касой—рэчкай Срыбнай.

Над рэчкай скача драўляная, свежа-жоўтая зьвярына—новая грабля з сасновых плашак.

Летняе сонца палівае вакол залочаным, гарачым варам.

Па рунавай, травяністай барадзе вузенькай вясковай вулкі спацыруе маленькая сямейка—квола-добрая матка з цэлай кучай дробненькіх дзетак—свіньня з маленькімі парасяткамі.

Сьветла-ружовая дзетвара трэцца каля матчыных сіватых ног. Цененькія вярвачкі-хвасткі закручаны ў круглыя абараначкі. Трубочкі-лычкі нюхаюць-шукваюць.

— Квіць-квіць-квіць!

Свіньня супакойвае іх ласкавымі матчынымі словамі.

— Хрумк-хрумк-хрумк.

Кучка чацьвераногіх дрыбнятак прысасываецца, як жмуток п'явак, да яе адвіслага жывата. Парасяткі так уважліва палуднуюць, што й сьвету беллага ня бачаць вакол.

Маці ўпірае ў сонечную далеч пару маленькіх хітрых вочак, прыслухоўваецца пільна сівымі лістамі-вушамі і строга ківае хвостом. Асалода тырчыць з яе калючай драцянай шэрсці:

— Жартачкі, дзеткі палуднуюць.

Сьвяточны дзянёк—нядзеля.

Дзе-ні-дзе закрасуюцца ў вакне чырвоныя кветкі жаночай кофты. Дзяўчына з ільнянымі косамі, сьвяточна ўбраная ў каля ровую саматканку, перабягае вуліцу, пазіраючы ўніз, на свае чырвоныя, запаленыя сонцам босыя ногі.

Сяляне—старыя мужыкі сядзяць на прызбах. Галовы—у жанок на каленях.

Прыбег устрывожаны сусед:

— Браткі, што сыніцё ў шапку?

— Ну?

— Госьці ў лесе. Пастухі гаварылі. Бандыты на конях. Са стрэльбамі.

Грамада непакоіцца.

— Што рабіць? Нас то бандыты жывых у кашу ня кінучь. Але што з мельнікамі рабіць?

Галаварэзы разарвуць Гайзіка на кавалкі... Шкода добрага суседа.

— Трэба што-кольвек рабіць!

Гаспадары пусьціліся ў млын.

— Гайзік! А, Гайзік. Ведаеш?

— Ведаю...

Гайзік быў у млыне. Сядзеў над жорнамі і шліфаваў камень завостраным малатком.

Гайзік меў прывычку ў кожную нядзелю што-колечы рабіць, каб аддзяліцца ад хрысьціян...

— Чаму робіш у нядзелю?

— Я павінен памятаць, што я жyd...

— Сягонья забудзь...

— Ну?

— Бандыты шукаюць жyдоў.

Гайзік вінавата апусьціў вочы.

— Сям'ю я ўжо заўчас выправіў у горад, а сам ні за што не пакіну млына аднаго. Адсядзеў тут дваццаць год. Што будзе— хай будзе.

Суседзі ківалі галовамі:

— Праўда, як можна кідаць гаспадарку?

— Гайзік!

— Га?

— Кінь сягонья працаваць. Ідзі апрапіся ў сьвяточныя вопраткі!

— У сьвяточныя? Чорны сурдут і новыя чаравікі? На што?

— Ха-ха-ха! Сягонья апрапіся ў нашу сьвітку, абуй новыя ланці. Зрабіся нашым братам, калі хочаш астацца жывым.

Гайзік маўчаў.

— Схавай свае «бубліі» і павесь у куце на сьцяне абраз сьвятога Мікалая. Мы спарадкуем тваю хату на наш лад, каб бандыты не пазналі, што гэта жyдоўская хата.

Мельнік церабіў бараду.

— А мая фізыяномія?

Хэўра пачала крытычна аглядаць Гайзіка: рудая вялікая барада, як у „рускага“, тоўстыя вусы, густыя бровы, скалмачаныя валасы на галаве.

— Выйдзе лоўка! Якраз наш брат! Па нашаму гукаеш ёмба. Скінь «цыцалі»!

Гайзік паслухаўся.

Кампанія ўзялася за работу. Прынеслі Гайзіку сьвіту, ланці, сьвяты абразок. Гайзік схаваў свае «бубліі», і хата прыняла належны выгляд: нічога жyдоўскага не засталася. Да Гайзіка на

двор запрасілі пугай сьвіньню з маладым пакаленьнем, разбаўталі ёй пойла ў карыце. І вясковая баба засталася гаспадарыць у яго хаце—нібы Гайзікава жонка.

Разыйшліся людзі па хатах. Парасяты, Гайзік з вясковай бабай засталіся.

Баба з Гайзікам селі на прызбу. Гайзік палажыў сваю калматую галаву бабе на калені, і яго нібы-то жонка пачала расчысываць валасы...

Гайзік касурыў бровы з бабіных каленяў у бок лесу: ці ня едуць ужо «любья» госьці—бандыты.

Гайзік кідаў зрэнкамі да неба!

— Дзе ты, бог Ізраіляў? Дзе ты?

Неба ціха блакіцілася роўна для ўсіх і нямела...

Гайзік завлаваўся на «бога Ізраіля»...

Баба шуткавала і харошылася перад Гайзікам. Парасяткі круціліся яму пад ногі. Шчыра і кемна Гайзік граў ролю мужыка.

— Топ-топ-топ!—пачуўся з новай граблі конскі топат.

Пяць п'яных галаварэзаў вярхом на конях прывалілі на двядзінец.

Гайзік ускочыў ім насустрач.

Разгарачаныя, чырвоныя твары, раскудлачаныя чупрыны на ўспацеўшых ілбах, нагайкі ў руках засьляпілі Гайзіку вочы.

— Жыдоў няма ў вас?—запытаўся адзін з бандытаў.

— Няма ў нас жыдоў!—спакойна адказаў Гайзік і са смехам дадаў «трох'этажную». «Трох'этажная» Гайзіка бандытам страшна спадабалася. Адзін з бандытаў пабратэрску жарнуў Гайзіка па плячо.

Бандыты рвануліся ў хату.

— А дзяўчаты, дзед, ёсьць у цябе?

— Няма.

— Што значыць няма! Мы табе галаву скруцім! Павінны быць!

— Няма,—ціха адказаў Гайзік:—мы тут з бабай, як бачыце, адны.

— Фэ! Твая баба—старая падла!

Галаварэзы плюнулі і пайшлі ў вёску шукаць дзяўчат.

Мачалі брахаць сабакі. Шум і крыкі рваліся з вясковых хатах.

Гнеў загарэўся ў сэрцы мельніка. З таго часу, як ён пераадзеўся за мужыка, дык зусім змяніўся,—зрабіўся смелым. Ён схваціў вялікі млыновы молат, пабег на тыя крыкі з малатком у руках і з «трох'этажным» у горле.

Сяляне віламі і косамі баранілі сваіх дачок ад бандытаў. Бандыты працавалі нагайкамі над мужыцкімі галавамі. Кроў плюхалася...

Папалася і Гайзіку.

— Мы спалім вёску! Мы вас перастраліем, як сабакі—бушавалі бандыты.

Нядоўга цягнулася вайна. Загрукалі стрэльбы. Атрад чырвонай коньніцы раптам выскачыў з лесу.

Бандыты ўцяклі.

На вёску зноў напала сьвяточнасьць. Ва ўсіх хатах пяклі лечні.

Васковая баба шчыра грала ролю Гайзікавай жонкі. Яна смажыла пшанічныя бліны ў Гайзікавай хаце вельмі спрытна.

Дым каціўся з комінаў, кучаравіўся ўтары і бруштыніўся ў размаітых круцёлкі. У вёсцы пахла салам. Дзесьці тылілікаў гармонік.

На ўзгорачку сярод вулку разляглася сьвіньня з дзеткамі, нібы самая галоўная гаспадыня вёскі.

Мельнік скінуў мужыцкую сьвіту, апрануў свае, запыленыя мукой, вопраткі і давай кожнаму паасобку расказваць аб тым, што тут чынілася і дзеялася.

Менск, 1922 г.

Дванаццацігоднікі.

Ужо болей за сто гадоў, як водаль тракту, на пагорку стаяла вёска Такароўшчына. Вёска невялікая — сялібаў каля дваццаці ўсяго. Але гэтая вёска вызначалася ва ўсёй ваколіцы сваім багаццем. Хаты былі зграбныя, высокія, чыстыя, пакрытыя не саломай, як у суседніх вёсках, а драўніцамі. Кожная хата мела на сваім дзядзінцы добрую, чыстую студню; пры кожнай сялібе быў добры агарод, садок, а водаль шырыліся палосы тлу-стага, чарназёмнага поля, а далей — высокі панскі лес, а за лесам — балота, а за балотам — сплаўная рэчка Сьлізьянка, якая ўпадае ў Вільню.

Такароўшчына славілася на ўсю ваколіцу найлепшым збож-жам — чыстым і ядраным, найлепшай жывёлінай і добрымі ткані-намі. Гэтыя тавары такароўцы вазілі прадаваць на кірмашы ў ваколічныя мястэчкі, або гандляры прыяжджалі да іх у вёску купляць.

Заўсёды ўвосені, калі з поля ўжо ўсё было сабрана, калі кірмашы на мястэчках ажыўляліся і ўсюды гарэкала саранча гандляроў, — за такароўскія тавары тварыліся цалыя авантуры, скандалы і гісторыі: кожнае мястэчка вастрыла зубы на така-роўскія вырабы. Кожны гандляр прыцмокваў губамі, успамінаючы Такароўшчыну. Аб Такароўшчыне гаварылася ва ўсіх крамах, шпіхлярох і сынагогах. За Такароўшчыну пачыналіся ў часы малітваў спрэчкі, сваркі, а часамі, нават, і бойкі. Пэйсы й бароды луналі ў наветры, як павуціна на платох і дрэвах на васеньнім шліху.

І было за што: кожнаму гандляру хацелася здабыць така-роўскія тавары. Задабрываў ён такароўцаў рознымі гаспаўцамі й гаралкай. А такароўцы харахорыліся, як гусакі; фарабёрыя іх расла, як на дражджох; гонар квітнеў, як бэз у маі, і навага да сябе ў такароўскіх гаспадароў расла ў грудзях сялянскіх так шпарка, ажно ня тоўпілася, і на ўсе запытаньні й скаканьні вакол іх і заглядываньні са смагай у самыя вранкі такароўцы адказывалі няяснымі й нявызначанымі «г-м-м», «пабачым», «памацуем», «пагутарым», «пасьпеем», «прыедзеце да нас» і іншымі

такімі слоўцамі, якія хмяляць, вабяць, абцягаюць і не абцягаюць, якія спаць не даюць па начох местачковым гандляром.

І вось гандляры пускаліся на выперадкі ў Такароўшчыну ў васеннія дажджлівыя раніцы й, нават, па начох. Кожны з іх хацеў быць першым, кожны хацеў сабе загарнуць смятану такароўскай працы і ў канцы канцоў заўсёды канчалася тым, што ў адну любую раніцу ў Такароўшчыне пачынаўся такі шум, такі гармідар, ажно з ваколільных бліжніх вёсак прыбегалі на шум, як на пажар. Гэта, як наўмысьне, усе гандляры зьяжджаліся разам і каля кожнай хаты стаялі пяць-шэсьць фурманак. Тут зноў бароды і пайсы ляцелі, як птушкі, па вуліцы і сінякі на тварох цьвілі, як васількі.

Такія катавасі заўсёды канчаліся «хэрымам». Гэта значыць, што ўсе гандляры згаварываліся паміж сабой і зусім ня куплялі тавараў у такароўцаў у вёсцы, а пастанаўлялі так, што ў якое мястэчка, да якога гандляра такаровец сам павязе свой тавар—той без перашкод купляў у яго за пэўную цану, вызначаную «хэрымным» кагалам.

Тут у такароўцаў гонар троху адпадаў на некалькі квінтаў унів, і яны самі вазілі тавар да тых, хто ім болей спадабаўся і хто лепей угашчаў. Гэтак у іх вялося спрадвеку. Яны шчыра працавалі, добра жылі і ад іх людзі лепей зараблялі.

Так шло пакаленьне за пакаленьнем. Старыкі паміралі, маладыя старэлі, а малія падрасталі. Было ўсё спакойна, добра і йшло, як па заведзенаму добраму загарку.

Суседнія вёскі зайздросцілі ім часам за багацьце і іх, нават, ня любілі і стараліся ўсялякімі штукамі такароўцам дапьяць. А разбурыць супакой душы такароўца было надта лёгка. Было адно чарадзейнае слова, ад якога такаровец дрыжэў, нібы ўбачыўшы перад сабой нячысьціка; ён, пачуўшы гэтае слова, чырванеў, бляднеў, дрыжэў, як асінавы ліст і адсовываўся назад, як ад гарашчай лучыны. А слова гэтае было зусім, здаецца, простае, звычайнае: «кутнік».

І, здаецца, сьмех адзін бярэ—назваць заможнага, багатага гаспадара в Такароўшчыны «кутнікам». Але калі які малы жэўжык—пастух, часам, калі ўзбураны тараковец забярэ ў хлёў яго карову в поля за патраву, крыкне на дарослага, як дуб, асілка в Такароўшчыны «кутнік», дык той, нібы ад таёмнай замовы чараўніка, адразу нямеў, язык прыклеіваўся да губы і—«ні бэ, ні мэ, ні кукараку»—асілак слабеў і ня ведаў, што рабіць, ажно жаль было глядзець на яго. Такаровец выглядаў, як жывы труп і толькі салопаў асагавеўшымі вачыма.

У чым была сіла слова «кутнік»?

А вось у чым:

Земля Такароўшчыны належыла не да сялян, а да блізкага пана Магдановіча, багатыя маёнткі якога рассыпаны па ўсім павеце і займаюць, бадай, дзiesiąтую часть усяго павету. Калісьці ў яго прадзеда ляжаў двікі пустыр зямлі без усялякага ўжываньня,

і вась гэты пустыр ён аддаў у арэнду на дванаццать гадоў некалькім сялянам, якія збудавалі там хаткі і пачалі гаспадарыць. Людзі былі рупныя й працавітыя, дык вась праз некалькі гадоў яны абрабілі гэтую зямлю вельмі добра і зажылі, што называецца, багата. Вёска расла з кожным годам—дарасла аж на дваццаці хат. Панасадзілі сады, забуяла поле, і гэты пустыр зрабіўся раем, ня горшым за любы з маёнткаў пана Магдановіча.

Кожныя дванадццать гадоў яны аднаўлялі кантракт, штогод плацілі акуратна арэнду і жылі прыпяваючы, забываючы аб тым, што гэтую зямлю пан Магдановіч у іх можа адняць у кожным канчатку злыбеднага дванаццацігодніка.

У кожным дванаццатым годзе такароўшчы хмурнелі, непакоіліся, стараліся скакаць перад панам Магдановічам на ўсе лапаткі й задабрываць яго рознымі падарункамі і работаў: талакой вазілі яму бяровеньні з лесу, талакой касілі яму балота й заворывалі вярстовыя шнуры ў маёнтку; бабы дарма жалі яму поле, мужыкі вазілі яму снапы ў гурменьнішчы і да позьняй восені малацілі яго збожжа.

У тым годзе ў іх саміх заўсёды гаспадарка была запушчана і ў гандляроў было зацішша, бяз «хэрымаў» і бяз боек. Да гэтага і пан і такароўшчы так прывыклі, як да Вялікадня, як да рэкрутаў, як да хаўтуроў, і без усялякіх неахвотаў або напамінаньняў рабілася ў кожным дванаццацігодніку.

Гэты год заўсёды лічыўся страшным судом для такароўцаў. Яны ў гэтым годзе рабіліся набожнымі, сьвяткавалі ўсе сьвяты, пасьцілі ўсе пасты, хадзілі й езьдзілі за дзесяць вёрст у царкву маліцца ў кожную нядзелю, і за добрыя грошы поп служыў спецыяльную імшу аб тым, каб бог гасподзь уміласьцівіў сэрца пана Магдановіча, каб ён, броне божа, не артачыўся й падпісаў на далей кантракт.

Але кожны раз цёмная грозная хмара з Такароўскага неба мінала лагодна, сонца вазьмяла зноў, пан без усялякіх закавычкаў падпісываў кантракт яшчэ на дванаццаць гадоў, і жыцьцё такароўцаў уваходзіла ў сваю звычайную каляю. Яны забываліся, што іхні дабрабыт стаіць, як гмах на пяску або на вулькане і з ранейшым закаханьнем ратаў да сваёй вямелькі, аблітай іхнім потам і крывёю, яны браліся за працу. Яны стараліся ня думаць аб тым, што яны—толькі арандатары або «кутнікі—дванаццацігоднікі», і адвечная рана, якая перадавалася ім з пакаленьня ў пакаленьне, нібы то зрасталася.

Іначай і быць не магло. Бо іхняе жыцьцё на зямлі пана Магдановіча цягнулася, як доўгая, доўгая лагодная песьня, дзе кожная страфа мела дванаццаць радкоў і толькі апошнія слова дванаццацірадка было бурлівае, трывожнае, якое хапала за сэрца, а рэшта лілося проста й акуратна, як рэчка...

Іначай і быць не магло. Бо во ўжо болей сту гадоў, як яны тут жыўць. Ужо разы тры-чатыры, як будынкі нанова

перабудоўваліся за гэты час. Ужо тры-чатыры разы мяняліся гаспадары, мяняліся паны ад бацькоў да сыноў. У іх ёсьць, нават, свой магільнічак на пагорку, дзе над пагніўшымі, абросшымі шэрым мохам крыжамі шумяць, матулі-ёлкі над касьцямі дзядоў, якія сьпяць у роднай зямліцы сном адвечным...

Іначай і быць не магло. Бо, здаецца, тыя самыя салоўкі, жаваранкі й вераб'і, што сьпявалі песьні калісьці іх дзядом, калі тыя гнулі свой карк над сахой на роднай глебе, пяюць і цяпер тыя самыя песьні. Тое самае сонейка сьвеціць ім у дзень, тыя самыя зоркі й месячык сьвецяць ім у ночы і тыя самыя песьні пяюць іхнія жнеі на полі і начлежнікі на расьцяробе...

Іначай і быць не магло. Бо іхнія душы й сэрцы, іхнія думкі й разуменьні прырасьлі да гэтага кавалку зямлі, што называецца Такароўшчынай, як моцныя дубы, якія глыбока ў зямлі пусьцілі свае караньні на ўсе бакі. А вочы, здаецца, асьлеплі-бы бяз гэтых садочкаў, бяз гэтага поля й бяз гэтых сіне-блакітных даляў, якія акружаюць з усіх бакоў Такароўшчыну.

Такароўцы забываліся аб тым, што яны арандатары. Але вось, каб зьбіць іх гонар, зайздросьлівыя суседзі аб гэтым ім калі-ні-калі ўспаміналі, і, пачуўшы слова «кутнік», такаровец хадзіў цэлы тыдзень маўклівы і, як хворы баран, матаў сваёй буйнай галавой... Слова «кутнік» калела яму мазгі й сьпіну, як вострая шпілька, і неавала яму гумор і настрой, нібы ў час шлюбу хтосьці яму грывнуў хаўтурную псалму.

А зайздросьлівыя суседзі з гэтага часта-густа карысталіся й паказывалі такароўцу, дзе ракі зімуюць...

І гэтая клічка «кутнік» так сама пераходзіла з пакаленьня ў пакаленьне, як такое слова, без якога абыйсьціся ніяк нельга.

Такім чынам плыло жыцьцё такароўцаў цэлыя дванаццаць дванаццацігоднікаў, пакуль маёнтак перайшоў да новага насьледніка, які пачаў заводзіць у сваіх маёнтках новыя парадкі.

І вось тое, чаго такароўцы пужаліся болей ста гадоў падрад—ад дзядоў да ўнукаў і праўнукаў,—наснулася раптам на іх, як воўк на дарове ў калядніцу на адзінокага падарожніка. Новаму пану спадабаўся гэты, добра аброблены мужыцкімі рукамі абшар зямлі, і ён задумаў яго далучыць да самага блзкага свайго маёнтка.

Кантракту на далей ён не падпісаў.

Тут такароўцы спахмурнелі не на жарт. Малілі-прасілі пана, надбаўлялі аранды ўдвойчы, утройчы, у чатыры разы, чым раней плацілі, але пан заартачыўся і нічога не памагло. «Выбірайцеся адгэтутль ды выбірайцеся!»—быў адзін яго адказ.

Што тут рабіць ды й што тут рабіць?

Як звар'яцелыя, счарнеўшыя, як галавешкі, лёталі такароўцы ад мястэчка да мястэчка да сваіх купцоў на раду-паратунак. Заварушылася ўся ваколіца ад гэтага гвалту. Шумелі-гаманілі гандляры, суседзі перасталі іх клікаць «кутнікамі» ды шчыра

шкадавалі і раілі ня выбірацца з сваіх сялібаў ні за якія грошы. Гэткім чынам пражылі яны год без усялякага кантракту і не плаціўшы арэнды, бо пан не хацеў браць грошай. Пачаліся суды, якія з павету перайшлі ў губерню і нарабілі вялікага шуму.

Ад гэтых судоў у такароўцаў запусьцілася зусім гаспадарка; распрадавалі яны апошнія здабыткі, каб плаціць адвакатам і зрабіліся беднякамі. Суд цягнуўся два гады і, разумеюцца, выйграў пан. Хоцькі-ня-хоцькі, прышлося выбрацца з роднага гнязда.

Ня буду апавядаць аб тым, як бабы галасілі—прычытвалі, прашчаючыся з роднай зямелькай, як вочы ў сялян былі наліты крывёй, як яны свае апошнія манаткі клалі на вазы, выяжджаючы з Такароў. Разбрыліся яны па ўсёй ваколіцы, хто за запашніка, хто за парабка, а некаторыя, нават, у горад выехалі.

Праўда, праз некалькі дзён, як ужо вёска стаяла пустая і сваёй цішынёю наводзіла жуду на людзей, у адну ноч пажарышча зафарбавала неба, і ўсе будынкі ў Такароўшчыне дашчэнту згарэлі; агарэлі, нават, і сады. І ад быўшай багатай і вясёлай вёскі засталіся толькі адны чорныя печкі і падмуроўкі.

Пан Магдановіч добра ведаў, што гэта работа былых такароўцаў, але шуму ён дзеля таго не падымаў, бо лесу ў яго было досыць і, апроча таго, ён баяўся, каб яны са злосьці яшчэ не падпалі яго маёнткаў.

Ад першай славы такароўцаў і знаку не засталася. Яны, нават, з гэтага павету ўсе выбраліся. Толькі, як жывы сьведка мінуўшчыны, адзін стары дзед Лявон астаўся тут. Калі ўся сям'я яго сядзела ўжо на возе і кленяла, упрашывала дзеда так сама сесьці з імі і ехаць у сьвет, стары Лявон упёрся і ні за што не паехаў.

— Я тут радзіўся, я тут і памру!—казаў ён цьвёрда.

— Ды як-жа ты будзеш жыць адзін?—плакалі яго дзеці, унукі.

— Буду жыць, колькі мне паложана ад бога,—казаў ён.

І вось дзед Лявон астаўся тут. Гэта быў мужык гадоў семдзясят, які чуць ня шэсьць дванаццацігоднікаў выжыў тут, высокі, лысы, сухі, з маленькай сівой бародкай, троху згорблены, але яшчэ моцны, жылісты і вытрывалы. Адзін з слаўнага роду такароўскіх старадрэвін, яго праца ад зары да зары на полі выгадавала і загартавала нібы-то на векі яго сілы.

Жыў ён спачатку ў суседняй вёсцы ў аднаго гаспадара, які прыняў яго ў сваю хату з шчырым сэрцам і шанаваў, як роднага бацьку. А Лявон, ня любіўшы есці дармовы хлеб і жыць, влжыўшы рукі, працаваў у гаспадара лепей яшчэ за маладога і быў, як скарб у хаце. Праз год пры Лявоне гаспадарка ў таго чалавека значна паправілася.

— Відаць рука такароўца зроблена ня з гэткай гліны, як нашыя рукі!—гаварылі суседзі з заздрасцю, і кожны з іх меў бы за вялікае шчасце прыняць да сябе старога Лявона.

Адно толькі было з ім у хаце прыкра, што ён з кожным

месяцам рабіўся ўсё болей і болей маўклівым і суровым. Здавалася, што ён усё здуецца. Моўчкі ён выходзіў на работу, моўчкі працаваў, моўчкі еў, моўчкі клаўся спаць і ніколі нельга было ад яго пачуць слова аб сваіх, якія выехалі ў далёкі свет і аб Такароўшчыне, якая ляжала прад яго вачыма. А калі хто пры ім пачынаў гаварыць аб Такароўшчыне, дык ён адразу выходзіў з хаты. Яму было прыкра слухаць аб гэтым. Так што пры ім ужо стараліся аб гэтым не ўспамінаць.

Гэтак прайшоў цэлы год. І лзіва—ён за гэты год накрапчэў, сына выпрасталася, вочы блішчэлі і як-бы памаладзеў. Нейкая таемная сіла крапіла яго, маладзіла, і людзі ажно пужацца пачалі Лявона, называючы яго ціха «чараўніком».

Пачаўся раптам мор на жывёлу. У аднаго гаспадара воўк каня зарэзаў на начлезе—вінавацілі Лявона. Град поле пабіў—вінавацілі Лявона. У суседа гаспадара раптам сын, малады й здаровы дзяцюк, пачаў сохнуць і высах, як трэска. «Лявонавы штукі»—гаварылі людзі. А гаспадар, у якога Лявон жыў, усё багацеў і багацеў...

Усе гэтыя прыкметы кіравалі сялянскія думкі на тое, што Лявон—чараўнік. Кожны гэта думаў, але баўся гаварыць, каб чаго добрага, Лявон яму ліха не нарабіў за доўгі язык.

Вёска, дзе жыў Лявон, хацела як колечы вызваліцца ад яго, але ня ведала як.

На другі год раптам, у адзін светлы дзень, Лявон вусім змяніўся, зрабіўся другім чалавекам, як-бы ад яго адыйшлі злыя чары: пачаў гаварыць з людзьмі, суровасьць зыйшла з яго твару, ён павесялеў і зрабіўся такім гутарлівым, ажно зноў вадзіў людзей. Цэлымі днямі гаворыць і гаворыць бяз упынку—і толькі аб Такароўшчыне: аб тым, як жыў ён раней у сваёй хаце, як бацька яго гаспадарку там ладзіў, якія ў яго былі шнуры, якая жывёліна, які сад і г. д. І вельмі прыхільна й прыязна адносіўся да тых, хто яму гаварыў аб Такароўшчыне, аб гвалце й крыўдзе маладога пана Магдановіча.

— Цэлы год туга ела мяне,—глумачыў ён сялянам.—Я хацеў усімі сіламі забыць аб сваёй гаспадарцы, аб Такароўшчыне, нейкая злосьць трымала мой язык у жалезных шчэмках, і я ня мог слова казць добрым людзям. Я ведаю, усе мяне пужацца пачалі, але гэта ўжо, дзякаваць богу, мінула. Крэпак быў бацька мой, да сту гадоў жыў ён, вечны ўспамін яго душы, і я вось чую, што й мае сілы пачалі цяпер крэпнуць. А то, бывала, кожныя дванаццаць гадоў гіты страх, што пан не падіша надалей кантракту, гнуў маю сыніну ў тры пагібелі. Гэта было цяжкай хваробай усіх нашых такароўцаў. Цяпер гэтая хвароба мінула,—гаварыў дзед і смяяўся.

Павесялелі разам з ім і ўсе вясковыя. Тая трывога, якую ён сеяў паміж іх сваёй суровай маўклівасьцю, мінула, і жыццё іхняе пайшло зноў звычайным шляхам. А калі ў каго з іх зда-

рылася нейкае няшчасце ў гаспадарцы, дык ужо Лявона болей у гэтым не вінавацілі.

Разам з пераменаў у Лявонавай натуре ўчынілася яшчэ другая прыгода. Цэлы год ён ні разу ня быў на зямлі быўшай Такароўшчыны, нават, стараўся ў той бок не глядзець, а цяпер ён пачаў бываць там штодня, як-бы нейкая невядомая сіла цягнула яго кожны дзень аглядаць сваё папалішча.

Бывала, у самы гарачы час працы, як-бы нешта ўспомніўшы вельмі пільнае, кіне работу і шпаркім крокам пойдзе ў Такароўшчыну. Абыходзіць усе падмуроўкі, нібы шукаючы нечага, што тут згубіў, мацае рукамі разваленыя печы і ідзець адтуль да падмуроўкі сваёй хаты. Тут ён стаіць доўга і нешта мармоца сабе пад нос. І пры гэтым у яго ўсёй постаці робіцца перамена. Старэе ён адразу на дзесяць год. Гора як-бы вырастае ў адзін міг: галава апускаецца ніжэй, вочы тухнуць, і старыя хрыплыя ўздыханьні напамінаюць гуд пілы, якая рэжа мяккі гнілак. Гэтак стаіць ён адзін, як шэры корч, з гадзіну на адным месцы. Потым падыходзіць да печы, гаспадарчым вокам аглядае яе з усіх бакоў. А галі дзе цэгляна вывалілася, ён яе падймае і асьцярожна кладзе на тое пустэе месца ў печы, скуль яна вываліся. Абыходзіць ён печ некалькі разоў, потым сядзе і паглядае ў падпечы, раптам ускоча, абмацае рукой чалесьнік, кіўне галавой і выпрастаецца, зноў як-бы маладзее на дзесяць год і ідзець у вёску.

Гэтак праходзіць дзень за днём. Сяляне да гэтага прывыклі і зусім лёгка гэта тлумачаць:

— Беднага Лявона цягам цягне да месца быўшай сваёй гаспадаркі. Стары ня можа забыць.

Здарылася так, што пасьяля трох гадоў зацішша ў Такароўшчыне, калі зямля ляжала, як асірацелая і наводзіла жудасьць сваімі комінамі, там зноў закіпела жыццё. На доўгіх карах пачалі з ваколільных вёсак сяляне туды вазіць бяровеньні, запахла сьвежым дрэвам і сасновай смалой. Цэлымі днямі стукалі сякеры і гудзелі пілы. Працавала шмат людзей. Адразу ставілі некалькі будынкаў: ток, пуню, хлёў, хату для парабкоў, хату для гаспадара, якая будавалася на панскі манер—з часаных бяровеньняў, з нямецкімі вугламі, з адумysłовымі ганкамі і вялікімі вокнамі.

Навяўся на работу сюды і стары Лявон і адразу звярнуў на сябе ўвагу галоўнага майстра сваёй кемнасьцю і стараннасьцю. А здароў'е ў яго было такое, што ўсе проста здзівіліся. Бывала падымець сам такое бярвяно, што й малады не патрапіў-бы падняць. А якія вясьлія байкі ён баяў пры гэтым, ажно ўсе рабочыя покатам са сьмеху каціліся. Словам, дзеда Лявона любілі ўсе—і сам пан, і майстар, і работнікі. Гарэлку піў ён болей за ўсіх. Любіў пасьяля выпіўкі дужацца з маладымі, і як толькі ён абхопіць каго-колечы сваімі жылістымі рукамі, дык той толькі задыхаўся і адразу—гульгіц, як сноп.

Работа пачалася вясной, і Лявон, як толькі паступіў на ра-

боту, пабудаваў сабе з аполкаў будку каля печы сваёй быўшай хаты і жыў там адзін. За гэта і работнікі пры будынках і суседзі з ваколіцы называлі яго «дамавіком», але ён на гэта не зважаўся і так уцягнуўся і прывык да гэтага прозьвішча, што калі, часам, звалі яго імем «Лявон», дык ён не адклікаўся. Так што ўжо к восені зусім сур'ёзна ўсе звалі яго «дамавіком», нібы другога імя ён ня знаў ад самага раджэння.

Разам з будынкамі йшла работа і на полі. Навезлі шмат жывёлы, коняў, валоў, кароў, авечак і пташства. Аралі, саялі, кацілі, жалі і ўсё было звезена ў новыя, сьвежыя, пахучыя будынкi. Тут ужо відаць было, што не мазалістая рука панурага гаротніка-ратая будавала для сябе гняздо, дзе памалу сам гаспадар на сваім коніку возіць бярэвеньні, майструе курную хацінку, праз год зьяўляецца пуця, потым ток і кожная здабытая жывёліна—цэлы пераварот у яго шарым жыцці. Не. Тут збулавалася гняздо багатыра. Як залаты дождж, сыпаліся дукаты. Пан сам пальцам аб палец не кравуў, а дэсяткі людзей, наймітынявольнікі за яго працавалі. Нібы па чароўніцкаму, як у казцы, усё зрабілася адразу. Як «га», гатоў быў раі на зямлі. За адно лета пасьпелі, нават, сажалку выканаць пад пагоркам, агароднік-немец пасадзіў маладзенькі вялікі сад, абанал дарогі да гаспадарскага дома былі пасаджаны прысады—маладыя таполі. Высокі, новы афарбаваны крыж з маслянковым панам Езусам красаваўся на дарозе да новага хутара, як шчыры вартаўнік багатырскага арлінага гнязда. І маладыя прысады выглядалі так сама, як шаранга малайцоў, якія вартавалі новы хутар, што красаваўся сваімі бялюткімі, высокімі, зграбнымі будынкамі, дзе ўсё было зроблена з багатай рукі—і пекна, і моцна, і выгадна, ажно вачом любя было глядзець. А ў гумнішчы было поўна збожжа, пахла сьвежым сенам, кветкамі, якія былі хлапатлівай рукай пасаджаня каля ганку круглымі клюбамі-дыванамі аксамітнымі. А заводнае стада пасьвілася ў лагчыне, і кожная штука выглядала, як лялька, як намаляваная. І ўсё было так урачыста і багата, ажно вока вабіла. Новы хутар выглядаў паміж вакольных вёсак, як багата прыбраная каралеўна, акружоная вясковымі бабамі-прислужніцамі. Простыя прислужніцы былі забеды для такой пышнай асобы. І само неба, само сонца йначай глядзела на новы хутар, чымся на ваколічныя вёскі: першаму сьветла ўсьміхаліся, а на апошнія хмурыліся або іх зусім не прыкмячалі.

Адна толькі фігура пана Езуса на новым пышным крыжы выглядала не багата ў сваім багацьці. Здавалася, што ўялі любога жабрака з-пад цвінтара, надзелі яму карону на галаву і назвалі царом, а ён тым часам выстаўляе руку, кланяецца і просіць капеечку, кажучы пры гэтым: «Ня брат я вялікім і багатым. Я—самы проты з протых. Я—самы бедны з бедных. А палацы будавалі, на гэтым полі працавалі, гэтыя жывёліны даглядалі мае браты—бедныя мужычкі. Яны маюць вялікую творчую моц каваць скарбы для чужых, тварыць раі для чужых. Вось

дзе соль вямлі пад сонцам. Мае бедакі гэта, соль, якая дадае смак усім стравам.»

А ад папаялішчы Такароўшчыны і пуху і духу не асталася. Свой новы хутар пан назваў Магданоўшчынай. Загадаў пан ачысьціць вямлю з-пад лому, цэглянаў і сьмядцыя і заараць на зіму.

Вось пасля таго, як зьнік апошні сьлед быўшай гаспадаркі Лявона, дзед зноў зрабіўся маўклівым і суровым і перабраўся ў тую хату, да таго самага мужыка, дзе ён раней жыў. І ён зноў перарабіўся з «дамавіка» на «чараўніка». І ўсе яго зноў пачалі пужацца. Ад быўшых сьлядоў яго любай зямелькі асталіся толькі адны старыя могілкі, якія пан не адважыўся зьнішчыць.

Гэтыя могілкі яшчэ лучылі душу старога Лявона з сваім мінулым, якое ніколі ня вернецца. Нібы стары крыж, выглядаў ён паміж крыжамі, дзе ён па васеньніх начоx выстайвіў па некалькі гадзін... Але думкі яго былі глыбока захаваныя і цёмныя, як дажджлівая васеньняя доўгая ноч, як нямяя ціхасьць магілы. Аб іх толькі ён і бог ведалі. А на людзей ён наводзіў сваім выглядом і маўклівасьцю толькі жудасьць.

Тым часам восень зрабілася ўсё болей сур'ёзнай і гнеўнай. Пачаліся халады, маразлівыя ночы. Мокры сьнег, ад якога вяртаўся парабілася топкай і гразкай і цёмныя лужыны стаялі на рудым іржонні, як алавяныя пляміны на паржавелых зялёных шчотках.

Але толькі для бедакоў—гаротнікаў такія ночы веюць няпрытульнасьцю і нудою, ад чаго месца сабе знайсці цяжка. Для багатых такія вечары—адна прыемнасьць. У васеньнія доўгія ночы толькі і пачынаюцца балі, гульні і розныя вясёлыя забавы. Хмельны пір гудзіць на ўсе застаўкі. Віно льецца ракой, найлепшая яда навалена гарамі на пекна прыбраных сталох. Пары кружацца ў вальсах. Музыка вабіць сваёй кволасьцю і далікатнасьцю, галовы хмялеюць, а губы, як жывыя макі, цягнуцца да пацалункаў. Вочы блішчаць пад павалокай туману, як у суючых анёлаў.

Вось гэтакім чынам карталіся васеньнія ночы і ў новым хутары Магданоўшчыне. Што-ж, гуляць можна сьмела, баяцца няма чаго: на дварэ пілнуюць панскі супакой влосныя сабакі ваўкадавы; апрача іх, яшчэ людзі са стрэльбамі—верныя слугі-вартаўнікі. Можна гуляць.

У адну ноч, у самым разгары панскай гульні, раптам пачалася завіруха, як-бы ў часе Нэранскага або Бальтасарскага піру: роўна а поўначы ў адну хвілю полымя абхапіла ўсе новыя будынкі, і цьма навокал асьвятлялася жудасным колеру крыві вогнішчам. Загудзеў моцны вецер, і агонь разрастаўся. У адну гадзіну вогненыя аграмадныя языкі Люцыпара так лізануў новы хутар Магданоўшчыну, што ад яго асталіся такія самыя знакі, як ад быўшай вёскі Такароўшчыны. Ад усяго добра і жывёлы не асталося і крапінкі, цуць людзі пасьпелі выратавацца. Не далі-

навалі ні злосныя сабалі, ні вартаўнікі са стрэльбамі—панскія найміты.

Назаўтрае Лявон, нібы пастарэўшы за ноч на дваццаць гадоў, згорблены, слабы й хілы дзядуля, сам пашоў да пана Магдановіча і прызнаўся, што гэта ён падпаліў хутар.

Слабым старчым, дрыжачым голасам казаў Лявон: «Вось усе гэтыя апошнія гады злосць на цябе трымала мае сілы. Як кусьлівую гадвіну, я граў у сваіх грудзёх пякельную мьці-васць на пана за тое, што ты знішчыў нашыя, крывёй і потам здабытыя гаспадаркі. Во гэтымі каравымі рукамі сваімі я яшчэ хацеў задушыць пана, але бог зменшыў мой гнеў, я ўстрымаўся і не хацеў паганіць свае чэсныя мазалістыя рукі панскай нячыстай крывёю.»

А як людзі скручвалі моцнымі вяроўкамі рукі і ногі старога Лявона, ён ве бараніўся, толькі нешта неразборчывае марматаў сабе пад нос ды з старых мутных вачэй капалі дробныя сьлёзы.

Менск, 1921 г.

В О Ў К.

Марозьлівае паветра пахла ап'яняючай свежаасцю. Было надвычайна прыемна і лёгка ў грудзёх. Ноч, асьвечаная сьняжыстымі далямі абшырных лагчын, прыслухоўвалася да лёгкага шапсту палазоў, да глухага тупаньня капыт на пушыстым гасьцінцы. Капярэнскія прысады, абрызганья сівой шэраньню, стаялі абал тракту, як два шэрагі мармуровых багінь, і чым шырэй фурман гнаў баня, тым шырэй прысады нясьліся нам насустрач.

Мне трэба было ехаць вёрст восемдзсят побач з беларуска-польскай граніцай, якую агібаў гасьцінец няправільнай, ломанай лініяй. Фурманка здарылася мне выпадкова з адным пагранічным кыхаром, які ехаў дамоў. Ён ахвотна ўзяў мяне з Менску. Мала гэтага—даў мне на дарогу вялізарную дарагую хутру, а ногі сам укруціў мне ў новае дамскае каракулевае пальто, зараней абсыпаўшы яго сьнегам, каб выглядала, як старая вопратка.

Я спачатку здзівіўся яго далікатнасьці, але хутка зразумеў у чым справа: гэтыя хутры яму трэба было адправіць за граніцу. У валёнкі ён мне напакваў некалькі стопак залатых манет, гладка абверчаных паперкамі. Сам ён быў напакаваны і абкручаны хутрамі яшчэ болей грузна, чым я.

Гэта быў чалавек гадоў пад трыццаць. Вёрткі, энэргічны і рупны. Ня глядзячы на тое, што ён вечна не дасыпаў, езьдзіў на начох, ён быў поўны і ружовы,—толькі вочы былі як-бы трохі прыпухлыя і чырвоныя і ў іх зьяў аганёк надвычайнай прагнасьці. Спачатку мы ехалі моўчкі, ціха паглядаючы фурману ў шырокія плечы, абцягнутыя жоўтым свежа-пахучым калужом. Мой сусед час-ад-часу пільна ўглядаўся па бакох, ці ня едзе пагранічны пост, часам загадваў фурману зварачаць у бок ад дарогі і ехаць хутчэй. Наогул, ён увесь час трымаў вуха востра.

Яго трывога як-бы праз электрычны ток перадавалася і мне. Я ад няпрывычкі трывожыўся яшчэ болей і пачаў на яго манеру падазронна ўглядацца ў даль і прыслухоўвацца.

— Што, боязна?—запытаўся ён у мяне ціха:—адразу відаць, што чалавек ня прывык. А я дык прайшоў добрую школу.

— Я і прывыкаць не хачу, люблю спакойнае жыцьцё,—адказаў я.

— Хэ-хэ-хэ, спакойнае жыцьцё. Спакойна жывуць толькі хатнія жывёлы, а ня людзі. Вы можаце так хоць дваццаць гадоў быць савецкім служачым, жыць спакойна і перабівацца з піва на квас. Хэ-хэ-хэ.

У яго кароткім, хрыпаватым сьмешку я пачуў едкую клінку па майму адрасу, асабліваю гордасьць і веданьне сабе цаны.

— Жыць на сьвеце трэба ўмець заўсягды, тым-болей у апошнія гады,—пачаў мой сусед спакойным тонам пратэчнага настаўніка.

Яго голас, прафільтраваны праз два цёплыя пушыстыя каўняры, якія пакрывалі яму і ніжнюю часць твару, выходзіў трохі прыдушаным, замагільным. Здавалася, што гэта строгая сівільля кажа адвечныя словы праўды.

— Так. Жыць на сьвеце трэба ўмець, трэба быць сільным, трэба смела змагацца за сваё істнаваньне. За гэтае істнаваньне змагаюцца народы, змагаюцца клясы. У працэсе змаганьня падаюць, як мухі, мільёны людзей. Зямля абліваецца патокамі чалавечай крыві, сушыцца пажарамі.

Мой сусед адхіліў свае пушыстыя каўняры, і яго голас прыняў мэталічны водгук. Словы, здаецца, застывалі ў марозьлівым паветры, удараліся, як шрот, аб шырокія плечы фурмана, аб круглы крыж высокага каня.

Я ціха прыслухоўваўся да яго гутаркі.

— Жыць, баценька, кожнаму хочацца. Кожны шукае крыніцу жыцьця пасвойму. Дзе схавана, павашаму, крыніца жыцьця, дзе?

Ён выставіў на мяне пару вуглёвых воўчых вачэй, якія смагла ўпіліся ў мае вочы.

Мне зрабілася жудасна ад яго ўспалёных зэрэнкаў.

— Крыніца жыцьця, як зачарованая цараўна, захавана ў жоўтым мэталі—у золаце. За золата купіш сабе ўсе прыемнасьці ў жыцьці—і гонар, і пашану, і пекных кабет, і, нават, найлепшыя чалавечыя ідэі. Усё дастанеш за золата!—казаў ён, урачыста адчаканіваючы кожнае слова.

Я выставіў на яго здзіўленыя вочы. Ён гэта прыкмеціў.

— Дзівіцца тут няма чаго. Дзівяцца толькі дзеці і дарослыя людзі, падобныя да дзяцей. Золата—гэта ўсё. За золата я магу ўвесць сьвет сабе куліць.

Мой сусед зьняў рукавіцы, пачаў размахіваць рукамі і горача гаварыць.

— Як гэрой, як рыцар, я змагаўся за здабываньне золата ад малых гадоў. Да нічога іншага ў мяне ня было столькі заміланьня і пашаны, як да золата. Усе думкі мае былі заняты толькі адной ідэяй: як узбагацець.

— Высокая ідэя,—казаў я з іроніяй.

— Сьмейся, паяц,—буркнуў ён злосьна.—А што такое ўсе ідэі, як не паляпшэньне чалавечага дабрабыту. А паляпшэньне

дабрабыту можа быць толькі праз золата. Вось вам і зачарованы круг.

— Не праз золата, а праз разумную працу. Калі ня будзе працы, дык чалавек спухне з голаду, маючы перад сабою горы золата. Савецкая ўлада і дамагаецца знішчыць каштоўнасць золата, знішчыць эксплэатараў.]

— Хэ-хэ-хэ, і за гэта аддае свае сілы, каб некалі ўнукам добра жылося. А я хачу жыць не для ўнукаў, а для сябе. Жыцьцё нашае кароткае, а на будучыну мне напляваць.

Пры гэтым мой сусед запраўды плюнуў у бок звонка і шчыра.

— Каб заўсёды людзі так плявалі на будучыну, дык мы-бы ўсе і па сягонешні дзень дзікарамі засталіся, у зьвярынай шарэці,—сказаў я.

— Ну і засталіся-б. А што мы цяпер не дзікары? Мы жывём тымі самымі інстынктамі, як першабытныя людзі; чужыя, дык літаральна зубамі грызём адзін аднаго. Я так і гляджу на сябе, як на зьвера, як на ваўка, напрыклад. Во, грыз-бы ўсіх, хто папаўся-б мне між клякоў. Закон жыцьця, баценька!

Ён так на мяне віруў, ажно мне здалася, што побач са мною сядзіць воўк, які перакінуўся ў чалавечы вобраз.

Мы ўехалі ў лес. Сосны стаялі моўчкі, як зачарованыя. Здалёку пачулася жудасна-смутнае выцьцё галодных ваўкоў.

— Лёгкія на ўспамін,—засьмяяўся мой сусед.—Толькі ня бойцеся іх. Яны мне не пяршыня.

Конь вастрыў вушамі і нёсся з усёй сілы, кідаючы ў санкі снег гапытамі, як лапатамі ўсё роўна. Бухнуў выстрал, які пошчакам аддаваўся з усіх бакоў. Дзесьці ў блізкім хутары забрахаў сабакі.

Мой сусед пачаў перарваную гутарку.

— Трэба сказаць, што я свайму богу-золату служыў і верай і праўдай. Раней, спачатку вайны, я вазіў гарэлку на фронт цэльмі вазамі. Потым, пры розных акупацыях, купляў крадзеныя рэчы і вась сваёй гэтай рукою забіваў людзей, якія стаялі мне на дарозе.

Я ўздрыгануўся і скося вірнуў на свайго суседа-ваўка.

— Нічога ў гэтым страшнага няма. Я змагаўся за сваю ідэю. Два гады таму назад я перапраўляў з Савецкай Беларусі ў Польшчу крадзеныя коні цэльмі табунамі. Можна памятаеце, як тады сярод беллага дня ў сялян коні на дарозе адбіралі. Гэта мае агэнты работалі.

— Не гаварыце мне нічога, не раскажывайце!—узмяліўся я.

— Хэ-хэ-хэ! Я вас не баюся. Вы мне нічога ня зробіце. Можнаце тысячу раз перадаваць аб гэтым уладзе,—яна са мною нічога ня зробіць.

Чалавек гаварыў з такой пэўнасьцю і так жудасна-мякка, што ў мяне ад яго шчырасьці язык анямеў.

— А цяпер, баценька, я ўжо два гады займаюся контра-

бандай. Займаюся тэй прафэсый, якую так ганіць Савецкая ўлада, за якую вельмі строга карае, за якую і вы глядзіце на мяне, як на праўдзівага ваўка. Хэ-хэ-хэ! Каб вы мелі столькі багацьця, сколькі пераплыло праз мае рукі, вы бы глязелі на справы так, як я. Вы самі жадаеце мець гэтае багацьце. На што? Ну, каб павандраваць па сьвеце, пажыць лепей, выкарыстаць сваё кароткае жыцьцё для сябе, а не для іншых, як вы нібы то робіце. Вось, каб багацьце вам пасыпалася з неба гатовенькае, вы бы падставілі рукі, а як самому здабываць, дык у вас ні спрыту, ні адвагі на гэта няма. Вось у чым уся розьніца паміж вамі і мною. Я, баценька, проста дабіваюся сваіх мэтаў, а вы ідзіце ваколільнымі пуцявінкамі і дарожкамі.

Пры гэтым ён модна нахлонаў мяне рукой па плячо і дружна абняў мяне адной рукой.

Праз дзьве хутры я пачуў яго руку на сваіх плячо, нібы гідкая зьмяя датыркнлася да мяне.

Я сьцяў зубы і маўчаў, думаючы, як вываліцца ад яго дарагіх хутраў, ад яго жмутаў золата, якія ляжалі ў маіх валёнках і ад яго самога. Вось і паквапіўся на дармовую і выгодную фурманку. Цяпер хоць кінь усё ды пехатой уцякай. Удзень я-бы гэта зрабіў, але ў глухую ноч, на марозе...

І я чуўся як-бы ў палоне ў гэтага чалавека-ваўка. Пры тым воля мая раптам пачала патроху слабець. Я пачаў паддавацца яго чарам. Я пачаў яму зайздросьціць, што ў яго такі добры конь і столькі багацьця, што ён можа рабіць тое, што ўздумае.

Як-бы ў адказ на мае думкі, ён пачаў мне гаварыць далей.

— Цяпер я маю загіраніцай, у Вільні, дзьве камяніцы, тут наладзіў вялікі паравы млын, маю магазын у Менску і думаю хутка ладзіць фабрыку ў Маскве. Гэта ў мяне ад тых драбніц, якія ў мяне засталіся. Рэшта ўсё—у дзесяць разоў болей—у мяне адбіралі пагранічныя пасты. На Менск мне дарога зачынена, але я іншымі пуцямі выпраўляю контрабанду на Маскву і Петраград. Я сам за гэты час выездзіў усю Расію, пабываў у лепшых тэатрах. Дзяўчатам у гасьцініцах плаціў па сто, па дзьвесьце рублёў золатам за ноч. Нават нявесту купіў сабе за золатавучыцца ў Маскоўскім унівэрсытэце.

Тут ён звонка прышчолкнуў языком.

Пры гэтай гутарцы мы ня прыкмецілі, як збоку, з зямлянкі ля дарогі выскачылі тры чырвонаармейцы з вінтоўкамі.

— Стой!—крыкнуў адзін з іх.

Фурман модна пагнаў каня, але насустрач паказаліся яшчэ два чырвонаармейцы. Адзін з іх выстраліў са стрэльбы, і фурман прыпыніў каня.

Воўк папаўся ў пастку. Прапала ўся яго адвага. Чырвонаармейцы былі непадкупнымі.

Пакуль нас абыскалі, агледзілі з усіх бакоў, настала раніца. Чырвонаармейцы доўга мацалі вопраткі майго суседа і знаходзілі зашытымі шмат дарагіх каменяў.

Хоць я разумеў, што сам буду мець шмат няпрямнасьцяў, пакуль выясьніцца справа, але лёгка мне зрабілася на душы.

Ярка-чырвоны ўсход афарбаваў асьнежаныя абшары і бела-пушыстыя гаўчкі ў квола-ружовы колер. Мы ехалі пад канвоем назад у Менск. Мой сусед сядзеў ціха і толькі зубамі скрыгатаў, як прыстрэная зьярына.

Мы ехалі праз вёскі, і людзі нас сустракалі з клінкамі ды з крыкамі:

«Цю-га-а-а! Цю-га-а-а!».

Менск, 1923 г.

Сярод ночы.

I.

Ігналю ня спалася. Кідаўся з боку на бок, круціўся над здзіравым кажухом, як няпрытомны, і ня мог заснуць. Думкі блуталіся ў галаве сярод цішы ночы і, як кусьлівія авадні, не давалі чалавеку супакою. Ігналя ляжаў і стараўся прыпамінаць, якую гэта асабістую няпрыемнасць ён у мінулы дзень перажыў, якую злыбеду, што вось душыць яго й цяпер. І давай, як на кнізе, чытаць кроніку пройдзенага дня ад самага раньня.

Жонка, хмурая й злосная, круцілася каля прыпечка, хацела зварыць штосьці на сняданьне й нічога не зварыла, бо пачалася заўсягдашняя лаянка. Яна яго, Ігналю, прабірала, як заўсёды, за яго абібоцтва й надбаласць у гаспадарцы. Гэта раз. Потым яна так разгарачылася, ажно засапела, як кавальскія мяхі, пачырванела, вочы наліліся крывёй і яна, адзічэлая, схваціла вілачнік і кінулася да яго. Ён, нічога ня кажучы, выскачыў з хаты, як ашпарачы варам. Гэта два. Потым ён швэндаўся па вёсцы, ня маючы дзе дзецца. Людзі з яго сьмяяліся, што ён баіцца жонкі, як агню. Яна яго дупцуе, апрача таго абманвае яго з Цыпруком, з якім часта валачэцца ў лес. Гэта тры. Ад гэтых кпінак людзкіх яму вельмі прыкра зрабілася; ён злаваўся на ўвесь сьвет і на самога сябе, але, сьцяўшы зубы, маўчаў і не адгарківаўся на прыкрыя вострыя слоўцы суседзяў. Яму сорамна было за свой чалавечы гонар, за сваю нікчэмнасць і няздатнасць.

— Чаму я такі?—думаў Ігналя. Людзі й ня больш зямлі ва мяне маюць, а лепш жывуць. У іх хаты агледжаны, скаціна ў парадку, ёсьць і харчы для сябе і корму для жывёлін, а ў мяне вецер сьвішча па ўсіх вуглох. Чаму так?

І сорамна яму зрабілася: гэтакія рукі, гэтакія ногі і гэтка-ж галава ў яго, як у ва ўсіх, але нічога ў яго ня выходзе. Яму не шанцуе. І здалося яму, што ўвесь сьвет сьмяецца з яго; усё, што ён бачыць вакол сябе: неба, сасонкі на гародзе й закарэлы сьнег на вуліцы—кпяць з яго, глядзяць на яго тысяччу вачыма, гэтакімі кплівымі, як у Цыпура, які жыве з яго, Ігналевай, жонкай.

Кляць з яго моўчкі, пастаянна кляць, дзень за днём, месяц за месяцам, год за годам і нічога ня кажуць. А ён? Ён, як асалавелы, глядзіць на ўвесь сьвет ад самога маленства. Работа валацца з яго рук і ўсё ў яго хаце псуецца, марнуецца з таго часу, калі стары бацька памёр. І нібы то, нават, жаданьняў няма ў яго душы да стараньня, і нібы спрасоньня глядзіць ён на цэлы сьвет, і, нават, злосьць яго не бярэ на Цыпука за тое, што той жыве з яго, Ігналевай, жонкай. А тут, здаецца, столькі злосьці трэба было мець, каб скруціць Цыпука ў бараньні рог.

Ігналя заважаўся на самога сябе за тое, што ў яго злосьці ня было на другіх людзей. Заважацца на самога сябе ён яшчэ час ад часу мог.

Сьціснуў ён кулакі, насупіў бровы, зморшчыў лоб у гармонік і марматаў сабе пад нос:

«Ліха на мяне! Ліха на мяне! Ліха на мяне!»

Марматаньне яго ўсё мацнела і мацнела. Ён стаў сярод вуліцы. Цела яго напружылася, ногі цвёрда стаялі, укапаўшыся ў сьнег, ён іх так моцна выпрастаў, ажно жылы забалелі й дыханьне ў грудзёх сьпёрлася. Але доўга ня мог ён вытрымаць гэткай натугі: пачаў і цела і думкамі слабець, як спрунжына, якая, пасля націску, адпускаецца назад. І марматаньне яго з кожнай хвілінай вярнулася слабела.

— Ліха на мяне! Ліха на мяне! Ліха на мяне!—шаптаў ён усё цішэй і працяжней, нібы калёсы, якія коцяцца самі пасля вялікага разгону і імгнот іх слабець з кожнай хвілінай.

— Го-го-го!—пачуў ён рогат вакол сябе.—Глядзеце, добрыя людзі. Ігналя звар'яцеў, даль бог, звар'яцеў!

Тут Ігналя схваціўся, як-бы ад цяжкага сну, авірнуўся—ажно вакол яго стаіць грамада людзей, і якія ў іх кпівыя вочы, усміхаючыся здволеныя твары, ажно ў яго грудзёх нешта хруснула ад болю; увесё ён пакрыўся потам ня то ад крыўды, ня то ад сораму—і давай бог ногі.

Ён уцёк ад вясёлай кампаніі, якая нешта шумела, галдзела й смяялася. Ён ня прыслухоўваўся, што яны там гаварылі аб ім: страшна было яму прыслухоўвацца. Ён уцяваў, як ад чумы, ад халеры, ад дзікіх ваўкоў. Уцяваўшы, ня чуў ён пад сабою ног, нібы ў паветры насіўся. Ачухаўся ён толькі ў сваім хлеве, дзе ён стаў прыпёрты да сьпяны і моцна сапеў. І было ў яго душы тады гэткае ўражаньне, нібы яго аплюхалі нейкай сьлізкай цеплаватай жывкай, нібы ён задыхаецца ад гэтай жывкі, якая папала яму ў рот, у нос, у вушы і абляпіла яго ўскалмачанья валасы.

Яшчэ цяпер, уночы, успамінаючы аб гэтым у сваёй хаце, яму робіцца моташна і нешта сасе ў грудзёх.

Потым, як троху супакоіўся, стоячы ў хлеве з паўгадзіны, ён пачаў азірацца па баках. Палуцёмна было ў хлеве. Павудзіна плялася ад бэлькі да бэлькі, а праз шчэліны прабіваліся сонечныя праменьні, якія залацістымі пасамі прарэзвалі змрок. У за-

гарадцы збоку стаяла рабая худая кароўка. Моўчкі жавала яна сваю жвачку, стоячы ля пустой загарадкі ў жыдкім гнаі. Час ад часу карова жаласьліва мычэла з голаду, адварочваючы сваю галаву, і пазірала з дакорам на гаспадара свайго рахманымі вачыма. І нібы сьлёзы стаялі ў яе вачох.

Нешта кальнула тады Ігналю ў нутры. „Нават і саламяная сечка скончылася“—падумаў ён. З другога боку хляўчука стаяла пряднімі нагамі ніжэй, а заднімі вышэй старая, лысая кабыла. Колькі разоў яму жонка гаварыла падраўняць гной у хлеве, а ён усё адкладваў. Колькі разоў ўночы кабыла закідвалася й чуюць не задушылася, а ён не звяртаў увагі. Кабыла стаяла апусьціўшы галаву, і нібы глядзела ў нейкую глыбокую процьму, куды збіралася скокнуць. Вочы яе былі мутныя. Кабыла як-бы думала сваю цёмную, цяжкую думу. Ігналю здавалася, што ў цішы яна зараз загавора да яго аб сваім голадзе. Ігналя падышоў да кабылы й пачаў яе гладзіць па сухіх выпуклых рэбрах. Але кабыла не прыняла яго ласкі, падняла голаў, навастрыла вушы й пачала сыцьбаць хвостом па баках, як-бы адганяючы заядлую муху. Ігналя на яе не завлаваўся за няпрыхільнасьць да яго, і жаль яшчэ болей яго разабраў. Нешта сашчамілася ў яго грудзёх, нешта гарачым комам стала ў яго горле; ён імпэтна абхваціў голаў кабылы сваімі каравымі рукамі і заплакаў. Неяк лёгка яму зрабілася: абяпаў ён кабыле надалей быць добрым гаспадаром, каб ёй, гаротніцы беднай, болей галадаць ня прыходзілася.

ІІ.

Як застанавіўся Ігналя пры гэтым апошнім успаміне мінулага дня, дык ужо аб нічым іншым думаць ня мог. Галодная кабыла й кароўка ня выходзілі з яго галавы. Што яны, бедныя жывёліны, вінаваты ў тым, што ён такі нікчэмны чалавек? За што ім галадаць? Гэта-ж ня людзі, яны жаліцца і прасіць яды ня стануць. Маўчаць і маўчаць, і глядзяць галоднымі, мутнымі вачыма вакол сябе.

Іхняя маўчанка яшчэ болей разварушыла Ігналю. Каб яны гаварылі так, як яго жонка вечно мелець языком, дык тады мо' гэта яго не абышло. А то маўчаць. Яму здавалася, што, каб яны хацелі, дык і загаварылі-бы, ды яшчэ якой мовай! Кожнае слова рэзала-б яго сэрца, як нажом, калода-б, як ражон, толькі вось шкадуюць яго, Ігналю... І чатыры гаварлівыя бяз слоў вочы яго маўглівых дзвюх жывёлін так і глядзелі на яго з усіх цёмных шчэлінаў убогай, пустой хаткі... Ігналя жмурыў вочы, кутаўся пад кажухом. Тады галодныя вочы жывёлін, як бліскучыя арахі, як срыбныя сьлівы, лезлі да яго пад кажух, датыкаліся яго лобу і сваім холадам гарачылі яго цела, сваёй гарачкай кідалі яго ў дрыжаку, барабанілі яму ў мозэг, як буйны, гарачы вуглёвы град. Ігналя стагнаў, корчыўся, халодным потам абліўся, але нарэшце ня вытрымаў і ўскочыў з свайго ложка.

Упоцемках ён ціханык абуў лапці, накінуў кажух на плечы, надзеў шапку на галаву й, прыслухоўваючыся да здаровага, роўнага храпу сваёй жонкі, вышаў з хаты. У сенцах ён узяў пусты мяшок, які ляжаў на кубле і вышаў на двор.

Было за поўнач. На дварэ стаяла імгла. Шэры сьнег аддаваў пахам прадвясеньнай вільготы й сьвежым гноем. Ігналя некалькі хвіляў стаяў, як-бы разважаючы аб нечым, потым цьвёрдым крокам падышоў да хлеба й стаў ля варот, прыслухоўваючыся, што робяць яго жывёлы.

Рыкнула карова й заржала кабыла. Яны пачулі сваёго няшчаснага гаспадара ля варот. Гэта кранула такія струны Ігналева сэрца, ажно ён, як вар'ят, схваціўся за галаву й вялікая рашучасьць выявілася ўва ўсім яго целе, ува ўсіх яго руках. Ён цьвёрда й смела вышаў на вуліцу, размахваючы рукамі. Азірнуўся па баках і пашоў уздоўж вуліцы да канца вёскі.

— Я тут не вінават, — разважаў ён сам з сабою:—ня мне карысьць з гэтага. Усё роўна карова не дае малака, а на слабай і старой кабыле, нават, у лес па дровы не паедзеш. Але не магу далей цярпець... Толькі ў каго? У якога гаспадара ўкрасьці мяшок сена?.. Ды ня красьці, а проста так вазьму, а ўлетку, у час сенакосу, уночы, каб ня ведаў ніхто, аднясу назад да яго коп наў, і дзела будзе шыта й крыта, і сумленьне маё будзе чыстае. Толькі да каго йсьці?—падумаў ён:—пайду да Марціна. Яро сенакос за рэчкай мяжуецца з маім логам, дык я адкіну яму летам пару ахапкаў сена й нічагуткі. Так пазычаць у каго-колечы ўдзень, дык ужо ніхто ня дасьць, бо ўжо ўчора адмовілі, а жывёліны, цэлы дзень галодныя стаяць.

Ігналя хлюпаўся ў сваіх атопках сярод вуліцы, дзе лужыны ў глыбокіх калдобінах ужо стаялі. Потым ён пашоў агародам нацянькі, не разважаючы, нават, аб тым, што сьляды астануцца сьвежыя й ляўныя ў гладкім сьнезе.

Дзесьці забрахала сабака, засьпяваў певень. Жудасна зрабілася Ігналю і не па сябе. Ён прыстанавіўся, прытаіўся й пачаў пільна азірацца вакол. «А ўсё-ж такі я йду красьці і гэта першы раз у маім жыцьці...» Холад агарнуў чалавека. Але... эт! нічога ня зробіш!

Як усё супакоілася, ён пацягнуўся далей. Трапіў адразу да пуні Марціна, якая стаяла далёка ад хаты й ад хлявоў на гумне. На варотах вісеў маленькі замочак. Тут ужо Ігналя ні аб чым ня думаў, нават, не аглянуўся па баках. Пакруціў замок туды-сюды, і слабы замок, які бараніў дабро толькі ад сумленых людзей і вісеў так сабе, на страхунак, адламаўся. Ігналя, нават, не спадзяваўся, што так лёгка гэта яму ўдасца. Ён пачаў адчыняць вароты, каб ня скрыпелі. Ён аж язык выставіў ад нейкай унутранай натугі. Яму трэба было адкрыць такую шчэліну, каб толькі цэла яго праціснулася. Гэта рабілася ў яго так асьцярожна й ціха, як-бы ён нападаў на сьпячага чалавека, каб

зарэзаць яго. Ён сам дзівіўся, што нічога ня чутна—ня скрыпца вароты Марцінавай пуні, якія, як яму вядома, заўсёды заводзяць сваю музыку. Вароты нібы анямелі, і шчэліна шырэла й шырэла цёмным ценем сваім, нібы адчыняўся цёмны, страшны дол магілы...

Ігналя ўлез у пуню й памалу зачыніў за сабою вароты. Зусім цёмна было вакол, толькі мядовы пах мурожнага сена пранік Ігналю ў нос,—такі моцны пах, што проста казытаў у носе, у горле, і ад прыемнага паху ён ажно вочы зажмурыў. Так даўно ў сваёй пуні Ігналя ня чуў гэтага паху, што ён здаўся чалавеку яшчэ болей прыемным, болей смачным, чым заўсёды.

Ігналя кінуў мех на зямлю й давай шарыць рукамі і наткнуўся на сена. Яму здалося, што зараз сам возьмецца есці гэта сена,—і запраўды ўзяў у губу некалькі калеваў і пачаў жаваць. Потым ён схваціўся, што не для сябе бярэ ён гэта сена, а для жывёліны, плюнуў і выпрастаўся. Тут ён усномніў, што кінуў мех на зямлю. Ігналя запаліў запалку, знайшоў мех, плюнуў у руку, загасіў у сьлюне запалку і ўрапіўся губамі ў край меха, прытрымліваючы яго левай рукой, а правай пачаў пхаць сена ў мех. Рухі ў яго рабіліся пры гэтым хуткія й старанныя, а сена шастала пад яго рукамі.

Гэты шаст сена аддаваўся ў яго вушох вельмі прыкра; ён стараўся, як найхутчэй, напхаць мех, і шаст сухога сена пры гэтым павялічыўся, глушыў яму мазгі. Яму здавалася, што сена жывое й сіплівым голасам шэпча яму: «Не чапай мяне, бо я чужое, чужое, чужое!» У Ігналі сэрца забарабаніла.

Раптам Ігналя пачуў галасы. Людзкія галасы непадалёку ад гасьцінца. Ці мо' яму здавалася? Ігналя перастаў працаваць і пачаў прыслухоўвацца. Сэрца так стучала, што яму здалося, што гэта нечыя ногі тупаюць каля пуні. Але вось яўна й выразна пачуў ён гутарку двух людзей. Дзівіліся яны, што ў Марцінавай пуні нядаўна бліснуў агонь і раптам згас. Яны разважалі, што так позна гаспадар ня мог капацца ў пуні. «Або злодзей, або нечысьць нейкая»—гаварылі яны. Ігналя, нават, пазнаў, чые галасы. Гэта суседзі: Арцём з Міхалкай. Яны як раз, як прыпомніў Ігналя, пашлі сягоньня на кірмаш у мястэчка й вось вярталіся да хаты. Ігналя застыў на месцы ад сполаху. зуб аб зуб заляпаў. Калені задрыжэлі. Як-бы прырос да зямлі. Ня мог крануцца з месца.

А галасы ўсё расьлі й расьлі. Людзі падыходзілі бліжэй...

— Прапаў я, зьлітуйся, божанька!—падумаў Ігналя.

Кінуўся няпрытомны ў сена каля сьцяны і давай зарывацца, шэпчучы: «Ліха на мяне! Ліха на мяне!» Зарыўшыся ў сене, Ігналя ўсё мацней заплшчываў вочы. Пры гэтым яму здавалася, што ён сьніць нешта страшнае й што зараз сон яго міне й яму палягчаець.

III.

Тым часам Арцём і Міхалка пусьціліся да пуні. Ігналя, ўрыўшыся ў сене, гэта добра чуў. Ён у гэты момант прасіў у думках сваіх бога, каб учыніў над ім чуд: каб ён, Ігналя, зрабіўся маленечкі, як муха, як рабачок, як пыліначка, каб мог улезці ў шчэлінку сыяны й схавацца так, каб яго й сам чорт знайсці ня мог.

З крыкам «хто тут?» Арцём і Міхалка скрыпнулі варотамі і ўвайшлі ў пуню. Яны запалілі запалку й пачалі азірацца.

— Ці ня ўцёк, гад, бо яго ня відаць,—казаў Арцём. запаліўшы другую запалку. Яны палілі запалку за запалкай, злаваліся, што запалкі псуюць і пальцы смаляць, пакуль не знайшлі ля сена мех, напалову напханы сенам і каля сыяны—шапку.

— Гэта-ж Ігналева шапка!—крыкнулі яны ў адзін голас:—Ігналева шапка!

Ігналева шапка была вядома па ўсёй ваколіцы. Яна калісьці, як яе насіў яшчэ Ігналеў бацька, Макар, была баранкавая, але ад даўніх гадоў яна аблезла, зашмальцавалася, як-бы дзёгнем абмазаная, і да гэтага яшчэ ўся парвалася й вата вылазіла наверх шматамі. Па ўсёй ваколіцы, калі хадзілі каго калечы вылаяць, дык гаварылі: «Аблуплены, як Ігналева шапка». «Страціў фасон, як Ігналева шапка». «Вымазаўся, як Ігналева шапка». Або: «Француза ў нашай вёсцы помняць толькі двое: сталетні дзед Тодар і Ігналева шапка». Словам, шапка гэтая карысталася вялікай славай.

— Ну, шапка, дзе твая галава?—крыкнуў Арцём.

— Ігналя, дзе ты?—крычаў Міхалка.—А д'ябал яго ведае, дзе ён тут схаваўся!

— Вось ён які скрытны!—казаў Арцём.

Міхалка вылаўся брыдкім словам і гнеўна крыкнуў: «Вылазь, злодзеі, а то жывога ня выпусьцім! Не хватала яшчэ, каб зладзеі завяліся ў нашай вёсцы».

У сене заварушылася. „Ліха на мяне! Ліха на мяне!“— бурчала нешта з-над сена, нібы само сена гэта гаварыла або нейкі злы гуменьнік, які сядзіць у сене. Вось паказаліся Ігналевыя атопкі—ногі. Ігналя, стогнучы й мармочучы, вылез. Нібы сена выплюнула няпрыстойнага свайго ворага, радзіла чалавека.

— А, суседзі, а, родненькія, пашкадуйце! — залемантаваў Ігналя.—Даль бог, у першы раз,—замарматаў ён, стоячы перад імі.

— Ды ты, чалавек божы, шапкі забіўся. На, маеш сваё дабро!—сказаў Арцём і так моцна насунуў шапку на галаву беднага Ігналі, што той аж падсеў на зямлю, сагнуўшыся.

— Ну, ідзём у хату—жыва, — крыкнуў Міхалка, і яны вывелі Ігналю з пуні.

— Пашкадуйце! — плачучы, застагнаў Ігналя. Але яны на гэты лямант увагі не зьвярнулі.

— Злодзея шкадаваць ня трэба!—зашыпеў злосна Арцём.

— Во, і замок зламаў!— сказаў Міхалка й падняў замок, які ляжаў ля варот.

Гэй, владзюга! — крыкнуў ён і ўдарыў Ігналю замком пад бок.—Мы табе пакажам!

Ігналя застагнаў, нешта мармочучы, і рукі ў яго павісьлі, як дзьве аначы.

Людзі яго павялі ў хату. Ён ішоў па сьцезцы паміж Арцёмам і Міхалкам, як арыштэнт.

— Хлюп! Хлюп! — гаварылі яго мокрыя дзіравыя атопкі й нібы скардзіліся на гаспадара свайго, што ён іх павёў па кепскай дарозе. А ў Ігналі думкі блуталіся ў галаве, як спуджаныя птушкі. Думкі яго кіраваліся да адной мэты. Ігналя пачуў у душы сорам, такі вялікі, страшны сорам, ажно яму млосна рабілася, а ў вачох зялёныя кругі сталі. Нязвычайнай штуцы зажадалася яму; зажадалася яму, каб адчынілася зямля і каб яго, Ігналю, жывога глынула й каб ужо болей ён сьвету божага ня бачыў. Або, каб лесьвіца спусьцілася з неба ўніз да самых ног яго. Ён-бы тады карабкаўся ўверх па гэтай лесьвіцы вышэй за воблакі, вышэй за зоркі. Карабкаўся-б вышэй і вышэй. Так усё жыццё, усю адвечнасьць, і біўся-б галавой аб лесьвіцу, каб заглушыць адно прыкрае слова, якое звьвінела ў яго вушох: „Злодзеі“. Ён прасіў бога, каб на яго, Ігналю, пагнаў вецер-буралом, які развееў-бы яго, Ігналю, у пясок, у попел, каб ад яго нічога не асталося, ніводнай костачкі, ні валасочка.

Захоплены гэтымі думкамі, ён ня прыкмеціў, як яго ўвялі ў Марцінаву хату. Ён нічога не зразумеў, ня бачыў, што вакол яго голасна гаварылася й рабілася. Нібы не дзеля яго, Ігналі, падняўся ўвесь гэты гармідар. Ачухаўся ён толькі тады, як у хаце запалілі газьніцу й як сьветла зрабілася.

Прачнуліся ўсе хатнія й пачалі, даўваючыся й гневаючыся, аглядаць Ігналю, нібы бачылі яго ў першы раз. А, здаецца, усе— і старыя і малыя—знаюць Ігналю, як горкую цыбуліну, здаўных-даўна; аблупленага й абсмаленага пазналі-бы яго. Але цяпер і Марцін і яго сям'я глядзелі на Ігналю так, як-бы яны яго бачылі ў першы раз. І нібы гэта стаяў перад імі не равейшы звычайны сусед Ігналя, а зусім новы, нязвычайны чалавек. Яго зладзейскі ўчынак перарабіў яго зусім нанова. І вочы, і нос, і твар, і постаць яго былі для ўсіх незнаёмыя. Нават увесь выгляд яго змяніўся ў вачох людзкіх. Валасы былі скалмачаныя, у сене. На парваных вопратках яго прыстала касмамі сена і ён напамінаў калматага дамавіка, лясуна, або вадзяніка, як іх маюць у казках.

Зусім ня Ігналя. Ня той ціхі, маўклівы, нязграбны й неадважны чалавек, які ніколі ў сваім жыцці й муху не зачэпіў. Яго падмяніў брыдкі ўчынак. Гэты ўчынак адкінуў яго ад людзей на вялікую далячыню, на бязьмерную глыбіню, адрожніў яго ад іх ды йнакшым зрабіў. „Злодзеі“ — насілася страшнае

слова вакол яго. „Злодзей“ — гаварылі ўсе на розныя лады—гнеўна, з крыўдай, з жалем, кпліва, і галосна і шопчтна.

«Злодзей, злодзей, злодзей, злодзей» — насілася вакол яго пякельная чартоўская музыка. «Злодзей» — вісела ў паветры нямоє гадлівае слова. Гэтае слова каінавым вогненным знакам прыстала да яго душы і цела і ніколі, ніколі не адстане. Людзі не забудуць... Будуць расказваць па ўсёй ваколіцы, на ўсе лады, з рознымі дадаткамі, з рознымі дамалаяваньнямі, з рознымі брахнямі. Будуць апавядаць у будні дзень, у сьвяточны, на кірмашох, на сходах. Людзі будуць дзвінца, ківаць галовамі, сьмяяцца, шкадаваць, гневацца. Ігналю нідзе праходу не дадуць. Куды-б ён не пашоў—усюды будуць на яго пальцамі тыцкаць, паказываць: «Во—злодзей, злодзей...» Вакол яго будзе відушчы смалены арэоль вялікага надмернага сораму, якога ня змыеш ні ў якой сьвятой вадзіцы. Ніякія дахтары лекамі, ніякія варажбіты замовамі ня здымуць у яго гэтага сораму.

Ігналя будзе ўпякаць ад свайго сьмяртэльнага ворага—сораму, а сорам гэты будзе заўсёды, як цень, як кажаныя скрылы, тарчэць за яго плячыма. Як Ігналя пусьпіцца наўцёкі, дык сорам загародзіць яму дарогу, вышчарыць зубы, зарагоча, як нячысьцік і скажа: «Я тут! Я з табою, ня вырвешся з маіх лап!» І гэтак да сьмерці... А калі Ігналя памрэ, дык сорам яго ўсё роўна жыць будзе. Сінім аганьком будзе вартаваць яго магілу. На хаўтурох Ігналевых будуць аб гэтым гаварыць. Унукам і праўнукам будуць расказваць. Гэты сорам астанецца на ўвесь род яго. Бо добрая памятка забываецца сярод людзей, а кепская — ніколі, ніколі.

Такога киталту думкі, толькі ў заблутанай форме—няясныя і путаныя—таўкліся ў гэты час у няшчаснай, бядовай галаве Ігналі. Ніколі ў жыцці гэтак мозаг яго не працаваў, як цяпер. А яго вусны шапталі пры гэтым беспрастанку:

«Ліха на мяне! Ліха на мяне! Ліха на мяне!»

Ці-ж можа быць чалавеку горшая кара? Хіба што не! Прогіў гэткай пакуты біцьцё, калечаньне і вастрог ёсьць алзін толькі жарт, адна нікчэмнасьць, нявартная рэч.

А людзі ў Марцінавай хаце гэтага зразумець не маглі. Ігналя словамі гэтага ня мог-бы ім перадаць. Апрача трох слоў: «Ліха на мяне!», ніхто ад яго ніколі нічэга ня чуў. Цяпер гэтае „Ліха на мяне!“ іх толькі болей злавала.

IV.

Людзі ўрачыста падвялі Ігналю да стала і паставілі яго, як нейкую драўляную няжывую фігуру в апушчанай увіз галавой. Урачыста яны палажылі паломаны замок на стол, пасья чаго самі расьсеіся з нейкай асобнай царамоніяй. Урачыстасьць і царамонія перад страшным судом над Ігналем.

— Г-м-м!—сказаў Арцём:—дараваць нельга.

— Г-м-м!—сказаў Міхалка:—трэба яго судзіць.

— Гэта-ж першы раз, пане дабрадзееньку,—сказаў сам гаспадар Марцін,—можа падаруем яму, га?

Мяккая, добрая нотка чулася ў гэтым „га“ з запытаньнем, бо першая злосьць у Марціна адпала. А ён меў добрую натуру, толькі быў трохі ўспыльчывы чалавек.

— Дараваць! Дараваць!—загаварылі ўсе хатнія.

Але Арцём з Міхалкай заартачыліся.

— Ты баішся, каб са злосьці Ігналя потым цябе не падпаліў?—запытаўся Арцём.

— Думаеш, што ён потым табе адасьціць?—казаў Міхалка.

— Не, пане дабрадзееньку, нічога ня думаю, але вось гэта-ж першы раз, ён болей чужога чапаць ня будзе, падаруем, га?

— Га, га,—перадрэзьніў Арцём Марціна.—Да ты, Марцін, дурны, як цагарук! Вось дзеля гэтага, што ў першы раз, дык і дараваць нельга. Калі цяпер пакараем, дык ён дзiesiąтаму зажажа, як красьці, а калі падаруем, дык выгадуем новага злодзея на пагібель нашай ваколіцы. Пачаў з сена, а потым коней будзе выводзіць з нашых хлявоў.

— Нельга, нельга дараваць сукіну сыну! Гэта-ж асьмяюць нас усе! Гэта-ж крмінал!—гарачыўся Міхалка.—Гэта-ж потым яшчэ нас да суду пацягнуць, як даведваюцца! Гэта-ж быў крадзеж са ўзломам. Гэта-ж ён во?—замок паламаў!

Ад злосьці Міхалка моцна стукнуў кулаком аб стол, ажно замок падскочыў і завьвівеў, нібы адазваўся тады, як аб ім загаварылі.

— А праўда, пане дабрадзееньку, праўда!—згадзіўся Марцін:—гэта-ж са ўзломам. Чаму ты гэта зрабіў са ўзломам, Ігналя, га?

Гэта мудронае слова „са ўзломам“ пераканала рантам Марціна ў вялікай праступнасьці Ігналі, якая ніякім чынам ня можа быць падаравана. Яму ўспомніліся розныя суды за зладзействы ў ваколіцы, на якіх за «ўзлом» спецыяльна строга каралі вастрогам. Калі бываў узлом, дык земскі начальнік надта рэдка змякчаў гэты «ўзлом» хабарам і лапоўкай. Хіба што калі хабар быў не такі, як заўсёды, а ўжо такі шчодры, што сэрца земскага шчодрым ад яго рабілася і мякчэла, як воск,—толькі тады ўзлом рабіўся ня ўзломам і справа ўладжвалася. І ня ўсе земскія ішлі на гэту вудачку.

— Са ўзломам...—паўтарыў Марцін і ад малой злосьці перайшоў у вялікі гнеў.—Што-ж ты гэта нарабіў, Ігналя? Скажы, пане дабрадзееньку, га? Што нарабіў? Злодзей ты! Злодзей са ўзломам! Зладзю-ю-га-а-а!

Марцін стукнуў кулаком аб стол і замок зноў адазваўся гнеўным званам, і ён далучыўся да судзьдзяў, як пацярпеўшая асоба.

Кожны раз, як кулак удараўся аб стол, агонь гавяніцы

дрыжэў, мільгаў; дрыжэлі цені на сьценах, дзеля чаго здавалася, што ўся хата гневаецца на злодзея.

Вочы ўсіх хатніх уталопіліся, упіліся ў „зладзюгу“. У кожнага ў душы адбіваўся асабісты страшны вобраз гэтага злодзея. Каб гэтыя ўсе абразы зьліць у адзін, дык вышаў-бы ня Ігналя, а нейкі зьвер—ня зьвер, людаед—не людаед, але нешта надзвычайна нялюдзкае й агіднае.

Ігналя й шапатаў перастаў. Яшчэ ніжэй апусьціў галаву й як-бы акамянеў, адубеў.

Настрой у людзей быў падняты не на карысьць Ігналі.

— Зладзюга, пане дабрадзееньку: што-ж ты нарабіў?—гарачыўся Марцін.—Глядзі во, на замок глядзі!!

Марцін тычкаў яму замком у твар і роў дзіка «глядзі!» І тое, што Ігналя ні разу не глянуў на замок, Марціна яшчэ горш злавала. Ён ня вытрымаў і пачаў кулаком правай рукі падымаць зьніз ўверх за бараду голаў Ігналі, левай рукою тычкаючы замком у самыя вочы. Ігналя так моцна ціскаў галаву ўніз, ажно зубы ў яго скрыпець пачалі й твар крывёй наліўся. Аднак жа Марцін рвануў яму голаў уверх. Ігналя пачаў коса круціць зажуранымі вачыма па бакох, зрэнкі яго пачалі іскры сыпаць, як у дзікага затраўленага зьвера. Цяпер запраўды Ігналя страшным зрабіўся...

— Не гаварыць з ім, ня дурачыцца, а звязаць ды ў воласьць адправіць!—грыгнуў Арцём.

— Вязаць! Вязаць! Во, гэта—дзеля!—згадзіўся Міхалка.

— Наэта, дай лейцы сюды!—захрыпеў Марцін.

— Ідзі сам бяры!—сказала яго жонка Наэта й дрыжэла, як асінавы ліст. Дзеці ад страху пахаваліся па кутках.

Марцін вышаў у сенцы й прынёс адтуль лейцы, якія ваюк па зямлі, як даўгаю вужаку. Трое разгарачаных людзей падыйшлі з імпэтам вязаць чалавека, які чужь жывы стаяў ля сьцяны й ня рухаўся з месца. Адвялі Ігналю на сярэдзіну хаты й сталі вакол яго, затрымаліся. Ніхто з іх гэткай работай, ма быць, ніколі не займаўся, і ня ведалі, як яго вязаць. На гора яны й звязанага чалавека ніколі ня бачылі, толькі чулі, што злодзея трэба вязаць.

Марцін троху зморшчыў лоб і глянуў у кут наверх, дзе ў яго віселі сьвятлыя абразы. Ён успомніў пра бога ў гэту хвіліну. Ён успомніў пра бога не дзеля таго, каб надараваць грэх брату, а ўспомніў, як сына божага вялі на Гальготу звязанага. Вось у куце вісець абраз: легіянеры рымскія вядуць звязанага Хрыста, а за ім натоўн дзікіх людзей бяжыць. Мадэль ёсьць! У бога рукі вісаць уніз па голых бакох, а вяроўка абкручана вакол некалькі разоў.

— Во як трэба вязаць, пане дабрадзееньку!—падумаў Марцін. Сарваў з Ігналі кажух і пачаў абкручваць яго вяроўкай. Пры гэтым яму прыходзілася некалькі разоў абыходзіць вакол Ігналі, які стаяў, як слуп.

Гэта рассьмяшыла Арцёма й Міхалку.

— Кінь, Марцін, вязаць яго... Ён і так не ўцячэ,—казаў Міхалка.

— Мы яго лепей сваім судом—асьцёбаем гэтымі лейцамі й годзе! Ён болей красьці ня будзе.

V.

— Сваім судом... лепей сваім судом, братцы...—замарматаў раптам сам Ігналя замагільным голасам.

— Што-ж, пане дабрадзееньку, няхай будзе сваім судом!—згадзіўся Марцін і пачаў адкручваць вяроўку, дзеля чаго яму прыходзілася зноў прайсьці свой танец вакол Ігналі, але ў адваротны бок.

Асьцёбаць лейцамі—гэта ўжо для селяніна плёвае дзела, рэч звычайная: і яго б'юць да тых часоў, пакуль ня зробіцца гаспадаром і ня ўвойдзе ў сілу і ён б'ець—і сваіх дзяцей, і жонку, і скаціну. Біць ён умее, нават, моцна, нават, да крыві... Чуе селянін у гэтым асабісты смак, нават, бо й яго плечы чулі на сябе гэту музыку шмат разоў. Ад гэтага і здаравееш і прыстойным чалавекам робішся.

«За бітага двух нябітых даюць». Гэтае прапанаваньне жыве ў думках селяніна лепей і мацней за штодзённыя пацеры..

Тут толькі «судзьдзі» здзівіліся, чаму яны не пачалі з гэтага. А, здаецца, рэч такая простая: злавіў злодзея—бі і не шкадуй.

— Лажыся!—закамандаваў Марцін,—і, пане дабрадзееньку, кашулю падымі: трэба «панастаяшчаму!» А вы, хлопцы, будзеце яго трымаць за рукі й за ногі.

Ігналя слухмяна лёг на падлогу тварам уніз і падняў кашулю. Арцём і Міхалка ўзяліся яго трымаць за рукі й за ногі. А Марцін падняў лейцы для выпאўненьня экзекуцыі.

Спакойна ляжала на зямлі няшчасная ахвяра, чакаючы кары. Жоўтай плямай вызначаліся худыя голяыя плечы і паясьніца Ігналі, якая мела на сябе цёмны, брудны сьлед ад пояса вакол усяга цела. Дрыжэла голае цела чалавека. Так дрыжэла, ажно прыкра было глядзець.

— Хутчэй, хутчэй! Раз, два, тры!—закамандавалі ў адзін голас Арцём і Міхалка.

Марцін падняў лейцы і пачаў «караць». І чым болей ён біў, тым болей яму хацелася яшчэ, не зьвяртаючы ўвагі на стогны Ігналі і на плач і прычываньні хатніх.

Пякельная жуда панавала ў хаце... Катаваньне парабіла людзей на зьвяроў, на няпрытомных ваўкалакаў. Ім прыемна было здзекавацца над другім чалавекам. Яны ад гэтага хмялелі..

Жонка Марціна чуць адарвала мужа ад няшчаснай ахвяры. Арцём і Міхалка так сама адскочылі ў бок, як Марцініха абліла іх халоднай вадой.

Людзі хутка ачухаліся, а як ачухаліся, дык ім было сорамна, нялоўка глядзець адзін на аднаго. Іх мучыла сумленне. Марцін у душы каеўся ў сваім паступку. Да яго вярнулася яго звычайная дабрата.

— Ну, пане дабрадзееньку,—зьявруўся ён да Ігналі звычайным голасам бяз злосьці,—школа мне тваіх галодных жывёлін; яны-ж не вінаваты, што ў іх кепскі гаспадар. Мех сена ты занясі да хаты, ўвосені аддасі.

Ужо неба пачало шарэць, як Ігналя валок да хаты ёмка напханы сенам мех. Нейкая асабістая гарачка пранікала ўсё яго цела, нейкі асабісты солена-горкі пах як-бы прыстаў да яго носу. Ён носам уцягваў у сябе свежае паветра вільготнага прадвясеньняга сьнегу, круціў галавой, як-бы хацеў адтрасьці ад сябе гэты прыкры пах—і ня мог. Ён ні аб чым ня думаў, толькі вялікі гнеў панавалі у яго душы на самога сябе.

— „Ліха на мяне! Ліха на мяне!“—бурчэў ён.

Ня чуў, як ногі глыбака ступалі па каўдобінах, як хлюпалі парванья атопкі. Ня бачыў, як сена сыпалася ва ўсе бакі, пакідаючы за сабою па Ігналевых слядох адзнакі вечнага вялікага сораму.)

Чым бліжэй Ігналя падыходзіў да сваёй хаты, тым рухі яго рабіліся цяжэйшыя, тым марудней ён ступаў, тым мацней ён сапеў пад цяжарам сваім.

Відаць было, што Ігналя ніколі не забудзе гэтую страшную дзею сваю сярод ночы.)

Менск, 1921 г.

Туга старога Міхайлы.

Шэпты... Лясныя шэпты, чаму вас ня чутна? чаму вы анямелі?..

Вочы пазіраюць увакруг, шукаюць у далі, мо' дзе цёмнай устужкай уецца, цямнеець густы бор, мо' дзе ў зеленыя туліцца бярэзьнік ..

Пуста, сумна...

Маўклівыя даліны пакрыты жылістымі карчамі... Там, дзе былі бары, жаўцеець жвіровы пясок. Рэчка высахла...

Ціха, жудасна...

Шэпты... Лясныя шэпты, дзе вы?

Ці не шчаслівы сон моладасьці гэта быў?..

Калісьці жылі ў гэтай ваколіцы лясныя шэпты. Як здані, зьніклі лясы, зьніштожаны бязжаласна людзкімі рукамі да апошняга пня... Як лысая галава старога дзеда, выглядаюць даліны, вёскі, гасьцінцы, і вока доўга блудзіць па нудным абшары, шукаючы дробнага гайку на пагорку, гаварлівага альхоўніку у мокрай даліне, але дарэмна. Муціцца вока ад сьлёз і бачыць у далі толькі адно: як неба зьліваецца з зямлёю, зямля туліцца да неба шарэюць хаткі ўбогай вёскі, а болей нічога...

* * *

Праз ваконца беднай хаткі сваёй пазірае стары Міхайла, углядаючыся сваімі сьлепаватымі вачыма. Старанна прыслухіваецца ён к якімсьці таемным зыкам, як-бы чуе каля сябе дух быўшага тут лесу, і жалба наскрось прабірае сэрца старога, нібы плач пакрыўджанага... Воклічы лясных шэптаў ажываюць у яго душы, і стары Міхайла доўга моўчкі сядзіць, як акамянелы... Шкада яму гэтага лесу, як роднага сына, бо Міхайла з дзіцячых гадоў зжыўся з гэтым лесам, яму Міхайла аддаў вялікую частку душы сваёй і цяперака боль шчэміць яго сухія косці.

* * *

Гоманы... Людзкія гоманы, чаму вас ня чутна? Чаму вы анямелі? Дзе тыя вясёлыя дзяцюкі? Дзе тыя рупныя, працавітыя гаспадары?..

Па вёсках ціха і сумна. Вечарынак, гульняў няма... Пакінулі сыны бацькоў сваіх старых, пакінулі бацькі дзяцей сваіх малых,—усё здаровыя і здатныя мужчыны пайшлі туды... А калі вернуцца—невядома... І стогны па вёсках бедных раздаюцца, і замарнела жыццё людзкое, застыгла, спалохалася...

Часам па гасьцінцу да воласьці можна прыкмеціць некалькі згорбленых фігур. Памалу кратаюцца яны наперад. Паміж імі ёсьць і стары Міхайла. Усе яны ідуць у воласьць даведацца, што чуваць з вайны, мо' ёсьць вестка якая ад сына, ад мужа ці ад бацькі... У воласьці чытаюць некаторым лісты ад сваіх. Хто піша з пазыцыі, хто з лякарні—ранены, а хто з палону. Аб некаторых ёсьць весткі, што яны ўжо доўга жыць загадалі родным сваім, а самі аддалі свае душы на полі бітвы...

Хто плача, слухаючы гэтыя навіны, а ў каго сьлёзы ў сэрцы застылі... Да чаго-ж гэта чалавек ня можа прывыкнуць у жыцці!..

Амаль ня ўсе даведаліся аб сваіх; толькі стары Міхайла нічагусенькі даведацца ня можа... Пайшлі ад яго ўсе тры сыны родныя, пайшлі і ніякай вестачкі ад іх няма...

* * *

І чакае стары Міхайла вестак ад сыноў сваіх. Ня есьць, ня п'ець, ды ўсё чакае. Спаць перастаў, праца з рук валіцца і, анямелы, пазіраець ён адухлымі вачыма на шырокі гасьцінец; а сыноў як-бы віхор панёс, як-бы мора глынула...

І чакае стары Міхайла хоць ад аднаго з іх навінкі якой; высах. бедны, як шкілет, і толькі цень ад яго астаўся... Што з сынамі ня здарылася-бы—ці жывуць, ці ня жывуць,—а ўсё-ж-бы лягчай было-б на душы, каб праўду даведаўся...

Але ад іх ні слуху ні духу...

І часта цягаецца стары Міхайла ў воласьць і надаедае прыставаньнямі сваімі да кожнага ўстрэчнага-папярэчнага, пытаючыся, мо' хто ведае, ды казаць ня хоча... Просіцца—моліцца на каменях, енчыць. зямлю палуе, каб яму ўсю праўду выказалі—ці сыноў яго ўжо маці-зямліца забрала, ці не...

А вестак як ня было, так і няма.

І скруціўся стары Міхайла ў тры пагібелі адвін-адвінюсенькі ў хатцы сваёй. Ваўкі пад вокнамі выюць... Мяцеліцы гудзяць. Віхор усю страху знёс з яго хаткі. Гурбы сьнегу наварнула на дзвінцу і няма, на'т, як дабрацца да яго, бо Юда жэніцца ў чыстым полі. І тужыць стары Міхайла адзінока, доўга тужыць па родных сынох сваіх... Ажно рукі і ногі млеюць ад тугі вялікай, ажно галава ходырам ходзіць ад жалбы бязьмернай...

І сьніць стары Міхайла благія сны. І знакі благія бачыць ён на кожным кроку: то курыца заляе, то люлька з губоў выпадае, то зайчык дарогу пераскочыць, то з пустымі вёдрамі нехта яго спаткае... І жыццё яму прыкрым робіцца... І думае ён: «напаўна груганы даўно расьцягалі костачкі сыноў маіх па чыстым

полі... бадай і крыжа па іх не паставілі, не памаліліся над нябошчыкамі»...

* * *

Перастаў нарэшце стары Міхайла ў воласьць хадзіць, перастаў у людзей дапытвацца аб сынох сваіх... І перастаў, на'т, у вёсцы з людзьмі бачыцца, бо радка калі з хаты выходзіў.

Суседзі, маючы кожны сваю ўласную больку, зусім забыліся аб ім, як-бы на сьведзе ня было Міхайлы старога...

І ён тымчасам жыве сваім асобным балючым жыцьцём, сваім горам вялікім. Ён тужыць моўчкі па лесе, што згінуў увакруг, ён стогне па родных сынох, што весткі аб сабе не даюць. Боль гэты зліваецца ў душы яго ў адно цэлае...

Лесу ўжо ён ня ўбачыць болей на роднай зямельцы, а кроў сыноў нейдзе сыціць-корміць чужую глебу...

І старога Міхайлу абхопліваюць неадчэпныя думкі:—Толькі дзеля гэтай тугі мне і жыць трэба, бо ў маім сэрцы сплялося цэлае гняздо мінуўшчыны. Мне трэба плакаць-галасіць аб тым, што ўжо ніколі ня вернецца. Я павінен быць вечнай сьведкай нямінуючага гора...

І моліцца стары Міхайла толькі аб адным, каб бог злітаваўся над ім—даў яму яшчэ колькі гадоў жыцьця. Каб палюдзку выплакацца—выстагнацца, каб гора сваё ў мора цэлае выліць, каб людзей ажно шорах прабіраў...

Яшчэ болей корчыцца-горбіцца стары Міхайла, яшчэ болей маўклівым робіцца, толькі вочы яго няпрытомна блішчаць, а ў грудзёх старых як-бы вузакі плодзяцца.

* * *

І сьніцца старому Міхайле адзін дзіўнюсенькі сон. Сонечны летні дзень. Перад яго вачыма пасекі, як заварожаныя, нікнуць, а на іх месцы па лагчынах паказваюцца сталетнія пні, з якіх цячэ сьвежы смалісты сок. Раптам пні, як прачыхаўшыся волаты, падыймаюцца з моху і становяцца кожны на сваё ранейшае месца. Галіны ў адзін міг адрастаюць. Расісты папаратнік блішчыць ля ручая. Пад стромкімі бярозкамі мухаморы растуць цэлымі сямейкамі... Жаўранкі блізка пяюць. Зайчык скача з адной купіны на другую. А лес гэтакі харошы, гэтакі прыгожы, што проста цягам цягне да сябе старога Міхайла. Ідзець Міхайла да лесу, выстаўляючы рукі наперад, хоча забрацца ў цянёк-халадок, ды сіл не хапае. Ідзець ён бліжэй да лесу з пацехай у душы і... раптам прачыхаецца.

* * *

І сьніцца старому Міхайле другі дзіўнюсенькі сон. Прад яго вачыма зялёны луг. Дзень кірмашовы. Ён стаіць ля рэчкі на грэблі зыбкай і чакае сыноў сваіх з царквы. Вось чую ён званок Антонавай жаробкі, вось чую ён знаёмую песню Цыпрука Рабога

«Як паехаў сын Данілы...» Вось шнурам, фурманка за фурманкай, едуць суседзі. Усе ў сьвяточных сьвітках. Бабы ў новых каштурох з белымі карунамі, дзяўчаты ў чырвоных хустках з макавымі кветкамі, дзяцюкі ў саматканых кашулях навыпуск. Бо-жухна! колькі панакуплялі абаранкаў, пірагоў, пасудзіны рознай. Дзеці дзьмуць у паліўныя конікі, дзюрэчкі пальчыкамі перабіраюць. Усе яму кажуць: «дзень добры, дзядька Міхайла!»—і едуць далей.

І дзівіць яго, чаму гэтак шмат народу едзе, а сыноў яшчэ няма... Пачынае калаціцца яго сэрца. Каго-бы аб сынох ня пытаўся—ніхто ня ведае..

— Што гэта ёсьць?—дзівіцца стары Міхайла... Вочы яго туманяцца, углядаючыся ў вабшар балотных лугоў...—Што гэта можа быць?.. І трывога яго расьце, у грудзёх цесна робіцца, ажно дух захоплівае... І туга яго робіцца гэткай вялікай і балючай, ажно сэрца ў грудзёх ня вытрымлівае і разрываецца...

— Сыны мае!.. — шэпча ён вуснамі запэкшыміся, і ўжо не працыхаецца болей: душа яго пакутная вырываецца раптам, як птушка, і ляціць у неба, як жаўранак.

Вільня 1915 г.

Бондар.

I.

Стары Даніла славіўся на цэлую ваколіцу сваімі вырабамі вёдрамі, начоўкамі, цабэркамі й лыжкамі, якія выходзілі з яго рук моцныя, гладкія й вельмі зграбныя. Ён іх прадаваў на ўсіх кірмашох. У яго іх ахвотна куплялі ўсюды, і ён жыў з жонкай прыпяваючы.

Дзяцей у іх ня было, гарэлки ён ня піў, так што «залатыя рукі», як казалі аб ім суседзі, кармілі яго досыць шчодро. А гэтыя „залатыя рукі“ не настолькі цікавілі іх уласніка Данілу тымі залатоўкамі й рублямі, што яны яму давалі, як сваёй здатнасьцю й кемнасьцю.

Мэтай яго жыцьця былі не заробаткі, а праца сама па сабе, той працэс творчасьці, які дае праўдзівае шчасьце мастаком у ровных галінах штукарства.

Кожную пасудзіну паасобку ён рабіў натхнёна ад пачатку да канца. Майструючы, ён ня думаў ні аб чым іншым, як аб сваёй рабоце. Забываў аб ядзе, аб сьне і аб усім на сьвеце. Нікому, апрача жонкі, ня можна было глядзець, як ён майструе. Суседзі гэта ведалі й не заходзілі ў яго хату, каб не перашкаджаць. А калі хто, ня ведаючы, заходзіў да яго ў час работы, дык стары Даніла пакідаў сваю працу і з нецярплівасьцю чакаў мінуты, калі той выйдзе. А калі хто доўга заседжаўся, дык ён выходзіў з цяпення і прасіў не перашкаджаць і ня дурыць галавы рознымі байкамі. Выходзіла так, што ён выганяў людзей з сваёй хаты.

Людзі злаваліся на яго трохі за недалікатнасьць, казалі, што ён ведаецца з нячыстаю сілай, якая яму дапамагае ў рабоце, але прывыклі да гэтага, і ніхто яго не чапаў. І Даніла гэтак правёў у адзіноце ўсё жыцьцё сваё,—год за годам, адзін дзесятак гадоў за другім дзесяткам,—аж да сівізны.

Нельга сказаць, каб Даніла нудзіўся ў самоце. Яго жыцьцё было поўнае для яго цікавасьці й размаітасьці. Яго жонка Аўдоця ўсёй простаю, добраю і падатліваю душою наскрозь была пранята майстарствам Данілы. Як адгалосак, як цень свайго мужа, яна

лучына, якая дыміць і чадзіць вельмі многа, а сьвеціць вельмі ма-ла. Але толькі няпрывычны чалавек чуўся-б кепска пры гэтым асьвятленьні, а прывычнаму—лепей і ня трэба. І вось пры лучынцы пільна й клапатліва тупаюць два чалавекі; яны вельмі заняты й проста захоплены сваёй працай. Гэта—бондар Даніла з сваёй жонкай Аўдоцяй.

Даніла рыхтуецца да новага раману ў сваёй бондарскай творчасці. Сама пані з двара абсталявала ў яго начоўкі, цэбры, вёдры і некалькі лыжак. Тут патрэбна вялікая падгатоўка, бо адразу, проста з моста, ня прымешся за такую работу. Трэба адкінуць, як пустую непатрэбшчыну, усе жыццёвыя будні—сон і яду, аб чым Аўдоця й не адважылася яму прыпамінаць, бо ён мусіць увайсці ў свой надзвычайны стос; забыцца аб усім акружаючым і ў цішы ночнай, калі грукату-стукату няма на цэлым божым сьвеце, думаць і думаць, маляваць сабе ў галаве гэтыя пасудзіны; абмазгаваць, як прыяцца за работу, якія матар'ялы ўжыць, якімі інструментамі рабіць, каб выйшла, як найлепей, як найпакней, як найскладней, каб урэшце пані зразумела, уцяміла, што ён за чалавек, які таланны, ўбачыўшы багатыя думкі-мыслі Данілавы ў постацах гэтых драўляных пасудзін.

Трэба ап'янець, ахмялець, ашалець ад гэтых думак; цэла павінна гарэць, як у агні, а тады толькі пачаць работу, і тае працаваць, так працаваць, каб рук і плеч ня чуць было, каб галава кружылася, каб сэрца мела, каб пот цурком ліўся й каб ня ведаць гэтага. Трэба забывацца аб усім на сьвеце й толькі адчуваць і бачыць усёй істотай тое аграмаднае, сьветлае шчасце, што дае скрыдлы душы, азарае залатымі праменьнямі і падымае ўверх на марах фантазыі. Гэта—найвялікшая нагорода за працу.

Бондар гэта разумець добра, але выказаць словамі ня можа...

Па асобнаму блеску яго вачэй, па асобных маршчынах на яго лобе, якія вызначаюць упартасьць, сілу і нейкае надзвычайнае хаценьне, Аўдоця пазнае, што ўжо «началосся», і набожна й ціха пазірае на свайго мужа, якому цяпер лішняга слова казаць нельга.

Даніла порацца-рыецца ў сваіх інструментах. Выбірае гоблі скоблі, разцы, нажы, далаты, тапары і тапорыкі, гладзіць і мацае іх рукамі, пільна да іх прыглядаецца, адкідае з агідай адзін інструмент, зноў за яго хапаецца, сумняваецца, разважае, нюхае зялеза, прыцмоквае губамі, ківае галавой і нешта мармоча сабе пад нос. То нібы злуецца, то ўсьмешка азарае яго твар.

Аўдоця пры гэтым мяняе лучыну за лучынай, абшароўвае, абломвае вугольні і ўсімі сіламі стараецца трымаць гэты „вечны агонь“ у адной меры. Яна, як вялікая жрыца агню пры служэньні імшы ўсемагутнаму богу-Даніле. Ёй гэтыя клопаты з лучынамі—досыць працы. Яна сапе, уздыхае, кашляе, дым лезе ёй у вочы, у горла, але яна маўчыць, бо захоплена ўся жаданьнямі Данілы. Пры сваёй няцікавай абавязковасьці, яна па-

Яна гэтым так пранікнута, так гэта ёй шчэміць за сэрца, што аж сьлёзы капаюць з яе вачэй—сьлёзы шчасьця й абагаварэньня. Яна, здаецца, за адзін інструмэнт, за адзін фэтыш—дубовую клёпку з цабэркаў свайго мужа—пашла-бы на самаахвярнасьць, на сьмерць...

— Гэта зусім зразумела,—думае яна.

III.

Пакончана, дзякаваць богу, з інструмэнтамі: навосгранны, як брытвы, адпаліраваны, як цацкі—лепей ужо й быць ня можа, бо й так пераступлена мяжа ўсялякай мажлівасьці.

Пасьля гэтага бондар яшчэ глыбей убіраецца ў непраходны гушчар сваёй творчасці. Ён падбірае матар'ялы—калодкі, палены й дошкі, якія ў вялікім запасе ляжаць у яго хаце,—да абсталёваных панаяў пасудзін.

Разумеецца, што з ім побач ідзець яго духоўны двойнік—Аўдоця.

А чым далей, тым работа вымагае больш кемнасьці, больш адпаведнасьці, робіцца цяжэй і мудрай і, разам з гэтым, усё прыёмней і прыёмней.

Гэта Аўдоця без тлумачэньня разумеець.

Ім абодвым кружыць галовы і натхненьня дадаець вялікае здарэньне, якое адбылося неспадзеўна: пані зажадала мець у сваёй гаспадарцы хваленую работу „залатых рук“.

Во хто яго ўрэшце зразумеець і адзінец подлуг вартасьці. Гэта-ж ужо ня мужыцкага роду асоба, а з таго гатунку людзей, якія ўсё ведаюць... Даніла зьзяў увесь—і душой і целам. Памаладзеў, парухавеў. Гэта ня дзіва, бо тое, да чаго ён рваўся ўсё жыцьцё, само да яго насустрач ідзець. Во каму ён пакажа свой таемны скарб душы—пані, вялікай пані з двара! Дзеля гэтага варта было неўтамімая праца дзiesiąткаў гадоў, пры якой ён рваўся кудысьці, каб адкрыць людзям свой уласны новы сьвет. Бог урэшце над ім зьлітаваўся.

Вяз слоў хавала гэту радасьць у сваім сэрцы і Аўдоця.

Ці-ж можна словамі перадаць, як Даніла падбіраў клёну, бярозы, дубу, асіны на цабэркі, вёдры, начоўкі й лыжкі, альшавінаў на абручы з лепшых запасаў сваіх?

Ці-ж можна апавядаць аб тым, як ён пераглядаў, перамацаваў рукамі, пробаваў на явме гэтыя палены, дошкі й звычайныя кавалкі дрэва, як ён іх сушыў, як ён з імі нячмыся, пяленгаваўся, каб з іх стварыць свой новы палац хараства, каб у іх душу сваю пераліць?

Ці-ж можна казаць аб тым, як ён відзеў яўнабачным вокам гэнія ў гэтых нямых кавалках дрэва гаварлівых, павучых, вабных сваёй зграбнасьцю й грацыяй начоўкі, вядзерцы й лыжкі?

Ці-ж можна адмаляваць пры гэтым жывую ігру яго твару, выразныя рухі яго цела, як ён усё разважваў і туды і сюды, і

Ў добрую і ў кепскую старану, нібы закладваў фундамент вялікаму гораду, нібы перад стварэннем новых істоцаў, якія павінны кіраваць усясветнасьцю?

Гэта ўсё трудна апісаць чалавечым пяром. Я ня маю адвагі гэтага рабіць і буду лепей маўчаць.

Даніла гарэў на сваім уласным агні, лез усё вышэй і вышэй на сходах сваёй творчасці і веў сваю работу старанна, цярпліва і з вялікай асцярогай.

Гэтак ішоў дзень за днём.

Лішнім будзе гаварыць і аб тым, як ён еў і спаў. Аб гэтым можа сьведчыць яго высахшы твар і бліскучыя вочы, якія звычайным людзям здаваліся-б няпрытомнымі.

Ня лепш за яго выглядала і яго жонка.

Але ня варта гаварыць аб такіх будніх і прозаічных рэчах, калі ў мастака дух быў абхоплен арэолам адвечнасьці, калі асобны, містычны настрой панаваў над ім. Занізка было-б для яго асобы напамінаць яму аб ядзе й сьне.

Аўдоця яму, грэх гаварыць, аб гэтым і ня пікнула, нават, бо была пэўна, што пры гэтым ён-бы ня выпярпеў і, ня глядзячы на сваю дабрату бязмерную, даў-бы паленам на галаве й роднаму бацьку...

IV.

І расла яго творчасць, як травы вясной пад гарачым сонцам, як цуд-казка, якая раптам прыняла формы праўдзівасьці.

Гэта былі ня ведры, не начоўкі, ня лыжкі драўляныя, а дзіўны сон пекных формаў, перададзены кемнай рукой на драўляных пасудзінах. Гэта былі застыўшыя ў барэльефы малітвы-мары Данілавай душы. Гэта быў зніт яго лягуцэньняў, апофеоз яго трыумфу. Гэта было тое, дзеля чаго варта і жыць і пакутваць...

Мы пэўны, што звычайнае, простае вока бачыла-б у гэтых пасудзінах звычайныя й простыя рэчы і зусім ня дзівілася-б. Звычайнае вока лічыла-бы урачыстае сьвята Данілавага сэрца няпрытомным фанатызмам, хворай ілюзіяй-самаабманам, але што разумеець звычайнае вока людзкое? Яму даступны толькі звычайныя рэчы. Яно часта-густа глядзіць на золата, думаючы, што гэта камень. Звычайнае вока не захопліваецца парывамі вялікай душы, ня блішчыць агнём шчырага падзякаваньня майстру—гэнію. Яно нічога не прыкмячае, нічога ня бачыць, бо сьляпое да таго, што выходзіць з шырэй будніх рамак жыцьця. Звычайнаму воку недаступна мінута шчасьця й бяссьмерцьця.

Але затое ў пані з двара нязвычайнае вока пані ўгледзіць дарагі скарб там, дзе ён папраўдзе ёсьць.

Гэтак, прынамсі, думаў Даніла, а з ім, разумеецца, і яго жонка Аўдоця, як лян на малых саначках вязьлі ў двор пані бялюткія, як малако, як пена марская, пасудзіны, адпаліраваныя,

гладкія, як добрае шкло. Пасудзіны былі грацыйныя, зграбныя, як-бы жывыя і ўваздушныя, і ўдалося—вось-вось у паветра панясучца. Пад яркім зімовым сонцам яны пераліваліся ў розныя колеры.

Што хвілю Даніла з Аўдоцяй спыняліся, здымваючы сьнежныя пылінкі з гэтых пасудзін. Кожную пасудзіну Даніла пробаваў рукамі на звон. Кожная пасудзіна выдавала свой асабісты згук-голас, так што можна было падабраць з іх новы, пасвойму гармонічны, музычны інструмэнт, напшталт гусляў ці ліры, на якім можна было-б іграць шчырыя, чулыя песьні шчырай і чулай душы бондара Данілы...

На што тут патрэбны струны, на што ноты, на што урачыстыя абставы багатых салёнаў і ненатуральная пышнасьць адукаваных людзей, калі ўсё можа выканацца ў сваёй першай крыніцы характара—ў прастаце і шчырасьці?

Захацеў - жагадаў чалавек божы, і сам сабе ў адзіноце уладзіў сьвята-гульню. І сонца на яго іначай глядзіць, і каменны і яму песьні пяюць, і сьмяротны бяссьмерцце творыць, і ад нашчаснага цэля вясёлкі шчасця рассыпаюцца.

Даніла ціскаў да грудзей пасудзіну й любавалася ёю!

— Якое моцнае вядро! як камень, як вялеза: хоць ты гарматы па ім вазі! Вун бач, жонка, як я стану на гэтае вядро нагамі, і ліха яго ня возьме.

Пры гэтым ён паставіў на сьнег вядро і намерыўся наступіць на яго нагою.

— А бо', што ты робіш!?!—крыкнула Аўдоця.

— Я не баюся—стану, бо моцнае!—заартачыўся Даніла.

— Ня можна...—у распачы застагнала Аўдоця.

— А вось папрабую!—настаяў Даніла.

— Ты вар'ят!—заламала рукі Аўдоця.

— Го! го! го!—зарагатаў Даніла,—я гэта толькі пажартаваў, а ты думала, што запраўды стану. Эх, баба дурненькая! Го! го! го!

І сьмяяўся ён шчыра, як дзіця, якое выкінула вясёлую штуку.

Аўдоця маўчала і цяжка сапела. Яна не магла прысьці да сябе ад вялікага перапуду.

Гэткім чынам яны прывезьлі пасудзіны ў двор да пані. Тут радасьць тварыцеля - бондара вырасла да таго, што ажно дух захоплівала. Сэрца буяла й барабаніла так моцна, што Даніла сам пужацца пачаў. Гэткія хвіліны ў жыцьці рэдка здаюцца, хвіліны, калі ставіцца на страшны суд сьвятая сьвятых тваёй душы, калі вась думаеш: альбо папаў у рай, альбо ў пекла, калі на валаску паміж жыцьцём і сьмерцю знаходзіцца тое, да чаго ты ўвесь свой век хацеў дайсьці, за што ты пакутваў, богу якому ты маліўся...

А вясёлая сям'я вераб'ёў клапацілася каля стайні, білася-дралася паміж сабою, фанабэрылася, хохлілася і шчабятала свае

плёткі-байкі без адпачынку. А сьнег блішчэў пад сонцам, пераліваўся ў розныя колеры, вочы сьляпіў і скрыпеў пад нагамі, як жывы.

Вясёлы быў сьвет божы і весела было на душы бондару Данілу, было лёгка і радасна, расла энэргія да новай працы...

— Зараз пачую прысуд пані—думаў ён.— Яна правідлова ацэніць мае вырабы, бо не такая дурная варона, як нашыя мужыкі.

І пані вырасла ў яго думках волатам-законадаўцам, якая адчыніць яму дзьверы ў мармуравыя палаты муз, якая надзенець на яго чало лаўровы вянок славы, якая напоіць яго амброзіяй бязьсьмерцьця.

Аўдоця чытала ўсё гэта на яго ўражлівым твары і яе ня менш яго кідала ў гарачку.

На дзядзінцы ля паніных пакояў пад самым ганкам санкі прыстанавіліся. Тут наляцела, як саранча, цэлая плойма вераб'ёў, якія пачалі кружыцца, як заварожаныя, над бялючкімі пасудзінамі.

Ці іх вабіў пах сьвежага дрэва, ці мо' былі захоплены пекнатою пасудзін—хто іх разьбярэ. Толькі яны кружыліся над саначкамі ўсё ніжэй і ніжэй і нешта гаварылі—шчабечылі паміж сабою на голаснай, звычайнай мове птушак.

Спачатку Даніла цешыўся з гэтых малых прыхільнікаў яго таленту, любаваўся імі, а потым, о... не пасьпеў ён і ахнуць, як адзін верабей, пракляты падшывалец, апаганіў чысьценькі, як сьнег, белы цабэрак.

Крыкнуць не маглі ні Даніла і ні Аўдоця. Яны акамянелі ад неспадзеўкі. Як-бы апаганіў шальмец які сьвятую бажніцу. Ні слоў ні гневу не стае на гэта ў набожнай душы. Праклятыца нямее на вуснах недакончанае. Помста бухае пажарышчам.

Доўга скрабаў Даніла цабэрак вострым спызорыкам і ня прыкмеціў, як выйшла да яго аканомка і загадала аднесці пасудзіны на кухню.

О, як закалацілася яго сэрца...

V.

Як ашпараныя, выскачылі з панінай кухні Даніла і Аўдоця. Пані, нават, не зацікавілася глянуць на пекную работу Данілы. Заплаціла толькі не таргуючыся і гэтым справа закончылася. Грошы ён выкінуў ля ганку, вышаўшы на двор.

Ці ў грашох была справа?

Пані, сама гэта не разумеючы, бязьлітасна плюнула чалавеку ў самую душу, зрабіла яму такую рану, якая ніколі ня выгаіцца. Крыўда была бязьмежна балючая, бяз меры неспадзява-

ная. Хапелася яму валасы сівыя рваць на галаве й выць па-воўчаму. Ён выглядаў, як-бы яго скінулі з гары ў глыбокую яміну, дзе ён пакалечыўся на сьмерць, дзе ён аглушыўся й страціў прытомнасьць... Дзвіка вадзіў ён вачыма па бакох, уніз, як-бы ён згубіў усё сваё багацьце, як-бы пасьле пажару на попелішчы сваёй хаты. Рукі ў яго віселі, як чужыя, і сам ён алавячым зрабіўся.

Усю дарогу, ідучы назад у вёску, ён сваёй жонцы ні слова не казаў. Ішлі яны, як з хаўтуроў усё роўна. Ды ці гэта ня былі хаўтуры? Даніла пахаваў найлепшую частку сваёй душы. Памёрлі яго мары, якімі ён пешыўся ўсё жыцьцё. Зьніклі—згінулі надзеі, радасьці і ня цікава стала жыць нэ сьвеце божым...

Сонца сьветлае засумавала разам з ім. Поле сьнежнае няпрытульна-жудасным зрабілася. Сосны над белымі кажухамі сьнегу як-бы шапацелі аб вялікім Данілавым гары, і птушкі былі чужыя і няцікавыя. Увесь белы зімовы абшар пакрыла жалоба... Гэта жалоба-туга ваздушнымі хвалямі выносілася з Данілавай душы і трупіла паветра.

Ці зразумеюць людзі яго трагэдыю? Не. Будуць кпінкі строіць з яго і дурнем палічаць.

Як вярнуліся Даніла з жонкай да хаты, дык ён паваліўся на кучу белых стружак ля свайго варштату і голасна заплакаў. Жонка ня пробавала яго ўдзяць. Той самы роспач вісеў і над ёю цёмнай хмарай. Ціхутка яна стала перад абразамі й доўга шаптала малітвы, а сьлёзы, гарачыя й буйныя, капалі з яе вачэй на гліняную падлогу...

Пасьля гэтага здарэньня зрабіўся вялікі пералом у душы бондара. Ён зрабіўся праз меру маўклівым і панурым. Цёнгле ляў сваю жонку, якая маўчала, нібы вінаватая. Бондарства ён закінуў і інструмэнты яго паржавелі, бо ў хапе ён рэдка калі бываў—валяўся цэлымі днямі п'яны ў карчме пад сталом. Бедная Аўдоця цярпела і голаду і холаду, але пераносіла ўсё моўчкі, нікому ня жалячыся.

А як прывезьлі суседзі з карчмы няжывога Данілу, дык яна так сама голасу не падняла, толькі ціхутка плакала й шаптала малітвы.

А як людзі змайстравалі труну шурпатую й нязграбную і як палажылі Данілу ў гэту труну, тады голькі ўспомніла яна «залагы рукі» нябошчыка. Прадставілася ёй, якім-бы вокам Даніла глянуў на гэту партацкую, грубую работу труны сваёй. Тут яе кабецкае кволае сэрца прабраў вялікі, шчыры жаль па дарагім чалавеку. І яе гора пачало вылівацца ў натхнёныя, паэтычныя вобразы сумных прычытаньняў.

Аўдоця павалілася вобземлю й пачала галасіць, лаючы волю свайму гору. Ніхто ня мог яе супакоіць. Бабы, слухаючы, сьлёзы свае выпіралі й дзівіліся, скуль бярэцца такі гладкі язык у заўсёды маўклівай Аўдоці.

Хутка за сваім старым паехала на той сьвет і яна. Па ёй ніхто не галасіў, бо была яна адвінюткая на цэлым божым сьведзе, без сваякоў і бяз родных.

Праўда, суседзі набожныя не забыліся паставіць крыжы на гэтых дзвюх ціхіх магілках. Але што гэта былі за крыжы?—крывыя, нязграбныя, партацкія. Яны выглядалі напрытульнымі й жудаснымі, як нядоля вясковая...

Менск, 1920 г.

УМАРЫЎСЯ.

— Умарыўся...

Гэта ён скараў падумаў, чымся выгаварыў.

— Умарыўся... шаптаў ён, і, здаецца, кожная частка яго выпрацаванага цела паўтарала гэтае слова. Досыць было глянуць на яго мутныя, як-бы затуманеныя вочы, на яго пералнутую, як-бы папалам перабітую паясьніцу, на яго чужыя жывыя рухі; досі было паслухаць яго цяжкія ўздыханьні—і кожны мог дагадацца, што чалавек умарыўся.

— Умарыўся...

Тут ужо яму самому здавалася, што ён крыкнуў на ўсё поле, але ён выгаварыў глуха, хрыпла, хворым старчым голасам...

Закашляў і, глыбей урэзаўшыся сахой у зямлю, прыстанавіў каня.

Сам адышоў на мяжу, сеў на крушні, вірнуў на вялікі абшар увокал і задумаўся.

Сядзеў доўга.

Годзе!—сказаў ён самому сабе,—няма чаго богу грашыць, магу сказаць—«годзе!» Выгадаваў дзяцей, дачок усіх добра замуж павыдаваў, сыны—гаспадары рупныя й баяцца мяне яшчэ цяперака, як дзеці малыя!

— Ой, трымаў я іх дагетуль у сваіх апцугох! Ой, кіраваў я гаспадаркай! Няма чаго богу грашыць, ня бедна жылося дагетуль...

Мужык аглянуўся ўвокал, абцёр пот рукавом і затуманіў люльку.

— Але ці я каменны? ці зялезны? Ламаецца мая сілачка... Чую, што слабею...

І напраўдзе ён выглядаў, як стары, дупляваты, падгніўшы дуб, каторы, здаецца, вось-вось зваліцца з вялікім грукам. Але ўсё-ж такі тая быўшая вялікая сіла яшчэ дае сябе знаць...

— Прыйдзецца лейцы выпусьціць з рук,—думаў далей мужык,—няма чаго богу грашыць: сыны мае—Янук і Міхалка—гарапашныя людзі, абойдуцца без мяне! Хай ужо мае старыя косы ці грэюцца на пяколку ў цяпле! Эт! ня грэх будзе ўжо мне, старому, пад калухом пазьней паляжаць!

Халодны пот пакрыў яго твар і рукі павісьлі, як чужыя.

— Няма чаго Богу грашыць! Як толькі пачынаю памятаць сябе, ня глуміў я дарэмна хлеб на сьвеце—ўсё працаваў ды працаваў... Меншага брата нячмыў, калі маці часу ня мела; пасья ў пастухі пайшоў, пасья парабкам служыў—ось так увесь свой век...

— Цьфу! згінь ты, люты вораг мой, старасьць паганая! Змагаўся я з табой, але ў канцы прыходзіцца сказаць—«годзе!»

— Няхай ужо Янук з Міхалкам самі гаспадарамі зробіцца...

Трэ' будзе бяз крыўды падзяліць паміж іх шнуры, а я астануся жыць у старшага—у Янука; ён такі паслухмяны, спакойны, статэчны, але... не!—буду лепей жыць у малодшага—у Міхалкі, бо ў Янука жонка—ведзьма... Эт! неяк будзе! Няма чаго богу грашыць!

Сумна глянуў стары на каня, каторы стаяў, апусьціўшы ўніз галаву, і падняўся з свайго месца.

— Як вол да доўбні!—але нічога не паможа—вышэй пят не падскочыш!

Закіраваў каня й пацягнуўся да хаты,

* * *

Назаўтра ўжо ўся вёска ведала, што стары Габрусь «выпусьціў лейцы» і выбіраецца з сынамі ў воласьць разьдзяліць паміж іх зямлю сваю. Габрусь лічыўся ў цэлай ваколіцы прымёрным, здатным гаспадаром, катораго дзеці ня толькі баяцца й паважаюць, але й слухаюць, ня п'юць і не марнуюць гаспадаркі.

Янук і Міхалка, пачуўшы ад бацькі старога, што ён болей сам працаваць ня будзе, скідаець з плеч сваіх гэты ціжар і дзеліць паміж іх гаспадарку, зрабіліся яшчэ болей супакойнымі, яшчэ болей паслухмянымі.

— І даўно бы, татка, так зрабіў! Або-о-о, ці мы самі ня справімся! Досі табе будзе ўжо працаваць: мы будзем цябе слухаць далей, як і дагэтуль!

Нявесткі так сама гаварылі на гэты лад.

У воласьці Янук і Міхалка крыху касурыліся адзін на аднаго—вядома-ж пры дзяліцьбе, але стары Габрусь патрапіў усё ўладзіць, як найлепей, і яны здаволеныя прыехалі да хаты. Вымералі вяроўкамі зямлю, паўбівалі калкі, разьдзялілі будынкi і ўсё пайшло на добры лад.

З самага пачатку, пасья гэтай штукі, стары Габрусь аддаўся супачынку і галавой і душой. Колькі дзён ён нічога не рабіў, толькі пакурываў люльку сваю.

— Адпачываю! — думаў ён, — першы раз за гэтулькі гадоў праці!.. Ой, як добра!—казаў ён, пачуўшы лёгкасьць у касьцёх.

— Адпачываю!—казаў ён суседзям усім,—няма чаго Богу грашыць, за плячма сыноў я магу цяпер атсапінуцца, спакайней богу памаліцца й зірнуць на сьвет божы.

Але стары Габрусь, усё жыццё сваё прывыкшы кратацца каля чаго колечы, мя мог доўга высядзець без работы, і пуда напала на яго душу, як шэрая хмара.

— Не, ня можна гэтак!—тлумачыў ён сам сабе:—на адпачынак хопіць яшчэ часу! У-у-га-а—колькі хопіць. У магіле чалавек адпачывае нязлічаныя гады... бяз канца сьпіць... а жывому чалавеку трэба нешта рабіць...

— Вядома, не пайду я з сахой навывперадкі з сынамі, ня стану пракосы ганяць в імі ў перагонку, але баранаваць, сена грабіць—не зашкодзіць паматчы!

І стары Габрусь зноў узяўся за работу. Ажно павесялеў. Павесялелі разам з ім і сын яго старшы Янук з жонкай...

Як-бы там з пачатку ня сыпаліся абыццанкі-цацанкі, як той кажа, што на старым бацьку й валасочка ніхто не зачэпіць, а ўсё-ж такі хутка пачало кародзіць, што чалавек сядзіць без работы і ўсё гатовае яму падаецца...

— Дармаед!—закралася таёмная думка ў сына.

— Дармаед!—казала нявестка ціхутка па вёсцы:—стары нічога ня робіць, ды есьць за пяць маладых!..

— Няма чаго богу грашыць. стары ўсё роўна, як малы!—падумаў стары Габрусь, як узяўся за тыя лёгкія работы, каторыя рабіў яшчэ хлопцам быўшы. Напрыклад: сена грабіць, баранаваць, вярвачкі віць, трушанку трасці. .

І Габрусь далей давай думаць, што чалавечча жыццё ўсё роўна, як тое вялікае кола малатарні: бок вобада, каторы быў на самым нізе, падыймаецца ўсё ўверх ды ўверх, але хутка зноў пачынае апушчацца ніжэй і даходзіць да таго самага ніжэйшага месца...

* * *

Далей—болей і ўехаўся стары Габрусь у новым жыцці сваім—на «адпачынку» ў сыноў. Прывыклі й дзеці да яго. Яны пачулі, што зрабіліся гаспадарамі, і хоць стары бацька яшчэ працаваў, як умеў, але яны пачалі пазіраць на яго, як большая частка дзяцей на сваіх старых бацькоў, як на непатрэбнага дармаеда... Габрусь яшчэ прабаваў бокам-скокам змагацца з гэтым, але скоро спазнаў, што ня туды заехаў... Сыны яго перасталі баяцца й наважаць, нявесткі ў вочы «дармаедам» і «гультаём» называлі...

— Прапала! гэтак трэба! відаць іначай быць ня можа!..

І пачалася тая шэрал, неспагадная, адзінокая старасць... Габрусь зноў пачуў, што змарыўся... Пачуў ціжар нейкай асобнай болі, каторай раней ня ведаў... Змарылася душа чалавека... сэрца старое... ня то, што косьці, рукі й ногі.. Старога Габруся пачала душыць незаслужаная крыўда дзяцей і ён слабеў—што дзень болей і болей... Пачаў сам з сабой гаварыць, бурчэць, здаецца, злаваўся ён на ўвесь сьвет і сам на слабе...

Сыны пачалі яго адсылаць адзін да аднаго, як нейкую шкодную непатрэбную рэч...

Колькі разоў прыходзілася яму слухаць ад сваіх добрых нявестак: «чаму стары гэтакі жывучы? здаецца, ужо пара было-б яму на другі бок у дамавіне перавярнуцца»...

Але да чаго чалавек не прывыкае?.. Стары Габрусь толькі трос свайой лысай галавой, седзячы на пяколку і маўчаў...

Толькі часам быццам будзіўся ён ад нейкага сну і, успамінаючы мінулае, буйныя сьлёзы капалі з яго мутных вачэй...

Выціраў іх сваімі пьвёрдымі, касьцьпялымі рукамі, з каторых мазалі й ня думалі зыйсьці, хоць ён мала працаваў цяпер, — відаць да самых касьцей уеліся мазалі старадаўныя...

* * *

Гэтак прайшлі два гады.

Крыўда ад сваіх хатніх што раз часьцей і часьцей спатыкала старога Габруся...

— Не магу гэтак! Не магу!— гаварыў ён сам з сабой:— няма чаго богу грашыць, дажыўся...

Умарыўся!

* * *

Усе ў хаце спалі й ніхто ня чуў, як дзед злез з печы, нацягнуў на ногі свае сьвяточныя боты, сьвітку, як закінуў вялікую зрэбную торбу на плечы, узяў кій у рукі, перажагнаўся на абраз і вышаў з хаты...

* * *

Будзь шчасьліва, хатка мая родная! Кожнае бяргвенца тваё хіліла мой крыж уніз... Састарылася ты разам са мной... Цябе яшчэ падправаць, падбудуюць, але мае старыя косьці зараз зусім рассыплюцца.

Будзь шчасьліў, кут мой мілы, дзе жыў я з малых дзён сваіх!

Бывайце здаровы, неспагадныя дзеткі мае! Я пайду ад вас... Ой, умарыўся тут! Няма чаго богу грашыць, мо' і запраўды жыву подаўга, як тая старадрэвіна...

Калі гэтак— дык пайду жабраваць... Добрыя людзі будуць карміць, адзяваць і пазволяць хоць на адну ночку галаву старую прытуліць... За тое будзе спакайней на душы, бо яны людзі чужыя, а ня дзеці родныя, за каторых я здароўе сваё страціў...

Мутныя сьлёзы капалі па яго твары; ён адварнуўся ў другі бок і пашоў гасьцінцам...

Цёмра глынула яго і ён, як-бы ўцякаючы ад ворага, сунуўся далей і далей...

— Умарыўся! Жыцьцё перажыць гэта ня поле перайсьці з сахой...

Стары Габрусь ужо дабраўся да цёмнага бору і скоро схаваўся паміж сасонак...

Вільня, 1913 г.

Пяць лыжак заціркі.

(Тэма т запазычаны).

— Агата! Агата!

— Ну, чаго глотку дзярэш?

— Скора зацірка згатуецца?

— Маеш часу начакаць трохі, не панясу прадаваць на кірмаш, пасьпееш насёрбацца!

Яшчэ ня ўспела яна адказаць свайму Антосю, каторы ляжаў на пяколку й стагнаў—ні то ад болі ні то ад голаду,—як з усіх бакоў апанавалі яе дзеткі, няма ведама—хлопчыкі ці дзяўчынкі, бо яны былі адзеты ўсе ў доўгія да пят кашулькі... Запішчалі яны ўсе ў адзін голас:

— Мамка зацільку гатуець!

— Мамка зацільку гатуець!

І давай скакаць кругом маці й шчыпаць за хвартух і спадніцу, як галодныя ваўчаты.

— Мамка, мне дасі!

— Мамка, мне дасі!

І блішчалі іх галодныя вочы ад радасці...

— Ці-і-ха, каб вы падохлі! — крыгнула Агата.—Згатаваць не даюць, хоць ты тут на кавалкі рассыпайся!—і адагнала іх вілачнікам ад прыпечка...

Гэта было вясной, якраз у тую пару, калі самая страшэнная галацьба пануе ў бедных вёсках, калі няма чым і муху накарміць. Апошні запас вышаў, хоць зубамі лянай; шчаўя яшчэ нямашака... Ня дай бог, якое цяпер жыццё ў гэткага гаспадара, як у хворага Антося, каторы сам рабіць ня можа, а толькі жонка адна працуець на яго й дзяцей.

Але ўчора бог ёй шчасце даў—яна неяк выенчыла ў блізкай пані в фунт мукі на зацірку.

Вось і гатуець яна для сваёй сямейкі гэтае панскае сьнеданьне... У цёмнай, малой хатцы пануець сьвята нейкае...

Пазіраў усё Антось на прыпечак і ціха бурчаў, бо ён ведаў, што цяпер та Агата валадарніца... Пазіралі дзеткі з-пад цёмнага тапчана на вясёлы агоньчык у печы й шушукаліся.

Агата ўсё падлівала вады й мяшала зацірку вялікай лыжкай, мяшала, мяшала й паставіла на стол.

— Гатова!—крыкнуў Антось, быццам п'яны, і давай карабкацца з пяколка.

— Гатова! гатова!—запішчалі дзеткі й пусьціліся, як зайчыкі, да стала, дзе ўжо стаяла вялікая паліўная міска, у каторую Агата пераліла зацірку з гаршчка. Толькі густы пахучы пар круціўся над міскай і ўмацоўваў галодны апэтыт шчаслівай у гэты момант сям'і.

* * *

Шчасьце ня маець свайй асобнай меркі для усіх людзей на сьвеце, але кожны чалавек маець сваю асобную мерку да шчасьця і свой асобны погляд на самае шчасьце...

* * *

І шчаслівая сямейка хваталася за лыжкі.

Сёрб! сёрб! і—«ай! ай! ай!» запішчалі дзеткі. Антось маўчаў, толькі вылучіў вочы, быццам канаць сабраўся.

— А каб вы падохлі, я-ж вам казала—не хапайце, бо гарачая!—лаяла іх Агата.

Пазіралі, пазіралі яны на гарачую зацірку й ня вытрывалі—ізноў давай сёрбаць... Толькі сьлёзы каціліся ў іх ад шчырага сэрбанья. Ня зьелі яшчэ яны й трэцяй часткі, як накруцілася суседка Сьдэпчыха:

— Дзень добры!

— Дзень добры!

— Хлеб ды соль!

— Дзе тут хлеб—зацірку сёрбаем, просім на сьнеданьне!—кажа Агата.

— Ого! на зацірку і я ахвотніца! — адказала Сьдэпчыха, пазіраючы маркотнымі галоднымі вачыма. Узяла лыжку і спрытна падсела да міскі...

Спахмурнеў Антось і толькі ніжэй апусьціў галаву да міскі са влосці.

— Во, і нам самім мала,—падумаў ён.

Зьела адну лыжку й давай сёрбаць другую.

— О, каб плябе палярэш!—чунь ня злаяў Антось, але стрымаўся, толькі давай старацца! Дзеткі так сама пачулі небясьпеку і, скося пазіраючы на Сьдэпчыху, спрытна запрацавалі лыжкамі...

— Тры!—чунь ня крыкнуў Антось, як Сьдэпчыха сёрбала ўжо трэцюю лыжку.

— Ратуйце! Ратуйце!—здаецца плакаў-бы ён, як яна ўзялася за чацьвёртую лыжку. А як зьела пятую, то ўжо міска была пустая...

— Ой, разбойніца! — крыкнуў Антось на сваю Агатку, яе ужо Сьцёпчыха падзякавала й пашла, — каб ты прапала з ёй разам!..

— Ці я вінавата, што яна гэткая сьвіньня!—чуць ня плакала Агата.

І папсулася сьвята ў беднай сямейцы, спахмурнелі твары.

Кожын думаў:—О-го! каб гэта лепей я вьзеў гэтых пяць лыжак заціркі...

* * *

Няшчасьце ня маець сваёй асобнай меркі для ўсіх людзей на сьвеце, але кожны чалавек маець сваю асобную мерку да няшчасьця і свой асобны погляд на самае няшчасьце.

Вільня, 1912 г.

Гора удавы Сымоніхі.

Удаву Сымоніху ўсе завуць ведзьмай за тое, што яна шэпча й шэпча. Хто не ўвашоў-бы ў яе курную хату, яна злосна вірне й давай марматаць: «Соль табе ў вочы, перац табе ў нос!»—гэтак тры разы, а мо' і шэсьць. А кажа яна гэтак, бо баіцца ўроку, хаця на яе ніхто надта не ўглядаецца, бо яна, як брахуны нашыя кажуць, крыху гарбатая, нос, як цыбуля, а пальцы, як тья граблі, пакручаныя. У хаце гэтак сама багацьце ня надта вялікае: эт!—стаіць аблезлы куфар, крывабокі стол, чорны тапчан ды йшчэ шмацьцё якое, але затое адна аднюсенькая скацінка ёсьцека ў хаце, каторай яна надта даражыць, а часам чужое вока вірне на пястуну яе, дык мо' зашкодзіць—трасца яго ведае! А скацінка тая—сьвінцо. І стаіць яно ў загарадцы, каля самага ложка: відаць, што надта любіць яна сьвінцо сваё.

Што год, як толькі зьбярэцца ў Сымоніхі колькі залатовак, яна ўвязваець іх у хусьцінку й выпраўляецца ў мястэчка на рынак купіць сьвінцо.

Шмат часу перад гэтым яна ўсім суседзям дурыць голавы, апавядаючы, якое яна сабе сьвінцо выбера: дзе будуць латачкі чорныя, дзе рудыя і які будзе лычык—беленкі або чорненькі; капытцы гэтак сама. Выбера яна якраз такое, якое ўздумае яшчэ дома, як брахуны нашыя кажуць. Але, як толькі пад пазухай дамоў занясе, як дзіцянё якое, дык ужо ні з кім не гавора: «А трасца яго ведае, а можа зашкодзіць!..»

Ян, нават, у твары перамяняецца: вочы гараць, а сама зухаватай робіцца. І песьціць і нячыць яна сьвінцо сваё—ўсім на дзіва: і малако купляе, і мукі, і хлеба, нават, абаранкаў, як брахуны нашы кажуць. Сама есьці ня будзе—хай сьвінцу астанецца. На заробаткі рэдка ходзіць: часу няма, трэба гадунца даглядаць. Што дзень сьвінцо амаль не на палец таўсьцеець, робіцца проста, як панскае: вымытае, чыстае, амаль як не сама пані з двара, як брахуны нашыя кажуць.

А пасыля ўжо перад калядамі, як скрабець і чысьціць на гародзе Сымоніха сьвінцо сваё, дык яна толькі цешыцца й думалае, што бадай шынкар Мэндаль, гэты кручаны рамень, і то не

палічыў-бы, колькі яна разоў за ўвесь час выгаварвала: «соль табе ў вочы, перац табе ў нос!»

Але сёлета... і цяперака ў грудзёх калоціцца, як успомню. Сёлета Сымоніха выкарміла гэткага лоўкага парсюка, што ўсім на дзіва; яна яшчэ й цяпер кажа, што першы раз на яе вяку бадай, удаўся такі... Але на тое ліха уваўшоў нейкі чужы чалавек. Нешта ў Сымоніхі ў нутры адарвалася, як яна толькі зірнула на яго: барада казліная, вочы страшныя—каб яго зямля не насіла, гэткага лайдачугу!... Яна яму—«соль у вочы, перац у нос!»—амаль не разоў дваццаць ці трыццаць пераказала, а ён—давай углядацца на парсюка, як воўк які. Парсюк толькі: хірк, хірк і... змоўк.

Выйшаў чалавек і ў гэту самую хвілю парсюк есці перастаў. Сымоніха паклікала знахара—ён шаптаў, шаптаў, курыў, курыў, даваў велья ўслякага, стараўся-ткі і—праўду сказаць—парсюк у ночы—хірк, хірк і... даўся.

Плакала, енчыла Сымоніха, як па нябошчыку (па Сымону гэтак ня плакала). Таткам звала, нават, цалавала, як брахуны нашыя кажуць, але што-ж—прапала!

За тое, колькі лаянкі высыпалася на таго чалавека, а-ей-ей, страх успомніць! Хаця апасья, як яна разрэзала, дзеля цікавасці, парсюка ды знашла вялікі цвек у вантробах, то ўсхапанулася ды ўспомніла, што сама бачыла гэты цвек на прыпечку й мусі сама неяк у гаршчочак укінула, але вінават дзеля таго-ж той чалавек, каб яго зямля не насіла, гэткага лайдачугу! Ён як зірнуў—дык... але што калатырыць доўга—за адзін дзень пастарэла Сымоніха на дзесяць год. Страх на яе глядзець: да гары вагамі ўсё жыццё яе перавярнулася...

Прайшло ўжо болей поўтвёда, сьвінца ўжо Сымоніха ня купаець—дзе ёй: яна збіраецца ўжо богу душу аддаць—надта слаба стала, і такі жыць ёй ня трэба апасья гэтага гора, як сама яна кажа. Вось што знача гора!

Але й пры сьмерці марматне: «соль табе ў вочы, перац табе ў нос!»—як брахуны нашыя кажуць.

Вільня, 1912 г.

Злодзей.

Невядома было, ці ўжо зайшло сонца ці не, бо густыя хмары агарнулі ўсё неба і цемра абхапіла ўвесь абшар палёў пад касагорам.

Была нейкая парнасьць, як перад дажджом. Па камяністай дарозе скрыпелі вазы з снапамі, каторыя людзі са сьпешкай вазілі на гумны дамоў.

Чутно было, як на азяродах гаманілі ды крычалі: «вышэй падавалку!» або—«сноп развязаўся, каб цябе-е!» ці—«не варонь там, падла здохла!»

У багатага гаспадара Кастуся не паспелі зьвязаць ў гумно ўсё жыта і на полі асталося некалькі дзесяткаў мэндлікаў, тае што трэба было ноччу папільнаваць іх у полі.

Вось Кастусь, раней павячэраўшы, пайшоў на поле, лёг пад касагорам і давай пышкаць люльку сваю.

Доўга павіраў ён на ярыннае поле, каторае рознымі колерамі пералівалася на тэй старане дарогі, і на вогнішча начлежнікаў на блізкай пасецы.

— Заснуць не даюць, каб яны папруцянелі, каб яны!— буркнуў Кастусь і перавярнуўся на другі бок.

А песьні запраўды сыпаліся з усіх бакоў; з дарогі, дзе жнеі йшлі з дажынак з панскага фальварку, з пасекі, дзе былі начлежнікі, а з вёскі йшчэ ў прыдатак гармонік і жалейка...

Круціўся, вярцеўся Кастусь і ня мог заснуць.

— Хоць ты тут лопні—усё роўна не засьнеш!—вазлаваўся ён і плюнуў, абціраючы цыбук палой кажуха, і тым самым часам ён раздумаў:—Што-ж хай пяюць: яшчэ, нават, лепей, а можа якраз на безгалоўе накруціцца хто снапы красьці, а я буду спаць. Мала іх ёсьць у нашай вёсцы гэтых лайдакоў, абарванцаў, як, напрыклад, Ліганор, каб яго зямля не насіла, каб яго!

І Кастусь прысеў, апіраючыся аб вялікую крушню камянеў, што была каля мяжы. Хоць цёпла было, але дзеля таго-ж раса прабрала яго і ён шчырэй абкруціў грудзі залапленым кажухом сваім.

Яшчэ больш пацягнула, але затое ясьней малявалася далё-

гае вогнішча, а парнасьць, быццам з печы, сыпалася на ўвесь абшар сярод летняй ночы.

Нячутна было ўжо скрыпу вазоў пі воклічу на гуменцах, але затое яшчэ зычней раздаваліся песьні, сьмехі й жарты ва ўсёй ваколіцы.

— Чорт іх ведае!—дзіваваўся Кастусь:—цалюсенькі гэтакі дзень працавалі, і цяперака йшчэ розная дур у галаве ім!—Але цмокнуўшы разоў пяток свой цыбук, ён растлумачыў сабе, што—«няхай!»

— Вось і птушкі пяюць, і рыба гуляе, і матылькі вясёла скачуць, няхай сабе й людзі вытвараюць нешта падобнае да гэтага! Відаць, ім патрэбна п'яць—вось і пяюць. Але ня ўсьпеў ён дакончыць сваіх думак ды склеіць іх у нешта адно складнае, цэлае, як нехта ў бліжнім высокім бульбоўніку шаснуў, крадучыся шпарка да мэндлікаў.

Бачыць Кастусь здалёку, але маўчыць, чакае, што з гэтага будзе. Той пакінуўся на снапы—і дай сярпом спрытна абразіць каласы ды сыпаць у мяшок.

Чуць стрымаўся Кастусь, але дачакаў-ткі пакуль гэны насыпаў поўны мех і давай памалу, спакойна, быццам у сваім сьвірне, закідваць на плечы.

Тутака ўжо Кастусь хутка падскочыў да яго, схопіў моцна за каўнер і крыкнуў грамавым голасам—«стой!»

— А бра-а-тачка!—праенчыў злодзей, стануўшы на месцы, як слуп нейкі. Мех тымчасам адваліўся на бок.

— Па голасу Кастусь пазнаў Ліканора, суседа свайго.

— Дык вун якія рабункі ты робіш? Не спадзяваўся я ад блізкага суседа гэтага!—з нейкай крыўдай у голасе прагаварыў Кастусь і сунакойна ўзляўся выкрасаць агонь. Ліканор стаяў абаўвянелы й ня думаў уцякаць.

Жыў ён кутам на канцы вёскі ў вельмі старой хаце, каторая ўехала ў зямлю, а з усіх бакоў падтрымлівалі яе рознафасонныя падпоры. Меў ён пяток дзяцей і крыклівую бабу, каторая заўсёды крычала на яго, што ён гультай, набіты дурань, і што, здароўе маючы за пяці быкоў панскіх, ня можа ні капейкі зарабіць грошы. Вот вычысьціць калі комін у Мэндалі, зьвяза яму некалькі венікаў і жыд з ласкі свайёй дасьць яму нейкі фунт хлеба.

Кастусь выкрасаў агонь, затуманіў люльку й з нейкай цікавасьцю спакойна павіраў на Ліканора.

Ліканор гэтак сама быў спакоен, але ня цікавіўся глядзець на Кастуса, толькі чухаў сваю кудлатую патыліцу ад турботы, што гэткая няўдача выпала на яго долю.

— Ліканор!—казаў Кастусь. Ліканор відаць нешта глыбокае й цікавае раздумаў, бо ня чуў, што да яго кажуць.

— Ліканор!!—крупчэй крыкнуў Кастусь.

— Гэ!—адазваўся Ліканор.

— Эх, эх!—пачаў Кастусь,—як табе ня сорамна, гэтакі зда-

равенны мужчына й ня хочаш справядліва хлеб сабе зарабляць!
Эх, Ліканор, дзіва мне, чаму твая баба табе дагэтуль рэбры твае не пераламала за гэта самае; гэткі здаравяка, якое сумленьне ў цябе?

Ліканор нічога не адказаў і толькі давай азірацца сваімі асалавелымі вачыма на вялізарныя свае лапы, на ўсю дубовую сваю фігуру й, здаецца, сам дзівіўся, чаму ён не зарабляе сабе справядліва грошы.

А Кастусь давай з яшчэ большай ахвотай сыпаць словы, як поп на амбоне:

— А ты-бы пашоў на падзённую ў двор, да купцоў у лес або так на заробаткі якія—і сям'я твая не галадала-б, і сам сыт быў-бы. Нябось, красьці то трапляеш, на гэта табе даў бог розум!

— Каб-жа-ж—марматнуў пад нос Ліканор і зноў замоўк, павесіўшы рукі свае, быццам страшыдла на панскім гародзе, што кўрэй пужае з аўсу.

— Што «каб-жа-ж?»—ухапіўся Кастусь за гэтыя словы, як за нешта цікавае,—што «каб-жа-ж», га? Во, загаварыў—ткі, загаварыў, дундыль маляваны!

Ліканор усміхаўся ды гэтак расчыніў тоўстую сваю губу, што здавалася хацеў ён праглынуць усю абшырную ваколіцу.

— Гавары, гавары, што каб-жа-ж?—ізноў пытаўся горача Кастусь.

— Гм-м-м, каб-жа-ж я меў розуму, як красьці, дык ты-бы не злавіў мяне, казаў той!—адказаў Ліканор, ажывіўшыся на момант і йзноў дубовым зрабіўся.

— І-і-ш, каб цябе трасца!—загрымеў ва ўсё горла Кастусь, —красьці то ты ахвотнік, на гэта ня ленішся, дык вось я цябе навучу, як трэба быць злодзем!

І плюнуўшы тры разы ў свой касьявы кулак ды ў прыдатак, двеля ёмкасьці, крыкнуўшы «г-э-э-э!», ён замахнуўся над тварам Ліканора.

Ліканор выкруціўся з-пад яго кулака і, як малое дзіця, праенчыў «а бра-а-тачка!»—ды гэтак жаласна, што Кастусь астанавіўся.

— Ну, дык ня будзеш болей красьці?

Ліканор маўчаў і выглядаў, быццам вялізарная гнілая брочка.

— Ліканор! —паўтарыў Кастусь.

— Г-э-э-э!—адказаў Ліканор.

— Ня будзеш красьці, абяцаеш мне?

— Не!—ціха адказаў Ліканор, і давай зяваць: відаць, надаела яму гэта прыкрая гутарка.

— Што... Не!?—зноў падхапіў Кастусь.

— Не... не абяцаю, казаў той!—буркнуў пад нос Ліканор.

Тут ужо Кастусь ня вытрываў ды зарагатаў ад гэткай шчы-

расьпі Ліканора. Толькі «го!-го! го!» адлікаўся нехта з бору і з блізкай пусткі.

— Дык, значыць, будзеш красьці?!

— М-мгу!—заківаў Ліканор галавой і парухавеў, убачыўшы вясёласць Кастуся.

— А што будзе, калі я другі раз злаўлю цябе ды звязанага пацягну ў воласьць?

— А, братачка, ня зловіш, як бы то...—прасіўся быццам Ліканор і зачырванеў са стыду, прыпамінаючы, што яго злавлілі, і другі раз адказаў сьмялей: — А, братачка, ня зловіш—буду асьцярожна красьці!

Кастусь другі раз яшчэ крапчэй зарагатаў. Яшчэ крапчэй раздалося па лесе і пустцы «го! го! го!».

Ліканор аглянуўся раз, другі й, спрытна ахаліўшы мех, закінуў лёгка на плечы—і давай ходу.

— Ах ты, шальма!—ня надта злосна крыкнуў Кастусь ды перагарадзіў яму дарогу.

— А, братачка—жаласна заенчыў Ліканор і быццам прасіўся, і нешта ёкнула ў сэрцы Кастуся і ўспомніў ён высахшую, заўсёды галодную, Ліканорыху і абарваных дзетак яе.

— Бяры! няхай цябе чэрці бяруць! але абяцаеш мне, прыямсі, што другі раз у мяне ня будзеш красьці?

— Не!—цвёрда адказаў Ліканор.

— Што не?

— Не абяцаю!—адказаў Ліканор, махаючы галавой ад аднаго пляча да другога, і крануў адной нагой, сабраўшыся ісьці.

— Стой! стой!—затрымаў яго зноў Кастусь:—памятай, што калі злаўлю другі раз, то ўжо жывога ня выпушчу!

— Эт...—адказаў каротка Ліканор з нейкай паўнасьцю й, лёгка перакінуўшы мех з правага пляча на левае, пашоў, цяжка ступаючы.

Кастусь выняў свой кашук і давай напыхаць люльку. Тым часам неба выясьнілася, і месяц сярод неба быў гэткі ясны, што, нават, вдалёку можна было ўгледзіць, як па дарозе шпарка йшоў Ліканор з вялікім мехам на плячо, а на мяжы кратаўся побач яго доўгі цень.

— Ды няхай яго трасца, гэткага... які ён акуратны, не фальшывы чалавек!—сказаў Кастусь, шчыра плюнуўшы, апасяся таго, як зноў затуманіў сваю люльку й лёг пад крушвай з нейкай лёгкасьцю на душы.

Вільня, 1912 г.

С Ы М О Н.

Сымон лічыўся найбольшым бедаком у вёсцы. Дзе калі якэе гора наверхнецца, заўсёды трапіць на Сымона: то бык нагу выкруціў, то пуця згарэла, то бульба пагіла, то тое, то сёе, але яго ніякая кара з неба ніколі ня міне.

Зрабіўся Сымон чарней чарназёму: ходзіць пануры, як галодны воўк у чыстым полі, і толькі шукае на кім злосьць сваю спагнаць...

Быццам вужаку, носіць ён у грудзёх сваіх вялікую, страшэнную злосьць, каторая, як порах, паліць яго, варушыць гострымі калючкамі ў нутры й супакою не дае.

У яго памутнёўшых ад бесплоднай працы мазгох кратаюцца цяжкія, як шрот, думкі:

— Абабраў, аграбіў мяне нехта... Нейкае ліха мне жыць не дае... Ты на гару, а чорт за нагу... Ой, што гэта! божухна... бо-о...

І не канчае ён, бо страшэнная злосьць душыць горла, вочы туманяцца й надіваюцца крывёй...

— Хто ачмуціў мяне? Хто абкруціў мяне?

І азіраецца Сымон кругом сябе сумны, блікі.. Азіраецца й бачыць сваю жонку, высокую, тонкую й худую кабету з запаўшымі грудзямі, з бледным, падобным да воску, тварам, у парванай вопратцы. У адной руцэ трымае яна маленькага Юзіка, каторы дрыгае голымі, сінімі ад холаду ножкамі й цягнецца бледнымі вустачкамі да пустых грудзей маці...

Азіраецца Сымон на жонку сваю й дзікім робіцца...

— Во хто вінават!—Яна гультайка! заўсёды толькі з дзяцкімі займаецца!..—І ён спаганяе сваю злосьць... б'ець жонку...

Б'ець ён сваю жонку што дзень, знаходзячы нейкую прыдзірку, і яму быццам лягчэй робіцца.

Сымоніха не бароніцца, ня крычыць яна, сама падстаўляе яму плечы й толькі часамі ціха, слабым, хворым голасам, кажа:

— Сымонка! што ты робіш? Гэта-ж грэх! Што-ж з мяне выб'еш?—І маўчыць, толькі мацней заціскае бледныя вусны, вочы робяцца вялікія, вялікія... сумныя... сумныя...

Яна гэтак ужо прывыкла, што ніколі ня плача й ціха нясе сваю жыцьцёвую пакуту.

— А мо' і запраўды я вінавата,—думае яна часамі.—Можа, я не дагледзіла, можа я мала рушылася, калі кароўка, наша

карміцелька, здохла... Мо' і запраўды я вінавата?—думае Сымоніха і падстаўляе плечы: хай б'е—па гэтым жыць буду...

І лупцуе яе Сымон часта, шчыра...

Часта-густа Сымон п'ець, але ніколі не п'янеець. Гарэлка ня маець сілы над ім... Толькі робіцца яшчэ сумней, яшчэ страшней, пальцы скручваюцца ў кулакі чорныя, грамадныя..

— Хто мяне грабіць, хто мозг касьцей маіх выймаець?

І быццам разбюшаны бугай, шпарка бяжыць біць сваю жонку...

І б'ець...

А кабета маўчыць, занадта маўчыць, быццам запраўды вінавата.

Толькі сохнець Сымоніха, як той завяўшы каласок, як тая растаптаная кветка на мякы... Сохне... кашляе... слабее. Плечы хіляцца ніжэй, на сэрцы млосна, абліваецца халодным потам ды сама ня ведае, што з ёй робіцца...

— Што з цябе будзе?—пачынаюць суседзі ёй гаварыць,—ты-ж без пары ў дамавіну ляжаш? На каго ты дзетак сваіх, сіротак, пакінеш? Хто іх гадаваць—даглядаць будзе? Яны, маленькія, пагнуць без цябе! Глядзі, ён-жа цябе біцьцём сваім у сухоты ўвагнаў! Чаму-ж ты на яго ў воласьць не пажалішся?

А Сымоніха маўчыць.

А калі суседкі лішне ёй дапякаць пачнуць, то яна ім у адказ кажа, што ня чужы, а свой мужык б'ець, а калі бог судзіў, то яна жыць будзе—і годзе!

Тымчасам Сымон ня ўнімаўся: біў што дзень; кабета сохла ўсё болей і болей. Сілы ападалі. Загультаілася ды і на работу ў поле выйсьці не магла, апанела—злётла ў ложка.

— Сымонка! Золатца маё!—казала яна ў няпрытомнасці перад сьмерцю.—Чаму мяне ня б'еш? Мо' лепей-бы гаспадарка пайшла?—і аграмадныя, як пацеркі, сьлёзы заблішчалі на яе вачох, і гэтак аддала богу сваю вінаватую душу...

— Ой, аграбілі мяне!—заплакаў-загаласіў ашалелы Сымон, завлаваўся, сьціснуў кулакі свае, азірнуўся дзіка кругом, але ня было ўжо каго біць...

Пры нябожчыцы матцы сваёй папуджаныя, мізэрныя, абарваныя стэялі сіроткі і дрыжалі моўчкі, бо плакаць баяліся, каб татка ня біў...

* * *

Пахавалі Сымоніху. Якія там хаўтуры ўладзіў Сымон, то ўладзіў, але ў хаце зрабілася сумна і пуста без гаспадыні. Паглядзеў Сымон на дзетак-сіротак—і сэрца яго мо' першы раз у жыцці зашчаміў жаль, вялікі жаль...

Божа мой! За што гэта я жонку сваю ў магілу ўвагнаў?—І нешта нажом урэзалася ў яго грудзі, і нехта балюча таргануў яго сэрцам...

Летапісцы.

Душная, цёмная ноч.

Уся Міронава сям'я сьпіць у пуні на сьвежым сене. Ня сьпіцца толькі двум: старому дзеду Мірону і васьмігадоваму ўнуку яго Андрэю. Дзед абдумваець цяпер, як ухітрыцца найпішэй выйсці з пуні, каб нявестка не пачула ды напісаць ліст да сына ў Амэрыку. Андрэйка трымае ў руках лазовую сьвісьцёлку, якую днём скруціў яму дзед, і ціхутка сьвісьціць. Усе смачна сьпяць пасля дзённай працы на сенакосе, як пасля кірмашу ўсё роўна. Дзед аглядаецца па баках ды асьцярожна падыймаецца з свайго месца.

— Андрэйка!—шэпча дзед і кародзіцца ад нецярплівасьці. Андрэйка ўжо ведаў, што дзед яго заве ў хату ліст пісаць і, як «га», ускочыўшы на ногі, ціха й спрытна падскочыў да дзеда. Дзед узяў яго за руку і палажыў сабе палец на губу з таёмным відам; Андрэйка добра зразумеў, што гэта значыць: „ані-мру-мру“—трэба маўчаць, як сала зласаваўшы.

Гэткім парадкам дабраліся яны да варот. Дзед адчыніў памалу й гэтак спрытна, што вароты не завялі сваёй, як заўсёды, скрыпучай музыкі і два згаворшчыкі выйшлі на дзядзінец.

Тут зноў калацілася сэрца дзеда—усё прашкоды розныя, каб іх заламам заламалі! То Жучка, каб яе немач, забурчыць: могуць пачуць у пуні й халэмус нарабіць; то гэты падшывалец, Андрэйка, ня можа вытрымаць — прабіраець яго пакуса гэтак сьвіснуць, каб аж рэхі пакаціліся з усіх старон, каб ліха на веніку прыляцела. Дзед адабраў у яго сьвісьцёлку й палажыў сабе за пазухай... На гэткі манер, з мінай найвялікшых праступнікаў, увайшлі яны ў хату.

— Дзядок, сьвісьцёлку дай!—ня вытрымаў Андрэйка.

— Толькі, Андрэйка, ня моцна, бо ўсіх чарцей разбудзіш,— прасіўся дзед і падаў яму сьвісьцёлку. Андрэйка пачаў у пацёмках скакаць і сьвістаць.

Дзед хутка запаліў лучынку, выяў з-пад абразоў у купе аркуш паперы, што дастаў у мястэчку за венікі.

— Ну, цяпер, каток ты мой, — казаў дзед да Андрэйкі, — аддасі мне сьвісьцёлку на той час, пакуль ліст напішаш, а пасля я табе яе вярну. Барыся, як Халімон за бога, казаў той.

Андрэйка нічога на гэта не адказаў, толькі з нейкай смагай сьвіснуў апошні раз надта шчыра, працягла; выпер старанна сьвісьцёлку аб свае штонікі і аддаў дзеду. Сам ён дастаў з закурнай трамы атрамант, ручку з пяром і палажыў на стол. Масьціўся, масьціўся Андрэйка на тапчане каля стала й нікім спосабам ня мог сесьці так, каб можна было пісаць. Як на ліха тапчан быў нізкі, стол быў высокі, так што, сеўшы пісаць, Андрэйка чупь носам даставаў да стала.

— Хіба носам пісаць!—закартаваў Андрэйка. Дзед нічога не адказаў, торкнуў лучыну ў чорную шчэліну ля вакна, выйшаў сур'езны ў сенцы, прывалок начоўкі й палажыў на тапчан, каб Андрэйку вышэй было сядзець. І то было нізка — Андрэйка даставаў да стала толькі барадой.

— Хіба барадою пісаць!—закартаваў зноў Андрэйка. Дзед нічога й цяпер не сказаў і яшчэ болей сур'езны падыйшоў да прыпечка, вынуў з-пад чалесьнікаў абсмаленую засланку й палажыў на начоўкі. Андрэй сеў на засланку.

— Цяперака, дзядок, будзе добра! — казаў ён, мацаючы рукамі засланку й пацкаючы іх у сажу. Ён забалтаў пад сталом сваімі закарэлымі чорнымі ножкамі і ўперся каленамі ў стол.

Ва ўсіх яго рухах выяўлялася таёмнасьць вялікай і страшэннай змовы й відаць было, што гэта спраўляла яму нямалую прыемнасьць. Ён узяў пяро ў рукі, і на яго твары запанавала прафэсарская міна. Успомнілася яму, як ён колькі разоў падпісаўся за няграматных у навестках, каторыя дзесятнік прыносіў з воласьці. Ён рукой тады выводзіў гэтак круціў так і выходзіла: «Андрэй Адамаў Вайда».

Андрэйка ўсунуў ручку ў атрамант і, забыўшыся яе атрасьці, перш-на-перш абліў палеру атрамантам, зрабіўшы чорную пляміну велічынёю з медны пятак. У школе гэта называецца „булка“. Стары, царскі вучыцель за гэтка булкі моцна цягнець за вуха, як-бы пугу віўшы, а вучань, як зашчэмлены ў плоце парсюк, крычыць „а-а-ай!“ Дзед думаў, што гэтак трэба рабіць дзеля фасону і, узяўшы лучыну ў рукі, засьвяціў Андрэйку бліжэй. Андрэйка падняў сваю белую галоўку й сказаў дзеду, што вельмі ў вочы дыміць. Дзед адсунуў лучыну.

— Ну?—сказаў Андрэйка. Гэта значыла: скажы, дзядок, што трэба пісаць? Але зараз ён успомніў, што салдат Мацей, каторы ўсім лісьцям піша, умее гэта рабіць надта хітра й ніколі ня пытаецца, як пачынаць, бо заўсёды сам пачынае: „За дубовым сталом пішу пяром мілчэсціваму гасудару з нізкім паклонам, жалаю усьпеху ў дзялах вашых“...

Андрэйка высунуў язык, засапеў і пачаў выводзіць літары. Ён іх проста на дзіва маляваць хацеў, хаця яны выходзілі ў яго вельмі куртатыя. Рука, упецканая ў сажу, рабіла рудыя пасы на паперы, як-бы старалася пралажыць трэль. Яна краталася па паперы, як цяжкі воз на старой грэблі.

І вось ён кончыў „пачатак“ пісьма вельмі здаволены, што гэта будзе прыемная неспадзеўка для дзеда.

— Нос! Нос!—закрычаў дзед гэткі ўстрывожаны, як-бы хата загарэлася.—Запэцкаеш паперу!

Андрэйка скрытна ўлавіў рукою тое, што буйнай хваляй пёрлася беспардонна на паперу.

— Прачытай, што ты там ужо нагрэмзаў,—ня выпярпеў дзед,—паглядзім, з якога ты поля ягадка, галапуп ты мой!

Андрэйка пачаў чытаць па складох: „За ду-бо-вым сталом“... І гэтак далей. Дзеду гэта паказалася лепей, чым добра, бо ён сам быў ласунчык на мудрыя гутаркі; ён любіў, часам, задаць, заціснуць, загабляваць гэткае ядранае слоўца, ажно другі вочы кавеліў, як-бы хрэну налынаўшыся. Дзеда лічылі за вялікага разумніка па усёй ваколіцы. Андрэйка быў вельмі зрадаваны, што дзеду спалабалася, і ён напрасіў у дзеда сьвісьцёлку.

— Не, ня дам цяпер, ня лезь ты смалой!

— Да-а-ай!—прасіўся Андрэйка.

— Не, ня дам!—заматаў дзед галавой,—не падавайся чорту ў лапы, галапуп!

— Хоць разок сьвісну!—ажно заенчыў Андрэйка.

І яны, абое, глянулі адзін аднаму ў вочы, як-бы гіпнатызавалі той таго: адзін—каб „ня даць“, другі—каб „даць“. Андрэйка занепакоіўся на месцы й рухаўся, як тая мятлічка на полі ад ветру. Урэшце дзед ня вытрымаў.

— Адзін раз кажаш?—сумняваўся дзед,—ой, глядзі, каб гэты раз не папсуў увесь сказ!

— Далі бог, разок толькі!—ажно заёрзаў на месцы сваім Андрэй і зрабіў шчырыя вочы.

Дзед даў Андрэю сьвісьцёлку, і хлопец упіўся ў яе, як няпрытомны. Сьвіснуў раз, ня вытрымаў і сьвіснуў другі раз. Забрахала Жучка на дварэ.

— Ах, каб ты скіс, галапуп!—вылаяўся дзед. Андрэйка ўстрывожыўся й хутка вярнуў дзеду сьвісьцёлку.

— Ага, — прабраў яго дзед, — я-ж казаў, што цяпер ня можна, бо яшчэ пасьпееш з козамі на торг! І схваў сьвісьцёлку. Дзед направиў лучынку, прыгатаваў другую й задумаўся, а Андрэйка тымчасам павіраў на цені па закураных сьценах. Дзед зрабіўся вялікі, вялікі й чуць не паўхаты пакрыў, а ў яго, Андрэйкі, самога была на сьпяне галава з цэбар. Гэта яго вельмі цешыла і вось ён пачаў адной рукою рабіць на сьпяне казюлькі. Адтапырыў тоўсты палец рукі, сьціснуў па два пальцы, а на сярэдзіне разьняў шырока—і цень гэтак сфабрыкаванай рукі на сьпяне вышаў якраз казюлінай галавой.

— Каза, каза, дай малака! М-м-э-э-э!—замэкаў паказьлінаму Андрэйка. Тут дзед усхапіўся з сваіх думак.

А думаў ён аб усіх крыўдах, што нявестка рабіла яму за ўвесь час, а болей усяго—за апошнія тры гады, што яго сын,

Адам, живе ў Амэрыцы. Гоніць, як сабаку, з хаты... есці не даець... б'ець часамі...

— Пішы, каласок ты мой, пішы!—кажа ён да Андрэйкі.

„Сыноч ты мой родненькі, ці я табе ня бацька? Ці я не будаваў гэту хату? Ці я не гаспадарыў тут? Яшчэ во' якія мазалі на руках маіх... Як гэта кажуць: „жыд добры і рахунак добры, а грошы—як ня было, так і няма“... Дзед падыймае рукі ўверх, якбы каму паказвае мазалі свае. Голас яго дрыжыць і слабее. Андрэйка прыхіліўся да стала й цяжка сапіць, выводзячы буйныя, нязграбныя літары.

Дзед папраўляе лучыну й далей гаворыць: «Адам, сыноч ты мой! скажы, за што такую старасьць паганую маю? За што гэткая кара? Як гэта кажуць: б'юць і плакаць не даюць... і чаму?»

Дзед робіцца гнеўным за гэту незаслужаную крыўду, яго вочы пазіраюць кудысьці ў даль, чакаючы адказу на слова „чаму?“ І ён зноў пачынае: «Учора Аўдоця, жонка твая, гадзіна, пачала, казаў той»...

— Пачакай!—крычыць Андрэйка,—я яшчэ там ня скончыў пісаць тое!..

Дзед асадзіўся назад, як гарачы заклзаны конь, каторага паціснулі за лейцы ў другі бок.

— А што ты там, каласок ты мой, напісаў—пытайся ён:—дай паслухаем і патыліцу пачухаем.

— „Ці я табе ня бацька“... чытае памалу Андрэйка.—Як далей, дзядок, ты казаў?

Але дзед ужо забыўся, што раней дыктаваў, а тут яму хоцацца выгаварыцца, выліць тое, што накіцела на душы. Ён чуе, што мусіць гэта рабіць, хоць перад кім-небудзь, тады можа палятчае...

— Ага! ага!—пачынае ён далей—во, за язык як-бы хто пацягнуў, дзяры лыкі, калі дзяруцца: «А ўчора нявестка гэтак піргнула мяне ад стала, ажно старыя костачкі мае чуць не рассыпаліся... Яна называла мяне гультаям... як гэта кажуць, быў конь ды зьезьдзіўся... А тапчан гэты я майстраваў, а стол гэты хто рабіў, калі ня я?... куды ня кінь—усё клін».—Дзед доўга гашляў.—„Што мне рабіць? торбу надзець і пайсьці жабраваць хіба, дык не—па Юрку шапка, казаў той... Ой, жыцьцё ты мае! А якбы наўмысьне во жыву... Ты на гару, а чорт за нагу... Чаму ты, божухна, сьмерць—вбавіцельку мне няшлеш? Калі топішся, то за брытву хопішся, казаў той“...

Дзед зноў закашляў...

Якую долю чалавек хоча. Гэта-ж баламуцтва прасіць гібель... З яго мугных вачэй насыпаліся сьлёзы, як боб...

Дзеду, пачуўшы сьлёзы на сваім высахшым твары, зрабілася вельмі жаласна і ён заплакаў ціха, глухім голасам і мямліў бяззубым ротам, як-бы хлэбнуўшы гарачай вады...

Гэтак прайшло колькі хвіль і дзеду палягчала, як-бы тое цьвёрдае й каючае, што стаяла ражаном папярок у горле, пай-

шло ў нутро. Ён закурыў люльку, паправіў лучыну й прысеў на тапчан.

Андрэйка збѣўся з панталыку, ды і спаць яму хацелася й ня мог ён парадкам у дзеда дабіцца, што пісаць.

— Дык кажы, дзядок, што пісаць?—пытаўся Андрэйка й зьяваў.

— Пішы, каток, пішы!—ажно строга казаў дзед: «Кажуць людзі: у людзей пытай і свой розум май, а гаспадарку яна, ведзьма, вядзе, дык толькі крый ты, божа, як гэта кажучь, сабакам сена касіць». Дзед пачаў на пальцах лічыць: „Буланка здохла, кароўка чужь ногі валочыць, а сена пагніло. Калі я ёй што кажу, дык яна толькі адгаркваецца, як благая сучка, хоць ты перад ёю макам рассыпайся—не памагае!.. А я табакі не магу дастаць... А ці ўбачымся мы ўжо з табою?.. Далей вочы—лягчай сэрцу, казаў той... Я ўсё слабею, сыноч ты мой... зямля - матуля да сябе цягне... Хто мне вочы прыплюсьніць? А хто хаўтуры палюдзку ладзіць будзе? А хто сьвечку паставіць за душу маю грэшную? А круці не вярці—трэ'паміраць...»

Дзед змоўк і трос сваёй лысай, белай галавой. Матыль скульпсыці ўзяўся й паляцеў на агонь. Андрэйка загнуўся на яго. Палажыў ручку, каторай пісаў, і давай лавіць матыля.

Імпэт вырастаў у яго з кожным новым выкрутасам над матылём, як у чыстакроўнага паляўнічага. Вось Андрэйка злавіў матыля, але той спрытна вылізнуў з паміж яго пальцаў, аставіўшы нейкі сьлізкі пылок. Андрэйка болей ня гнаўся за ім, і матыль давай зноў кружыцца, як шалёны, над агнём. Андрэйка так пазіраў на яго доўга, доўга, пакуль вочы як-бы алавяныя зрабіліся, затуманіліся, роўнаколерныя кругі паказаліся над дзедам. Андрэйка заплюшчыў вочы, дзед зрабіўся маленечкім, усё зьлілося—сплылося разам і... ён заснуў, зрабіўшы другую, яшчэ большую, чорную «булку» на паперы.

Доўга думаў дзед. Але каб хто спытаўся ў яго, што ён думае, дык ён-бы ня ведаў, што адказаць. Усё ў старых грудзях перамяшалася, як-бы хто там віламі жалезнымі перавярнуў усё дагары нагамі... Нешта там балела... нешта шчаміла...

„Заяц мне дарогу перабег“, казаў дзед і заківаў галавой, здаецца я нічога кепскага на сьвеце не зрабіў... Не каліць неба, не жаваў хлеб, казаў той“. Пішы, Андрэйка, пішы!

А тымчасам Андрэйка яшчэ мацней захрапеў. Котка вылезла з-пад прыпечка. Нясьмела й ціха падыйшла яна да стала, скокнула на тапчан і, бліснуўшы сваімі вачыма, прытулілася да Андрэйкі зьварнуўшыся клубком.

...«І ці-ткі ты на мяне забыўся, сыноч?» крыўдна махаў дзед левай рукой: «ніколі капейкі якой ня прышлеш для мяне, а яна мне на зарэз цяпер патрэбна»... Пішы, Андрэйка, пішы-каласок!

Ня бачыць дзед, што Андрэйка даўно ўжо сьпіць.

«Ці ты мне ня сын? ці я ня бацька твой? Здаецца, ня надта чужыя»...

Але хутка стрункі асобнай жалбы ўласнай на душы яго лопнулі й растаялі, бо ён успомніў, што сын прасіў, каб яму пісаць аб усём, што тут робіцца ў іх на вёсцы, і дзел увайшоў у звычайны лад жыцця. дзе разам з сьлязлівым тонам вырываецца, нібы зара бліскучая, і шчыры сьмех. Эт, глупства! Махнуў ён рукой, «а калі стары Арцём лепей жыве; эт!—не кажы «гоп», пакуль не пераскок!—А Мікіцёнак учора каня купіў у Даўгінаве, але храмы, падла, усунуў сорок рублёў чорту лысаму; абадралі, як Сідараву казу. Тадора сёлета памёрла. Сёмка Халімона Бурата на вечарыны гэтак галаву пабіў, што праз тры дні паехаў да Абрама на піва; і бацька яго гэтакі быў: які чорт Хомна—такая яго жонка... А я ўжо гарэлкі не каштаваў чупь ня тры гады. Ніхто мяне не частуе: дзіця ня плача, матка не дагадаецца, казаў той.»—Пішы, Андрэйка, пішы! «Ніхто старога не шкадуе; здаецца, хлебануў-бы чарачку, як расу сьвежую, і размяклі-бы мае костачкі старыя, кроў пацяпела-б... і ўлетку ў кажусе цягаюся, бо мне холадна, а кажух ужо згінуў на маіх плячох, як гэта кажучь: ня купіў бацька шапку—няхай вушы мерзнуць».

Навіны сыпаліся з вуснаў дзед, як паперкі з парванай ніткі, пятае цераз дзесятае. «А наш Жучка ўжо гэтак, як калісьці, ня брэша—нейкую хрыпку дастаў. Мінуліся тры рокі, калі паны браліся ў бокі, казаў той».

— Пішы, дзетка, пішы!—«Галагуцкі певень доўга хвароў, але ткі жывець на радасьць; як гэта кажучь: як шанцуе, тады Халімон танцуе... Ад мудрасьці сваёй дзед павесялеў і ўвайшоў у свой стос».

«А Наста выдала замуж Марылю за Мурзатага Максіма мо? памятаеш таго хлапца, каторы заўсёды разавіўшыся хадзіў; як сабака, што мух ловіць?»

— Го-го-го!—засьмяўся дзед, і неяк весела зрабілася яму.—«Думаеш пярэрашнія гэта, як даўней жывуць, ім усё падавай разам: калі напёрла жаніцца, дык хоць ён яшчэ смаркаты, але сваё робіць. Як гэта кажучь: кожны кеп сваім строем. Пярэрашні чалавек, казаў той, хоць ты яго мёдам маж, а ён чорт ведае чым пахне», скрытыкаваў дзед агульна дваццаты век».

— Пішы, Андрэйка, пішы. «Няхай і мая кватэрка будзе, казаў той... і Мадеева жонка, гэта жаба карэлая, сёлета заха...» Але тут дзед раптам змоўк, бо лучына пагасла».

— Андрэй! Андрэй! Куды сернікі палажыў?—А каб ты скіс, галапун!

— Га!?!—усхапіўся Андрэйка,—абаранкаў купіш мне на капейку?

— Куплю, куплю, каласочак мой, а як-жа гэта кажучь: узяўшыся за гуж—не кажы, што ня дуж!

Андрэйка зноў захрапеў і яму сьніліся абаранкі, каторыя дзед прынёс яму з карчмы. Ён іх начапіў на вярочку й пабег па вёсцы, пабрыкваючы з крыкам:

— Гоп! гоп! І-га-га!

На буланцы езьдзіць Янка, паўтараста рублей санкі, пяць-дзесят рублёў дуга, а кабыла тры рублі!—Гоп! гоп! І-га-га!

Дзед пашоў папацёмку ў сенцы шукаць, дзе яйкі ляжаць, каб назаўтрае ў мястэчка паплясьціся прадаць. Доўга пасья шукаў ён сернікі й страшэнна лаяўся, знайшоўшы іх у сябе за пазухай.

— Ах ты паганшчына, каб ты апаганілася! Ах ты, крутаньне, каб цябе скруціла ў тры пагібелі!..

Але што-ж: вышэй пят не падскочыш!—кончыў дзед і пайшоў спаць.

Вілья.

Ашчасьлівіла.

*Дылі, дылі дудка;
Саламяна будка,
А у тэй будцы
Чэрці вядуцца.*

Народная.

Вёска Жаброўшчына ляжыць у адным з самых глухіх куткоў Беларусі. Гэта гняздо ўсіх жабракоў нашай ваколіцы; тут вядзецца іхняя адукацыя і фабрыкуюцца жабракі для ўсяго сьвету, здаецца. Здаўна жывуць яны тутака сваім асобным жыцьцём і больш нічым не займаюцца.—Што-ж, і гэта праца!—як яны самі кажуць. Хаткі ў Жаброўшчыне страшэнныя, падгніўшыя, крывыя з сукаватымі падпоркамі й выглядаюць быццам жабрачкі сівыя, абвешаныя старымі торбамі. Здаецца «дай! дай!»—стогнуць яны ўсякаму рэдкаму падарожніау.

«Дай! дай!»—плача там вецер паміж сухастоек на пагурку. Само неба мае там колер мутнага бяльмістага вока сьляпога жабрака.

Людзі там маюць другі фасон, другую фастацыю, чым усюды: розныя храмыя, розныя крывыя, розныя сьляпыя, розныя нямыя; агульна кажучы—калекі на ўсялякія лады, калекцыя розных калек, якія толькі могуць быць на сьвеце.

Кажуць, што большая частка іх, нават, родзіцца гэткімі. Кажуць, хто мае ў іх большае калецтва, той і фанабэрыцца гэтым і болей шчасліў бывае. «Калецтва—наша саха й барана!» кажуць самі жаброўцы.

Дзяцей сваіх яны ў хаце, перад выхадам у сьвет навучаюць, як жабраваць, якім голасам, якімі спосабамі, як жаліцца кемна, як выставіць другім сваё калецтва. Некаторыя з іх робяць гэта з вялікім штукарствам.

Часам знаходзяць у Жаброўшчыне закапаны ў зямлі гладыш з грушамі—чартоўскім спосабам запрацаваны яны й чорту лысаму застаюцца.

Вось у Жаброўшчыне вялікае сьвята: бязносае дурнаватае Магдуля выходзіць замуж за сьляпога Сідаронка, і народ разгулівае.

Дайшло да таго, што некаторыя страшэ храмыя выпрас-талі ногі, некаторыя нямыя гаварыць пачалі, проста з панталы-ку збіліся, але скоро кончылася гульня, і жыццё йзноў пайшло сваім першым чарадом.

Жаброўцы йзноў распусьціліся, рассьеяліся па вёсках, хто скокам, хто бокам; хто каго на каламажцы, як бязногага, павёз, хто са сьляпым пацягнуўся—і беларускія жаласьлівыя кабеты энкі й стогны пачулі.

— Дайце, родненькія! дайце, даражэнькія! дайце калеку га-лоднаму, халоднаму! дайце! дайце!—і дае народ беларускі.

Кабеціна перажагнаецца і апошняя яйцо, каторае трымала, каб мыла ў краме купіць за яго, аддае; дае ратай мазалісты коўш жыта, потам крывавым запрацаваны, бо сабе ўсё роўна мала... «Гэтак трэба рабіць», думае ён, абціраючы сьлёвы...

Пусьцілася дурнаватая Магдуля са сьляпым Сідаронкам, дзед з бабай разам—і якая шчасьлівая пара гэта была! Як-бы хто мёдам мазаў па іхніх душах. На плячох торбы чуць ня трэс-каліся—гэтак перапоўнены яны былі; анучкі з вузламі розных медзякоў, як вяртыгі, абціснулі іх грудзі пад кашулямі.

Яны толькі абгаварвалі ды высьмявалі суседзяў сваіх: той кленчыць, быццам у трубу дзьмухае, а гэны быццам пацеры гаворыць, тая ажно лаецца, калі ёй не дадуць, а гэны зусім саро-міцца прасіць, асалапень той!

І гэтак караталі яны свабодныя хвілі свае. Найболей сьмя-яліся яны з аднарукага дзяцюка Тодара. Малец мае гэtkі бага-ты талент пры сабе й пайшоў у пастухі! Ці ня мог ён гэтак сама, як бацькі яго, торбу надзець ды пайсьці ў сьвет жабраваць.

— Золата назьбіраў-бы; вось дурань—у людзі выйсьці ня хоча!—дзівіліся яны шчыра...

Магдуля з Сідаронкам пачалі радзіць зайздрыць у сваіх суседзяў, бо яны зрабіліся самымі найшчасьлівейшымі ў Жаброў-шчыне. Ніхто ня мог гэтак жаласна енчыць і пяяць Лазара, як Сідаронак; ніхто ня мог гэтак манточыць пад вокнамі ды пры-чытваць, як Магдуля. Самы найгоршы павінен быў даць ім што-колечы... Але не ўсягды, як на дзяды, бо шчасьце—ня па-лец, у рукі ня возьмеш, вось і вырвалася яно ад іх на час.

Справа была вась якая: радзіла Магдуля дачку, і, здаецца, гэта яшчэ лепей чым добра: будзе памоцніца пад старасьць. Але як глянула Магдуля першы раз на дачку сваю, дык абамлела на месцы, зірнула другі раз, абмацала яе, абнюхала з усіх бакоў, заламала рукі свае ды горка заплакала, загаласіла.—А Езуе! А божухна родненькі! Няшчасную, няшчасную дачку радзіла я на сьвет!.. Што мне рабіць з ёю? Ой, ня вытрываю!..

Якое вяліка гора для маці: ручкі цэлыя, ножкі цэлыя!.. Пачала яна прычытваць, перахіляючыся на сянніку, над да-тушкай сваёй, каторая плюскалася ў начоўцы, дзе бабка Мары-ся купала яе.

— Ніякага калецтва!—стагнала Магдуля. Хай-бы яна хоць

у бацьку пайшла ды сьляпой радзілася, а то з чаго яна будзе хлеб есьці? А Езус, божухна родненькі!...

Пачалі яе суседзі ўцяшаць:—Магда, годзе табе калатырынь. Ну, перастань. Яшчэ няведама, можа яна глухая ці нямая, гэта дрэнна, што вочы, як тыя гувікі, тарчаць, а ручкі й ножкі здаровенькія! Эт, будзе яна хлеб зарабляць мо' лепей ад нас яшчэ ды бацьком пад старасьць паможка—годзе безгалоўе й дурнату нейкую плясьці! Але Магдуля ня ўнімалася.—Што-ж, матчына сэрца не з вялева!—адказвала яна, выпіраючы кашуляй сьлёзы.—Нашаму брату, жабраку, калі ня маеш напаказ калецтва нейкага, ніхто, нават, халоднай вады ня дасьць!

— О-ей!—пачалі зноў суседкі,—ёсьць чаго шкадаваць! дык яна й без жабрацтва карміцца будзе!

— Не! не! не!—ажно зачырванеўшыся, замахала рукамі Магдуля.—Не хачу, ды не хачу! Хай жабруець, як бацькі й дзяды яе. Так якая-сякая праца не заўсёды-то людзям і патрэбна, а жабраваць заўсёды жабруюць!

Змоўклі кабеты, бо ў душы яны думалі, што яна праўдзіва кажа. Пагутарылі суседкі яшчэ крыху й разыйшліся па хатах. Гэта было пад вечар. Сідаронак хоць і быў сьляпы, але ў хаце сваёй добра ведаў усялякі кут і куточак. Цяперака ён падаў вячэраць жонцы сваёй і, сам пад'еўшы, выйшаў на двор пагутарыць з суседзьмі.

— Ат,—думаў ён,—дачушка мяне некалі будзе вадзіць па людзёх і лагодненька!—А аб тым, што яна будзе пасья яго сьмерці рабіць, ён і не падумаў.

У хаце асталася Магдуля з дачкой сваёй. Сьпярша стагнала яна, лежачы на сьнянкіку сваім, пасья паставіла вячэру на задаль і давай уздыхаць:—няшчасная! няшчасная!

Праз маленькую, брудную шыбінку, часам відаць было, як па небу плылі хмары, шэрыя й разарваныя, быццам скуматы парванай торбы жабрацкай. Але скоро неба крыху праясьнілася, бо хмары пераплылі, і залаты бліскучы месяц вынырнуў і глянуў у ваконца, абсыпаючы ўсё ў хаце дзяментавым пылам... Цішыну перарывалі толькі глыбокія ўздохі Магдулі. Вось, быццам няпрытомная, устала яна з ложка, выняла з ануч дачку сваю й давай зноў азіраць яе. Месяц асьвячаў голае дзіцятка, якое трапяталася ручкамі, ножкамі на руках сваёй маці.

— Якія вялікія вочы!—шаптала Магдуля, пужліва пазіраючы ёй у вочы, каторыя ў праменьнях месяца блішчалі, быццам пара маладзенькіх пралесачак...

— Як глядзіць! Як глядзіць!—шукаючы нечага, бурчала Магдуля. Вось палажыла яна дачку на ложак і сама пайшла шарыць і шукаць па сьценах. Нейкай страшнай марай выглядала яна й цень яе над зьяньнем месяца.

— Чуць знайшла!—прагаварыла яна, змарыўшыся, трымаючы нешта бліскучае паміж сваіх пальцаў. Зноў узяла дачку сваю на рукі й надысла к сьвету да самага ваконца.

Яшчэ болей заблішчалі вялікія вочы маленькай Магдулінай дачушкі; здаецца ціха яны ўглядаліся на красу першага вечара, зьдзіўлена расшыраючыся...

Але вось Магдуля пачала нешта ёй спрытна ў тварык саваць; дзіцянё пачало плакаць нейкім працяжным слабым галаском душанага маладога зайчыка. Магдуля засопалася, панесла яго скора на ложка, кажучы:

— Ашчасьлівіла цябе, дачушка мая, даражэнькая мая!
Ашчасьлівіла!

Яна асьляпіла вочы дачкі йголкай...

Вільня 1912 г.

Ч а р а ў н і к.

(Ахвяруецца Власту).

— На пяколку ў роднай хаце цяпер куды выгадней было-б, — казаў свайму суседу стары Баханчук, злавячы з санак і з бo-лем выціскаючы пальцамі правай рукі ледзяныя сасулькі з вусоў, — старыя костачкі мае ўжо досыць вымярзвалі дагэтуль.

— О ей - ей! жыцьцё ты, жыцьцё! — застагнаў яму ў адказ сусед Тодар, — аддухі захацеў чалавек! Не-е-е, братачка, ня трэ-ба дармо жаваць хлеб на зямлі.

І суседзі пакурывалі люлькі. Па гасьцінцы ўдоўжкі цягнуў-ся цэлы абоз фурманак, штук з пятнаццаць. Усё—і коні, і людзі, і санкі—«кары», што былі прыгатоўлены для возкі калод з лесу да ракі, — былі пакрыты белым налётам мягкага пухкага сьнегу. Увакруг усё, як зачарованае, ляжала пад белаю коўдрай: і даміны, і ўзгоркі, і лес; як-бы нейкая белая казка, што ведер разьнёс па ўсіх ваколіцах! Усё, як-бы сумысьля, прыціхла дзеля таго, каб прыслухацца да лёгкага шораху сьнегу, што нясецца на залядзянелых палёх, да гуду глухой мяцеліцы, што часамі, як-бы ўмарыўшыся, прыціхала, а пасля йзноў, яшчэ з большым імпэтам пачынала сваю нудную, манатонную музыку.

Дарога была завеяна, і вясковыя, касматыя, худыя конікі памалу выпягвалі ногі са сьнегу, сумна павесіўшы галовы ўніз. Ціха йшоў кожны гаспадар за сваімі „карамі“, каторыя былі на-пакаваны пухцерамі сена й машкамі аўсу. У некаторых на са-нях нешта сядзела жывое, абхутанае ў дзюравыя кажухі і ў су-кoнныя сьвіткі. Гэта былі памoцнікі—хляпчукі, якіх бацькі ўзялі з сабою на падмогу.

Ехалі сяляне на заробаткі на колькі месяцаў. Іх наняў лясны купец. Ехаць прыйшлося колькі дзён да таго лесу, а над-та ганяць конікаў сваіх яны шкадавалі, бо ведалі што ім, жы-вёлам гаротным, яшчэ хопіць нацягацца цяжкіх калод праз усю зіму... Вазакі паміж сабою гутарылі мала, толькі часамі, калі хто выкрасаў, агонь, то другія падыходзілі задыміць люльку дый падкнівалі ў тым-жа часе з чыйго-небудзь каня, напрыклад:

твой, Тодарка, лысы рысак, як-бы кульгае крыху“ альбо: «глядзі, акругна зараз перарвецца». І гэтакі парадкам кожын вяртаўся зноў да сваёй «кары».

Стаяла ўвесь дзень сівая ймгла. Часам сьнег сыпаўся, часьценькі, дробненькі, як з-пад рэшата мука ў добрай гаспадыні, і ня відаць было, дзе канцаецца лес ці поле і дзе пачынаецца неба.

Часамі на момант сьнег пераставаў сыпаць зверху; тады ўсё—і абшар палёў, і лес, і неба, і фурманкі—вызначаліся кожнае асобна, белае на белым, нібы фігуры на мармуры. Усюды ляжала таёмная павага зімовай цішы... І конікі і людзі цёплым дыханьнем сваім вытваралі цэлыя хмары белай пары і краталіся ўсё далей і далей... Гледзячы здалёку, здавалася, што яны адвечна гэтак кратуюцца, не памятаючы пачатку дарогі й не спадзяваючыся канца...

Болей усіх як-бы кратаўся стары Баханчук. Нешта ў яго было ня ўсё так, як трэба; то хадзіць за фурманкай было трудна, то лысы яго адсупоніцца, то нейкія думкі невясёлыя апануюць яго, то ў грудзёх падпірала і ў вачох муцілася. Наогул, сягоньня было яму нешта не па сабе. Ён сеў на сані, укапаўся ў сена хвілінку задрамаць. Ён прыплюшчыў вочы, гледзячы на дугу, што як-бы ў самае неба ўехала, але хутка мяцеліца пачала дзьмухаць яму ў самыя вочы. Ён масьціўся, масьціўся, каб сесьці як-кольвечы плячыма к ветру, але вецер, як сумысьня круціў са ўсіх бакоў, пакуль Баханчук усё-ж такі ўхітрыўся прытуліцца тварам да сена, раней атросшы з таго месца сьнег. Нарэшце, ён трохі сагрэўся й задрамаў. У сьне нешта зрабілася яму цяжка, як-бы хто душыў яго. Доўга марматаў ён сабе нешта пад нос, хацеў прачнуцца, ды ня мог. Здаецца, каб хто пабудзіў яго цяпер, дык той-бы яму вялікую ласку зрабіў; але васьмь коні павярнулі на пагорак і ад штурханьня ў вадной ухабіне ён адразу прачнуўся й давай авірацца. Хацеў падняцца й прайсьціся, але слабасьць абхапіла яго, галава кружылася, ён адкінуўся назад на санях. Прабаваў другі раз падняцца сам, зьдзі, віўшыся такой сваёй слабасьці, але нічога ня выйшла, толькі яшчэ болей пачуў ён сваю бясьцільнасьць: у грудзёх калала, галава гарэла.

— Нейкая немач напала... Тодар, а Тодар!—глухім голасам загаманіў Баханчук да свайго суседа.

— А што?—адазваўся Тодар.

— Нешта нядужыцца мне, галава, як шротам, напоўнена, унутры млосна, а слабасьць гэткая прабірае, што ратуначку няма!

— Перамёрз, відаць,—сказаў Тодар,—альбо жонка перад выведкам салам перакарміла.

— Ня ведаю. Каб не саграшыць, я не шкадуючы пад'еў... Але й мароз, хоць ты лысых лічы!

— Кепска!—казаў Тодар.

— Кепска!—казаў Баханчук,—мо' і паленшае, во й Млынды недалёка. там хіба завачуем.

— Высьпішся ў цяпле—і. як рукой, адбярэці!

Тодар паведаміў другіх везакоў. Падыішлі да Баханчыка ашчэ некаторыя, і ўсе у адзін голас казалі, што гэта глупства, а калі што якое, дык нічога не параіці! І паехалі.

Баханчыку не палягчэла.

На полі пачало цямяць. Паказаўся спачатку агоньчык, нібы зорка, а за ім цэлы рой аганькоў, што клікалі з прыхільнасьцяй да сябе ў хату, да цёплага прыпечка, да стала—на гарачую вярчу... Хутка запахла дымам і вёскай. Забрахалі сабакі. Людзі ўехалі ў вёску і астанавіліся ў карчмара Юдаля. Управілі ўсе фурманкі ў вялікую стадолу, выпраглі коні, распарадкавалі, далі корму і, узяўшы кожны свой клумак, увайшлі ў хату. Баханчук сам увайсьці ня мог, дык яго прыйшлося пад рукі ўнясьці. Перш-на-перш далі яму выпіць чарку гарэлкі, ад чаго ўсё-ж такі Баханчуку не палягчэла.

Людзі навячэралі, напалі коні, далі ім аўсу й ляглі спаць. Лёг і Баханчук. Назаўтрае, раніцай, падняліся яны зноў у дарогу, а Баханчук ні з месца.

— Браточки родненькія, не паеду!—загаварыў ён,—чую, што сьмертухна мая падыходзіць.

Думалі-думалі людзі, што тут рабіць, і дадумаліся пакінуць яго тут, у вёсцы, у адной беднай адзінокай кабеціны, Зосі, жыўшай на самым каяцы вёскі. Зося згадзілася даглядаць Баханчука, але толькі з гэткай умовай: калі ён выздарэе, то заплаціць ёй колькі рублёў, а калі памрэць, то яна палюдзку хаўтуры ўладзіць, а за працу сабе забярэ яго кажух. Каяня й «кары» забраў з сабою яго сваяк.

Астаўся Баханчук у Зосі. Яна шчыра яго пайла зёлкамі ровнымі, але гэта нічога не памагала—стары ўсё слабеў ды слабеў, сумна пазіраючы прыгаснутымі вачыма на цёмныя куткі ўбогай хаткі, абсыпанай вялікай гурбай сьнегу. Цяжка было гаротніку на душы, што прыйшлося яму ўміраць сярод чужых людзей. Цэлы тыдзень праляжаў так на валаску ад сьмерці, а на сёмы дзень пад вечар сканаў.

На хаўтуры болей, як пры жыцьці, пачалі збірацца людзі, бо хаўтуры Зося ўладзіла, не шкадуючы. Чалавек пакінуў некалькі рублёў грошы і свае вопраткі, а яна была баба сумленая й шмаг кэрыстаць не хацела. Пры нябошчыку на задліку гарэлі дзьве свечкі, а побач на стале ладзіліся памінкі. Янка сталяр габляваў на тапчане сасновую дамавіну, а людзі сядзелі за сталом з набожнай мінай, пяялі песні, запівалі гарэлкай і закусвалі тым-сім, ізноў пяялі, вышівалі й закусвалі. Што-ж, у гэтым часе работа ў хаце не гарыць, а пры сьвятой справе яны прыхільна й шчыра спаўнялі свой чалавечы абавязак. Зося сядзела на пяколку, падпіраючы худую бараду сваю касцьля-

вым кулакам, і тужыла-бедавала над чалавечым жыццём, над нямінуючым людзкім горам.

Доўга думала яна аб гэтым пад шапярлівы гуд галасоў сялян ды пад сумна-працяжную хаўтурную песню... Сьвечкі напоўнілі хатку бледным дрыжачым паўсвятлом. На закураных сьценах цені людзей як-бы распаўзаліся ад цеплаты, і усё гэта так вабіла да сну, што Зося, ня спаўшы цэлы тыдзень, зажмурыла вочы й задрамала, усё-ж такі не перастаючы час ад часу назіраць на жоўты твар нябошчыка. Але тут... о, божухна! ці гэта яна спала ці ня спала: здалося ёй, што нябошчык расплюснуў вочы ды глянуў на яе... Дрыжака прабрала яе з галавы да ног... Спаць ужо ёй болей адхацелася... Ціха перажагналася й давай зноў глядзець на нябошчыка—і што гэта?! Ці-ж можа быць! Нябошчык крануў рукой... У беднай кабеціны валасы дыбам сталі на галаве, сэрца гэтак закалацілася, што дыханьне сьпёрлася й нехаця вырваўся з яе грудзей стогн...

— Што гэта? Зося, што ты тамака?—усхапіліся некаторыя з-за стала. Чуць жывая Зося зьлезла з пьколку і шопатам расказвала сялянам усё, што яна бачыла.

— Эт, глупства!—казалі яны,—гэта табе здавалася; ужо да канца сьвету не кране ён ні рукой ні нагой... Пасьмяяліся з яе й увзяліся йзноў за сваё... Бабе ўгаварылі, што гэта толькі ёй здавалася, і яна вярнулася на пьколку грацца, не пакідаючы час ад часу назіраць з апаскай у старану нябошчыка. Некаторыя з болей падахлівых каля стала так сама вукрадкам пачалі назіраць на яго.

Не прайшло й дзесяцёх мінут і ўся хата як-бы здрыганулася ад крыку. Некалькі людзей з імпэтам крыкнула: «а-ей». Некаторыя асталабянелі, некаторыя крычалі: «ён аджыў! аджыў!» Усе бачылі, як нябошчык расплюснуў і заплюснуў вочы і крануў рукой. Здавацца ўсім ужо не магло...

— Ён—чараўнік! чараўнік!—як зарэзаны, крыкнуў з вялікім страхам самы старшы, Грыгор, а Янка-сталяр тымчасам з імпэтам ухаліўся за тапор, які тэрчэў у сьцяне.

— Прыкончым яго! прыкончым!—крыкнулі ўсе й рынуліся да нябошчыка. Але тут нябошчык падняўся з вайго месца й спрытна загасіў рукою ўсе сьвечкі...

— Ратуйце! ратуйце!—заравелі ўсе дзівка ад вялікага страху і, як няпрытомныя, штурхаючы адзін аднаго, чуць жывыя, выbralіся з хаты, моцна запершы за сабою дзьверы...

— Людзі добрыя, — пачаў маліць-прасіць нябошчык, — я — жывы, ня бойцеся, я вам нічога кепскага не зраблю!

— Чараўнік! чараўнік!—крычалі ўсе на вуліцы, ня слухаючы яго. На крык зляцелася ўся вёска й давай раіцца, што тут рабіць. Хто казаў ехаць за папом, каб ён выгнаў нячыстую сілу, хто раіў асінавай доўбняй забіць яго, а хто хацеў хату падпаліць з ім разам, каб і костачак яго не асталося.

— А браточкі мае родненькія!—пачаў за дзвьярыма енчыць «чараўнік»,—ня пужайцеся мяне! Я гэтакі, як і вы, чалавек. Бойцеся губіць душу хрысьціянскую!..

— Ня слухайце, ня слухайце яго!—крычалі з таўпы,—гэта нячысьцік шуры-муры свае разводзіць!..

«Чараўнік» пачаў барабаніць у дзвьяры ды дранаць рукамі, як кот усё роўна...

— Пу-у-у-сьці-і іце! Што вы гэта задумалі!... Дурнота напада на вас!

Людзі і слухаць не хацелі.

Яшчэ з большым стараньнем дранаўся за дзвьярыма чараўнік, як ашалелы дранаўся, ажно жудасна ўсім зрабілася...

— Родненькія мае! даражэнькія мае! гэта-ж я гэткі чалавек, якія і вы, што вы ўва мне ўгледзілі? Хто на вас дурнапусціў? пашкадуйце сямейку маю...

— Брэшаш, дух паганы! Брэшаш!—крыкнуў хтосьці злосьна,—мы цябе ня выпусцім!

— Я не памёр,—пачаў зноў «чараўнік», і голас яго хрыпеў ужо, як тупая піла і ўсё слабеў ды слабеў.—Я ўсё чуў, што вы рабілі, толькі крануць ня мог ні рукой, ні нагой, ні брывей міргнуць, ні слоўца выгаварыць... Пашкадуйце, душу чалавечую ня губіце!..

— Хіцер, ой хіцер ты, вырадак пякельны!—грымелі людзі... Ужо шапярлівым голасам прыдушанага, чуць жывы, яшчэ болей жаласна заенчыў «чараўнік».

— Ці ў вас жалбы ніякай нямашака? Што вы гэта сабе задумалі?.. кроў людзкая ляжа на вас...

— Ну досыць, досыць ужо, нячысьцік, музыку сваю разводзіць,—адказаў яму адзін стары,—на гэты раз не ашукаеш, у пекле месца тваё!..

За дзвьярыма «чараўнік» яшчэ рухаўся й слаба стагнаў бяз слоў... Бабы плакалі. Сяляне жагналіся і ня ведалі, што рабіць...

— Падпаліць хату трэба—і квіта! Згадзіліся на гэта ўсе. Зося бедная рукі заламала й пачала енчыць, што яна бяз кутка астанецца, што яе загубяць, але ніхто ня слухаў жалбы беднай кабеціны. Тымчасам усе пачулі, як шыбіны бразнулі ў вакне й нехта выскачыў з хаты.

— Уцёк! уцёк!—загудзелі ўсе ў вадзін голас. І людзі ўбачылі, як у адных панчохах і без кажуха пабег «чараўнік», нібы падхоплены нячыстай сілай. Ніхто й ня думаў гнацца за ім; гэткага адважніка не знайшлося паміж імі. Месяц асьвятціў белы абшар палёў, і сьнег заблішчаў дарагімі каменьямі... Здалёку ясна было відаць, як «чараўнік» даляцеў да лесу й хутка счэз у густым бары, у белым царстве шэрані й цішы... І павялічыўся яшчэ болей страх у людзей... Во хто па начох будзе іх цяпер пужаць і мучыць! Сіла нячыстая вырвалася з іх рук...

Тапталіся, тапталіся яны на месцы сваім, як перапуджаныя авечкі, туліліся бліжэй адзін да аднаго і таёмная жудасьць абхапіла ўсіх... Моўчкі, з асьцярожнасьцяй паглядаючы па бакох, яны пацягнуліся дамоў. Мяцеліца круціла ўсю ноч. Вецер выў у комінах на розныя галасы, наганяючы неспакойныя сны на перапуджаных сялян.

Назаўтрае людзі знайшлі «чараўніка» за борам на могілках, прытуліўшагася да ёлкі, адубеўшага й цьвёрдага, як кава-лак лёду; над яго трупам вецер выў з вялікай жалбай і скардзіўся на вясковую цемнату.

Вільня.

Вялікодныя яйкі.

Я люблю толькі тое, што пісана крысею.

Фрыдрых Ніцшэ.

— Гаспадар ты мой, гаспадар ты мой!—гаварыла Мікіціха з крыўдай у голасе да свайго васьмігадовага сына Сьцяпана,— табе ў галаве папачкі, конікі, чалавечкі, сабачкі, драўцы й іншыя трасцы. Апрача гэтага безгалоў'я, нічога ведаць ня хочаш. Няма ведама, як твой тата гаротны тамака на вайне, ці жыў яшчэ, ці здароў, а ты ў хаце дурнотамі бавішся. Лепей трушанкі для Падласай натрос-бы ці саломы ў хляве падсяціў-бы, а то кароўка бедная стаіць у гнаі, як у сажалцы ўсё роўна. Гаспадар ты мой, гаспадар ты мой!—кончыла жаласьліва Мікіціха свае прычытанні. Але ўбачыўшы, што ўсё роўна нічога не памагае, бо Сьцяпан не перастае пацкацца вугольчыкамі, цяжка ўздыхнула і зноў узялася за сваю працу.

Мікатава сям'я была самая бедная ў вёсцы Запушнікаў. Хатка яго была хоць новенькая, бо Мікіта нядаўна яе збудаваў, але, як пашоў на вайну, дык і пакінуў яе недакончанай: без падлогі й без паловы даху. Узімку Мікіціха вельмі нацярпелася холаду, але яе адзіны сыноч, Сьцяпан, нічога ня дбаў. Ён увесь час зймаўся й займаецца сваёй пацкавінай, дзеля якой нямаля нацярпеўся ўжо за сваё кароткае жыццё.

Праза жыцця з пазвіяй ня можа ўжыцца разам у гаротнай сялянскай хатцы. Паміж іх адбываюцца пастаянна балючыя стычкі. Гэтыя дзёве супраціўніцы чалавечага характару рэдка ўступілі пакоў месца адна адной, і чалавек, які радзіўся пад апекай муз, вельмі шмат церпіць ад акружаючых абставін. Яго ўсё выкпіваюць, лічаць недарэкай. Яго сьлёзы паліваюцца травялябалотам, на яго стогны адказваюць быдлярчым рогатам, аплеваюць лепшыя яго парывы. Нябёсныя кветкі душы ў большасці дзібеюць, і рэдка на іх зьвяртаюць увагу.

Гэткія сумныя кавалкі жыцця мы бачым у нашых вёсках на кожным кроку; у такой-жа самай гісторыі выступае й маленькі Сьцяпанка.

У вёсцы Запушнікаў хлопчык быў вядомы пад клічкаю

„Сьцяпанка Пяцькун“, дзеля таго, што меў прывычку ўсё пацкаць вугольчыкамі. Гэта цяга да малярства ўзьявілася ў яго ад чатырох гадоў. Амаль ня ўсе сьцены й платы ў вёсцы размалёваны яго рукой. Там можна бачыць конікаў, людзей, сабачак, хаткі, лясы, крыжыкі й іншыя штучкі. Калі часам хто з гаспадароў лавіў яго пры гэтай рабоце, дык дзёр яго за вушы, не шкадуючы. За гэта самае білі яго пастаянна й бацькі, бо й яны «мелі бога ў сэрцах сваіх».

Сьцяпанка быў вялікім мучанікам свайго малярства. Каб хацелі людзі злажыць новы календар мучанікаў, дык пэўна Сьцяпанка папаў-бы туды адным з першых. А чым болей адвучвалі яго ад гэтай цягі, тым болей ён да яе рваўся. Ён знаходзіў каменчыкі, травы, якімі можна было маляваць, а калі ня меў ужо што пацкаць, дык далоні свае пацкаў.

Не маляваў ён толькі тады, калі тата яму гэтак рукі паабіваў, што бедны хлопчык імі й крануць ня мог... Ён у муках сваіх быў тады падобны да прыкованага да скалы Промэтэя, якому вароны грудзі клююць. Ён хадзіў тады пануры й злы, ні з кім не гаварыў.

Дарослыя людзі не хацелі яго зразумець. Але ці можна вінаваціць бедных, цёмных людзей у гэтым, калі яны саміх сябе ня могуць і ня хочудь зразумець. Іх цікавіць на сьвеце адна рэч — простая, чорная праца, праца дзеля кавалку хлеба. А гэты няшчасны, потны й крываваы кавалак хлеба няволіць іх душы й сушыць ім мазгі соткамі гадоў. Дык і ня дзіва, што жыцьцёвая практыка прымушае іх глядзець на «пустыя забаўкі», як на нешта дурное, нешчаслівае. І вось усе ў вёсцы лічылі Сьцяпанку дурным. А Мікіта з жонкай жаліліся богу за яго падарунак — Сьцяпанку.

Суседзі цешылі іх:

— Яшчэ няма ведама, што з яго выйдзе, мо', як падрасьце, тады прыдзе да розуму.

Як хлопцу мінула сем гадоў, яго паслалі ў школу. Там ён меў спачатку самыя шчаслівыя хвіліны ў сваім жыцці. А на шчасце або гора трэба глядзець ня з пункту іх прычынаў, а з пункту іх перажываньняў.

Радасьць для Сьцяпанкі была бязьмерная: настаўнік выдаў яму кніжку з людзьмі, зьвярамі й рознымі другімі цікавымі малюнкамі, а бацька купіў яму ў мястэчку паперу й атрамант з ручкай для пісаньня. Тут хлопцу адчыніўся цэлы скарб малюнкаў і фарбаў, да якіх рвалася яго дзіцячае сэрца.

І ён узяўся за сваю «цягу» з усім імпэтам гарачай душы. Як вярнуўся да хаты са школы, дык за адзін вечар пасьпеў размаляваць усю паперу й кніжку, пры гэтым выліў увесь атрамант.

Назаўтра, як настаўнік гэта ўгледзіў, дык выдзёр яго добра за нос, за вушы і за чупрыну і ў дадатак паставіў голымі каленамі на жарству. Пасьля такой строгай кары, настаўнік вы-

даў яму новую кніжку й паперу, будучы паўным, што хлапец болей гэткіх выкрутасаў рабіць ня будзе.

Але не заўсёды фізічны страх можа ставіць межы парываньням чалавечай душы. Фанатык ня думае аб муках. Гарачае сэрца граніц і законаў ня ведае. І вось ня лічыўся в гэтым страхам і Сыцяпанка Пяцькун. Праз пару дзён ён зноў пабыў у раі—паўтарыў гісторыю са школьнымі атрыбутамі й пасля зноў папаў у пекла: меў сваю кару ад настаўніка й бацькоў. Пасля гэтага пекла хлапец хварэў некалькі тыдняў. Вучыцца ён перастаў. К вясьне аддалі яго за пастуха. Але ён патрапіў і там авантуры рабіць. Пагнаў раз стада ў поле, сеў на крушні й давай алоўкам маляваць, а скаціна тымчасам улезла ў шкоду. Гаспадар за гэта самае добра яго пачаставаў пугай і прагнаў.

Бадзяўся Сыцяпанка Пяцькун цэлае лета вольны, як божая птушка. Цягаўся цэнгле па лясох-палёх адзін-адзінюткі, захоплены заўсёды сваімі марамі-думкамі. А марамі-думкамі яго былі фарбы, без якіх ён ня мог жыць. Фарбы былі для яго недасьціглай таёмнасьцю, хаця ён іх бачыў усюды: у жудасным лесе, у хмарках, на блакітным небе, у зорках залатых, у лузе на кветках, у сажалцы і ў сваіх сініх глыбокіх вачох, якія пазіралі на яго з вады, куды ён углядаўся, як у люстэрка ўсё роўна.

Ды канца няма гэтым фарбам на сьвеце божым. Яны варажылі яго на захад і ўсход сонца. Любаваўся ён імі на ніве з залацістымі каласамі, калі праменьні сонца пераліваліся на хвалях жыта пад ветрыкам. Вабіла яго пажоўклая грэчка на ўзгорку, авёс у лагчыне, сенажаць, далёкія хаткі, васеньні лес, імглістая даль. Фарбы яму гаварылі свае казкі, сыпявалі свае песні...

Хлопчык жмурыў вочы свае і з паміж сваіх пальцаў глядзеў на абшар. Пры гэтым яму здавалася, што ён у рuce сваёй трымае вялікую карціну, ім самім намалёваную. Яму здавалася, што цэлы сьвет—гэта злучэньне ровных фарбаў; усё збудована з фарбаў—неба, зямля, жывыя істоты, вада й паветра. Толькі трэба ўмець перадаць гэтыя фарбы на паперы.

А колькі фарбаў неўлавімых на тварах людзкіх! І дзіўна захоплівалі яны хлопчыка. Ён часам наўмысьне злаваў сваю матку, двеля таго, каб глянуць, як блішчаць яе гнеўныя вочы, як моршчыцца яе твар, якія складкі пераліваюцца ў сьветаценьях на яе вопратках, калі яна з імпэтам пускаецца за ім у дагонку, каб даць луццоўку.

Уночы, як клаўся ён спаць, дык так сама думаў аб гэтых фабрах. І ўсё акружаючае да апошніх драбніц жыва стаяла ў яго мазгох, ён іх добра бачыў у сваёй памяці, і, здаецца, каб толькі меў чым, дык адразу ўсё-бы намалёваў...

Часта-густа хадзіў ён да сваёй цёткі Тэклі глядзець на сьветлыя абразы, якімі былі багаты чорныя сьцены яе хаткі, бо ў бацькаўскай хаце быў толькі адзін абраз, які даўно счарнеў ад дыму й копаці, што нічога на ім відаць ня было.

Цётка Тэкля была вельмі набожная кабета й кожны раз, быўшы на кірманшы ў мястэчку, яна купляла сабе розныя вялікія й малыя абразы. На сьценах яе хаткі красаваліся сьвятыя з беленькімі авечкамі. Сьвяты Юры на белым кані са зьмеем біўся. Было некалькі матак божых з маленькім двіцяткам, панам Езусам, вакол якіх анёлчыкі луналі. Былі цары ўсяго сьвету, малюнкi кітайскай вайны й розныя іншыя.

У Сьцяпанкі Пяцькуна разьбягаліся вочы, глядзячы на гэтае багацьце, але цётка Тэкля заўсёды выганяла яго з хаты, баючыся, каб не сыягнуў абраз які, бо цётка прыкмячала, што ён глядзіць на абразы, як воўк на авечак усё роўна, і баялася, каб ён—бронь божа—ня ўкраў штось з яе калекцыі. А бедны хлопчык ня мог сабе нажыць ніводнага малюнку.

Прыехаў раз да іх у госьці дзядзька салдат. Гэты дзядзька падарыў Сьцяпанку бляшаную пушачку ад ваксы да ботаў. На гэтай пушачцы быў намалёваны маленькі, чорненькі чалавечак, які трымае ў руках шчотку, а пры чалавечку стаіць бот, у тры разы большы за самога чалавечка.

Трохі пакасурыўся Сьцяпанка спачатку на гэты цуд штукарства, але тое, што гэта штучка зрабілася яго ўласнасьцю, асьляпіла яму вочы й затуманіла розум, і яму пачало здавацца, што нічога пьакнейшага на цэлым сьвеце няма.

— Во калі можна будзе мне навучыцца добра чалавека намаляваць і бот!—думаў ён. Чалавек-хохлік і бот-волат вельмі цешылі яго. Чалавек мог бы схавацца ўвесь у боце, што, нават, і шапкі ня відаць было-б.

Дзіва над дзівамі, проста гэніяльна!

Пабег шчаслівы Сьцяпанка ў ток з сваёй пушачкай, ад якой вачэй адарваць ня мог. Цешыла яго вельмі тое, што гэтага скарбу ўжо ніхто ад яго не адбярэць.

Сеў хлопчык на старой драбе й давай пазіраць на маленькага чалавечка з вялізарным ботам. Шільна пазіраў, нібы гіпнатызаваць хацеў гэтага чалавечка, але чалавечак гіпнатызаваў яго.

Чалавечак быў для яго нейкім сьветлым гасьцём нязведаных краёў, які зьявіўся яму, каб апавядаць аб усіх таемнасьцях фэрбаў, які прывёс яму тое праўдзівае вялікае шчасьце, якое ня купляецца ні за якія багацьці на сьвеце.

Ён зрабіў такое ўражаньне на душу малаго хлопчыка, што Сьцяпанка аж спавадацца перад ім пачаў: успомніў усе грахі свае, як бацьком прыкрасьці рабіў, як вугольчыкамі пацкаў усё на сьвеце божым, як часам не маліўся—усе, усе маленькія грашкі, якія нібы дротам калоді Сьцяпанку ў самае сэрца. «Я новым чалавекам зраблюся», думаў ён. «Але вось прыдзецца разлучыцца некалі з гэтым чалавечкам», думаў ён пры гэтым. «памерці прыдзецца на старасьці лет». І такі жаль агарнуў Сьцяпанку дзеля таго, што ён, Сьцяпанка, ня вечны, не бясьсьмертны, як анёл, як сам бог—гасподзь, што аж сьлёзы пасыпаліся з яго вачэй. Але тут туман нейкі атуліў яго, галава закружылася, і чалавечак на

пушаччы вырас у вялікага чалавека. А бот зрабіўся вялізарны, як хата, а птушачка ў самае неба ўпёрлася. Ажно страх напад на хлопчыка ад гэтых чараў.

— Ня пужайся,—пачаў гаварыць чалавек гэты да Сьцяпанкі Пяцкунка,—я ўжо даўно хацеў прысьці да цябе, бо надта цябе шкадую й люблю. Хадзі во ў бот—гэта мой палац. Там я табе шмат аб чым скажу.

Чалавек увёў Сьцяпанку ў свой палац.

Божухна ты мой! Чаго толькі Сьцяпанка там ня ўбачыў! Якія ўбраныя пакоі, усё-роўна, як у пані багатай, што жывець у блізкім хвальварку ля вёскі Запушнікаў. Якія лампы, люстэркі, столікі, крэслы, цацкі, статуі, абразы, золата, серабро, дарагія рознакалёрныя тканіны. Хлопчык глядзіць, і вока насыціцца ня можа.

Чалавек водзіць яго па ўсіх пакоях, паказваець свае бязмержныя багаціці й тлумачыць. Шчотка ў руках чалавека — ня шчотка, а скрыніна з рознымі фарбамі: і залатыя, і сярэбныя, і сінія, і зялёныя, і блакітныя, і чырвоныя,—нават, такія, што Сьцяпанка ня ведае, як іх называць. Усё на сьвеце імі можна маляваць!

Чалавек даў яму цененькі пэндзаль і пачаў вучыць маляваць. Сьцяпанка з радасьцю замалеўваў сьценны вялізарных пакояў і цешыўся з сваёй работы. Птушачкі, дрэвы й людзі выходзілі ў яго, як жывыя. Вочы былі сінія, губы чырвоныя, вопраткі ў розных калёрах з залатымі гузікамі, як у дзядзькі салдата. А неба, а месячык, а возёра, а дзераўцы, а кветкі, ды й ня злічыш!

Чалавек яго пахваліў і казаў:

— Ня бойся, дзіцятка, што ўсе цябе так крыўдзяць і сьмяюцца з тваёй пацканіны. Я заўсёды буду з табою! Хай сабе ўсе дурнем цябе завуць, але ты разумней за іх усіх. Во маеш сабе гэту скрынку з фарбамі й ведай, што гэта тваё найвялікшае шчасьце ў жыцьці, ведай, што гэта...

Чалавек не дакончыў гаварыць, бо палац рухацца пачаў. Грымоты загрымелі й хлапец прагнуўся ад матчыных крыкаў:

— Ах, ты, паганец! зноў цацкі! Ні да бога, ні да людзей ты ў мяне!

Хлапцу перарвалі такі прыемны сон і аднялі ў яго пушачку. Ня будзем тут гаварыць аб яго найвялікшым горы пры гэтым. Слоў ня стане. Найвялікшыя раны ў чалавечай душы загойваюцца, зарастаюць і забываюцца, але гэтай болі Сьцяпанка ма быць, да сьмерці сваёй не забудзе...

А раз у год бывалі ў Сьцяпанкі сьветлыя хвіліны—на Вялікдзень, калі яму дазвалялі які фарбаваць. На гэту работу яму куплялі ў мястэчку фарбы на цэлы пятак. І ён памайстэрску размалеўваў які царкоўкамі, званіцамі, анёламі й крыжамі, ажно людзі дзівіліся.

Толькі сёлета маці казала, што ніводнай капеечкі Пяцкунку

ну на фарбы ня дасьць. Сэрца хлопчыка зашчаміў вялікі боль ад гэтай сумнай весткі, проста жыць няцікава стала.

— Матанька! родная! злітуйся! дай хоць адну капеечку на фарбы,—плакаў бедны хлопчык.

Як скала, як вялеза было матчына сэрца:

— Хвароба табе, а ня фарбы, гаспадар ты мой! Во йдзе вясна, дзякаваць богу, тата твой мо' і ня жыве ўжо, а ў тваёй галаве толькі цацкі. Каб ты лепей бядаваў аб тым, хто сёлета ў нас поле араць будзе, хто шнур засее,—эх, ты, гаспадар!

Сьцяпанка сумна павіраў праз вакно на мутныя хмаркі, і буйныя сьлёзы каціліся з яго вачэй...

Прышоў Вялікдзень і з воласці прынеслі ліст, што Мікіта, бацька Сьцяпанкі, ужо забіты.

Мікіціха плакала—галасіла на ўсю вёску аб чалавеку сваім, праклінаючы долю ўдовіну.

Цешылі яе суседкі тым, што не яна адна такая нешчаслівая, што тысячы такіх ёсьцека цяпер, але яна не пераставала плакаць.

Людзі абяцалі памагчы ў гаспадарцы—гэта яе ня цешыла.

— Каб яшчэ сын людзкі быў, падрос бы й гаспадарыў-бы замест нябошчыка, а то з кожным годам растуць разам з ім і цацкі ў яго галаве.

Вельмі жаласна было Сьцяпанку тое, што тата згінуў на вайне, аднак дзіця ня ўдяміла добра гэтага гора й яму балела ў душы горш ад таго, што фарбаў няма на Вялікдзень, каб яйкі афарбаваць...

Настаў Вялікдзень. Пайшоў Сьцяпанка з другімі хлапчукамі ў валачобнікі на ўсю ноч. На яго долю выпала цэлы дзесятак яек.

Хлапцу ўдалося выцягнуць з кубла бацькаву фатаграфію, якую Мікіта прыслаў з войска й пабег з ёю ціханька ў ток.

Праз некалькі гадзін ён вярнуўся ў хату з намалёванымі яйкамі. Як толькі маці ўгледзіла яйкі, так успляснула рукамі ад дзіва: на усіх яйках быў намалёваны нябошчык Мікіта й выглядаў ён усё роўна, як жывы. Быў ён намалёваны чырвонай фарбай, а над яго галавой чырваней крыжык.

— Дзе ты, гаспадар ты мой, чырвоную фарбу дастаў?—грыгнула Мікіціха на сына, каторы ўвесь час хаваў рукі за плечы. —Пакажы, пакажы, гаспадар ты мой, што ты ў руках сваіх там трымаеш? Пры гэтым Мікіціха схваціла яго за рукі і ўбачыла, што пальцы ў Сьцяпанкі былі анучкамі завернуты. Яна хутка сарвала анучкі й чуць не абамлела ад неспадзеўкі—пальцы былі запэцканы крывёй...

— Што ты гэта зрабіў, гіцлю? Што ты зрабіў?—крычала яна не сваім голасам.

— Мне фарбы патрэбны былі,—апраўдаўся, плачучы, Сьцяпанка, з пальцы—мае, я над імі гаспадар.

— Назолу прыслаў бог на маю галованьку бедную!—заламала рукі Мікіціха.

Развьяслася чутка па ўсёй вёсцы, што вельмі дзіўна размаляваў Сьцяпанка Пяцькун вялікодныя яйкі. Людзі прыходзілі глядзець, пазнавалі на яйках нябошчыка Мікіту й дзівіліся.

Пайшла казка па ўсёй ваколіцы аб той фарбе, якой Сьцяпанка яйкі размаляваў. байка вырасла ў цуд. Апавядалі бабы вясковыя адна адной, быццам хлопчык, каб дастаць чырвоную фарбу, адрэзаў сабе руку, упусьціў кроў у начоўкі, а пасля ўзяў палец адрэзанай рукі й намалюваў вялікодныя яйкі.

Не абышлося тут і без нячыстай сілы. І людзі з нейкай трывогай пачалі гаварыць пра Сьцяпанку.

— Гэта—антыхрыст!—казалі адны з разумнікаў вясковых.

— Гэта—сьвяты, гэта—богамаз!—казалі другія.

Тымчасам чутка аб дзіўных вялікодных яйках дайшла й да братоў-студэнтаў з блізкай вёскі.

Студэнты зацікавіліся й так сама прышлі паглядзець.

Доўга разглядалі яны сыцены, размалёваныя вугольлямі й шапталіся паміж сабой. Малюнкi на сыценах ім яшчэ больш падабаліся, чымся малюнкi на яйках.

Пры гэтым Мікіціха з жалем расказала ім, як Сьцяпанка яе замучыў сваімі малюнкамі й які ён нікчэмны хлапец.

Сьцяпанка Пяцькун стаў, як вінаваты, з апушчанай галоўкай.

Студэнты забралі хлопчыка з сабой і падарылі яму прыгожую скрыначку з рознымі фарбамі. Яны абяцалі яго вучыць і ў горад забраць, кажучы пры гэтым, што з яго выйдзе вялікі чалавек.

Бяз конца радасны вярнуўся Сьцяпанка да хаты і ўвесь час думаў, якая можа быць карысьць ад „вялікага чалавека“. І ўспомніў ён, што ў вёсцы ў іх быў калісьці вельмі вялікі чалавек, вышэй ростам ад усіх у вёсцы, рыбалоў Міхась. Але той быў яшчэ большы п'яніца й задзёра, і ніхто яго ня любіў.

Не спадабалася Сьцяпанку быць «вялікім чалавекам»—доля Міхася-рыбалова яго ня вабіла.

— Лепей буду маленькім,—думаў ён,—але каб паехаць у горад вучыцца.

Дзіўныя бываюць у дзяцей лёгкія й разуменьне.

Вярнуўся хлопчык да хаты, і маці ў яго спыталася, што панічы яму гаварылі.

Сьцяпанка спачатку сароміўся, а потым казаў, што панічы гаварылі, нібы ён будзе некалі вялікім чалавекам.

Эх, эх!—засьмяялася Мікіціха,—навіну казалі разумнікі каняпляныя! А я табе скажу, што калі будзеш займанца цацкамі, дык не дарасьнеш да вялікага чалавека й ня будзеш гаспадаром, бо з голаду памрэш! А пакуль што йдзі есьці, мой «вялікі чалавек», бо ўжо другі дзень, як ня бачыла—ці еў ты што-ко-лечы, ці не..

Не зразумела студэнтаў і яна—стала чалавек.

А ці будзе некалі Сьцяпанка вялікім чалавекам, ці завьае над ім зорка сьветлая—ня ведаем. Гэта залежыць ад таго, як далейшы лёс яго жыцьця пакіруецца.

Вільня, 1913 г.

Т у л я г і.

— Бадай цябе трасца, бадай цябе!—буркнуў Арцём і паставіў апарожненую ўжо пляшку ад гарэлкі на стол.

— Ё-о-о чаго зьесьці?—вышэй крыкнуў ён п'яным голасам, адварнуўшыся да згорбленай, забітай горам жонкі, каторая капалася каля прыпечку.

— Эй, сьцэрва, кратайся,—бо калі трэсну!—І яго кулак ужо засьвістаў у яе над вухам, як ластаўка над сваім гняздом...

Арцёміха здаўна ўжо прывыкла да яго лупцоўкі, дык і не старалася-б, нават, выкруціцца, але ў гэты самы момант з шырокага ложка пачуўся слабы, тоненькі галасок: «Ші-іць, мамачка, піць!..»

Арцёміха падбегла да ложка, а тымчасам Арцём бразнуў дзвьярыма й вышаў.

— Д-аю, Ганулька, даю!—марматала Арцёміха й барджэйшмыг у сенцы з конаўкай за вадою.

Гануля была дзвючынка гадоў трынаццаці—стройненькая, пекненькая і ўжо каторы год служыла ў аднаго багатага гаспадара, бо бацькі яе чужы самі, дзед з бабай, кутам прахаваліся,—і то яна ім кожны год на Каляды грошы аддавала. Цешыліся яны сваёй дачкой, але прылучылася няшчасьце. Восеньню пры малацьбе Ганулька прастудзілася й захварэла. Адвязлі яе дамоў да бацькоў. Прывялі старога знахара; даў ён ёй нейкія галачкі з хлеба, зельле; купілі ліманаду й пірага ў Соркі,—але нічога не памагала. Кажы яна, што ўнутры нешта паліць і ўсё піць хочацца. Уся яна высахла, як лучына, а вочы, быццам вугалі, гараць. Бывае часам, што з гарачкі яна выкідваець усялякія штукі й напрытомна гаворыць.

Сягоньня яна толькі цяжка стогнець, лежачы на сьпявіку... А праз брудны кавалак шыбіны, перакрываючай лучынкамі, прасьвечваюцца праменьні сонейка й многаколорны пыл тоўстым слупам даходзіць аж да бледнага твару Ганулькі... Пазіраець яна на залатыя праменьні й сьлёзы коцяцца з вачэй... Вось, пачала абамлеўшымі ад смагі вуснамі нешта шаптаць ціха, слаба... Маці прыслушаецца, але ня можа пачуць нічога.

Шпэнт усё слабей ды слабей... Гэтак сама шпэча і скрыпка калі музыка адыймаець ужо смычок са струн.

Змоўкла Ганулька...

Маці датаркнулася да яе, ажно яна ўжо сьцюдзёная, як лёд. Арцёміха ня плакала, не галасіла, толькі слаба крыкнула „ай“!— яна ўжо выплакала за свой век усе свае сьлёзы.

Гэта ведаюць старыя, сумныя могілкі за вёскай. Гэта ведаюць там, рознарослыя крыжы й крыжыкі яе дзяцей: Юзя ўтапіўся, Марылю кабыла забіла, Агатку яна сама прыспала на ложку, Сьцёпка так памёр ад нейкага безгалоўя—мала-ж ёсьць напасьцяў у няшчасных, бедных вёсках?

Як нарыхтаваная машына, Арцёміха цяпер рабіла ўсё бяз цікавасьці, чула, як на хаўтарох бабы цешылі яе, ківаючы галовамі, сморкаючыся ў хусткі ды прыгаварваючы проста з мосту:

— А ты-ж бедная, Арцёміха!

— А ты-ж ня вытрымаеш, Арцёміха!

— А як-жа-ж ты будзеш жыць, Арцёміха!

— А ей-ей, Арцёміха, матачка!

І шмат нагаварылі гэтых слоў, што аж вушы вянулі. Чула Арцёміха, як на хаўтурах шаптункі вялі, што гарэлкі мала, што закусак скупи, што таго-сяго не хватаець, але ня цікавілася, як-бы не пра яе казана...

Ачнулася яна толькі тады, як вынеслі дамавіну, як асталася адна, бо знядужыла сама пайсьці...

Азірнулася...

— Матачка боская!..

І давай сухімі сьлязамі плакаць і прыгаварваць нарасьпеў.

— А я-ж цябе насіла пад сэрцам!

— А я-ж цябе гадала, нячыла, сьлёзкі выпірала, карміла, адзявала...

— Хадзіла на падзённую і аб табе ўсё думала... купляла хустачкі чырвоненькія...

— Няхай-жа бы ты жыла, і я бы табе палатна наткала, я-ж ужо кросны прыгатавала...

— А я бы сама падставіла плечы, каб бацька мяне біў, а не цябе...

І, як галубка падстрэленая, білася, кідалася старая Арцёміха.

Плакала старая Арцёміха сухімі сьлязамі й быццам пняла:

— Зямля—зямелька родненькая!

— А ты-ж ужо навекі прыкрыла сьцюдзёнымі грудкамі

Ганулька маю...

— А ты яе навекі, навекі схавала ад сонейка!...

— Ніколі яна ўжо не адчыніць вочкі ясныя—ніколі, ніколі!..

— Ніколі галасочак яе не зазвініць—ніколі, ніколі!..

— Хай каршунны кіпцямі рвудь мае грудзі старыя!..

— Хай сабакі гломзаюць мае сэрца непатрэбнае!..

Зноў заенчыла «ай!» і змоўкла. Увайшоў Арцём і ціха сеў, але барджэй усхапіўся, бо вялікі галагуцкі дзевень ускочыў на ложка, дзе ўперад ляжала Ганулька.

— Кі-і-ш-ш-ш! Кі-і-ш-ш-ш!—і ня вытрываў...

— А бадай цябе трасца, бадай цябе!--крыкнуў ён і дзіка азірнуўся на цёмны кут ля печы.

Крыкнуў ён не на бабу сваю, як усягды, але на самога сябе. І то не. Крыкнуў ён на свой страшэнны боль, каторы, як-бы кляшчамі, абхапіў яго ўсяго...

— Бадай цябе трасца, бадай цябе!.. І паваліўся на мокры гліняны памост, вобземлю й плакаў, як малое дзіцянё...

Пасадзец, 1912 г.

На каляды к сыну,

Хмаркі насіліся над лесам.

Розныя па колеру й фасону, яны часта абхоплівалі вялікую частку неба й тварылі багатыя малюнкi к таёмным казкам сталетняга лесу.

Удзень былі яны сьветла-пурпурныя, а ўночы залаціліся месяцам і дзівілі вока людзкое...

Чаго-чаго ў іх ня было!

Цалыя гарады з двіўнымі замчышчамі, горы, востравы, ваэры, агнёвыя зьвяры, працэсі сьвятых у белых вопратках, нязлічаныя легіёны ваякаў на конях...

Унізе лес гаварыў свае адвечныя гутаркі... Часам ён маіўся ціха-ціха, і толькі нейкі гук, нібы вокліч далёкага звону, данасіўся з чорнай глыбіні яснай далі...

Часам бываў ён нямы, гэтак мёртва нямы й супакойны, як-бы прыслухаўся к якімсь-та таёмным падзёмным сьпевам і камянеў ад нейкага набожнага ўпуду.

На хмаркі й на лес часта любіла пазіраць старая ўдава Тэкля, жонка нябошчыка Цыпука, палясоўшчыка пана Шчубальскага.

Жыла Тэкля адна ў старой хатцы на пагурку ля лесу, хадыла на падзённую, бокам-скокам, туды сюды і неяк хавалася гадалася.

Пан ня выгнаў яе з гэтай разваліўшайся хаты, хаця пасьясьмерці Цыпука наняў другога палясоўшчыка, але таму выбудаваў і новую хату.

Тэкля любіла хадзіць па суседзях—вельмі гутарлівая баба была, але й любіла сядзець адна на прызьбе сваёй хаты й думаць сваю думу.

Яна любіла пазіраць на стары лес і на сівыя хмаркі доўга-доўга, і старыя вочы прыкрываў смутак—успаміны старадаўныя, як цені, лезьлі ў яе душу, праляцеўшыя годы маляваліся ёй ясна, жыва, быццам во, перад вачыма бачыць яна ўсё... Надта шкадаваць прайдзены час ня маець яна чаго—помняцца ёй добра яшчэ й цяпер пабоі й лаянкі п'янага Цыпука свайго. А-я-яй, як помняцца, ажно ў касьцёх гарача робіцца.

Затое адну папеху маець яна, каторая гоіць яе раны, адна надзея, каторай жывець яна,—гэта ядыны сын яе, Лаўрук, даражэнькі сыночак яе, Лаўручок,—во хто сядзіць у яе грудзях, як верабей у дзіплым гнязьдзе сваім...

Любіла яна сядзець на прызьбе, пазіраць сваімі старымі вачыма на цёмны лес, на адвечныя хмары й думаць...

І панаваў смутак у яе вачох—усё жыццё сваё яна была гэтак загнана ўсімі, што калі, нават, і бывалі хвілі радасьці, то вочы не пакідалі выразу адвечнага нямога кляйма крыўды й зьдзеку...

Думала яна аб сыне сваім, каторы жывець у вялікім горадзе, думала й пешылася...

Жывець ён сабе там панам, як людзі кажуць...

Лаўручок яе, быўшы яшчэ хлопчыкам гадоў дзесяці, спадабаўся вельмі пану Шчубольскаму за прыгожы від і спрытны вум, і пан, быўшы бяздзетным, забраў яго к сабе ў свае пакоі, адзяваў папанску й, падвучыўшы крыху, аддаў пасыла ў горад вучыцца.

У лістох да пана часамі ўспамінаў ён бацькоў сваіх, каторыя з радасьці і ўдехі проста ня ведалі, што рабіць...

Жартачкі—гэткага ўдалага сына даў ім бог! Першы раз, як ён на Каляды прыехаў з гораду да пана, дык бацькі яго зараз прыляцелі на панскі двор і доўга адстаявалі ў кухні, пакуль сьночак зьявіўся к ім; але шчасьцю іх канца ня было, як угледзілі яго ў чорных суконных вопратках з бліскучымі гувікамі,—як раз асэсар! Праўда, калі маці кінулася да яго абыймаць і цалаваць, дык ён засароміўся крыху й як-бы адсунуўся ў бок...

— Апанеў!—казала потым маці,—і далікатным зрабіўся й гаворыць папанску!...

— Э!—казаў бацька,—думаеш што, ды й ён панам будзе!.. Глядзі, як ён ужо сьмяецца з нашай гутаркі ды з нас, гэта мне ня надта падабаецца...

Але маці не зьяртала ўвагі на гэта ды сьлена радавалася сваім сынам, хвалачыся ім і фанабэрачыся перад усімі на ваколічных вёсках. Скора паны выехалі зусім адгэтуль, і з таго часу яны ўжо болей ня бачылі свайго Лаўручка...

Тымчасам Лаўрук вучыўся далей, кончыў гімназію, і пан выправіў яго ў унівэрсытэт на адукацыю.

Бацьком сваім ён ніколі нічога ня пісаў, але пан, аддаўшы ў арэнду двор, усё-ж такі сам прыяжджаў што-год даведацца й расказваў ім, што Лаўрук вучыцца ў адвагаты.

Цешылася маці безгранічна: во калі будзе ім падмога на старасьць!

Цыпрук, праўда, казаў ёй часта:

— Э! дурная ты авечка, яго падмогу сарока хвастом замяценьчагай ад яго пад старасьць падохі, як ад рабой сучкі яек!

— Замаўчы ўжо! Стары, як малы!—завладалася Тэкля.

— А ты, брат, баба, зусім дурная авечка!—апраўдваўся

Цыпрук,—ці ты ня бачыш, што твой Лаўручок зусім чужым зрабіўся для нас з таго часу, як папаў пад панскую апеку, вешта ня пешыць ён мяне!

Гэтаж, не пераканаўшы яе, Цыпрук скоро й паехаў на той сьвет

Старая Тэкля асталася адна, і тады яшчэ болей запанавала ў душы яе цяга да сына свайго, Лаўручка. Гэта быў увесь скарб яе. Малчыма сэрца адкрыла ўсе таемнікі свайго адвечнага каханьня.

Заўсёды, калі была яна адна, то думала аб сыне сваім і дзякавала Богу, або, у суседак быўшы, гаварыла, што сыноч такі й гэтакі, і дзякавала богу.

Смачна ёй была сухая скарынка хлеба, а калі хлеба скупа было, дык і так было добра...

Эт,—думала яна,—дык што-ж там... абы толькі хацела, дык ў Лаўручка свайго вунь як зажыла-бы!.. абы толькі хацела!... але, пакуль што, дзякаваць богу!...

— Эх, Тэкля, Тэкля!—гаварылі ёй часта суседкі,—паеха-ла-б да сына ў горад! Ці табе гэтак і век свой дажываць адной! Ніхто-ж на магіле тваёй не заплача, не загалосіць... Ты-ж адна, як корч той на пасецы!

— І дзякаваць богу!—адказвала яна,—абы толькі захацела! Мой Лаўручок гэтакі багаты, як людзі кажуць, што бадай багацей ўжо самога пана Шубальскага! Абы толькі захацела!

Гэтаж прайшло яшчэ пару гадоў. Зрабілася Тэкля сухой, нізенькай, згорбленай старушкай, зморшчаная, як той грыб—быццам зямля цягнула яе да сябе ўжо...

— Вось дурная!—казалі людзі,—маець гэткага багатага сына, а сама бадзвенца, невядома як і дзе!

Падышлі Каляды. Увесь божы абшар быў пакрыты чыстым бёлым сьнегам... Вёскі былі занесены гурбамі, быццам казачныя замчышчы... А лес зрабіўся гэтакім прыгожым у белым уборы сваім—проста на дзіў.

Усе рыхтаваліся ва сьвята, толькі старой Тэклі сумна было на душы...

— Бадай апошнія Каляды прыдзецца мне справіць: зусім ўжо я слабенькай зрабілася...

Не хацелася ёй адной астацца ў пустцы свайёй, каля лесу й пад жудасным выцьцём ваўкоў кудзьцю ладзіць.

І давай, быццам гарачыя вугольці, закрытыя попелам, выгортаць з сэрца наверх свае захаваныя жаданьні, сваю глыбокую веру ў даражнёўкага сына...—Давай,—думае,—дабяруся я ўжо да яго... бадай ці дацягну да вясны... Шмат дакучаць я яму ня буду тамака, бо дзе яму там клапаціцца аба мне й швада-ж яго...

— Пайду да сына!—разьнясла яна назаўтра па ўсёй ва-волицы, і гэтак намалодла ім рознай гутаркі, што проста ўсіх су-седзяў зайздрасць прабрала: жартачкі, гэткага сына мае! Ён там

у судох цэлы асэсар, паперы піша і ўвесь сьвет проста да гары нагамі вернець.

Ускінула Тэгля хатулачку на плечы, пару ланцей на запас узяла й, папрашчаўшыся з бабамі, пусьцілася ў дарогу. Да гораду было міль шэсьць.

Выбралася равіцай на сьнежнае поле й пешылася.

Ажно памаладзела—якраз на Каляды, на гэткае сьвятка пападзе к Лаўручку.

Кажуць, ён там ажаніўся з багатай паненкай, напэўна ўнукі-жэўжыкі ёсьць—і ўжо ўсьміхнулася яна шчасліва...— Дзякаваць богу,—выгаварыла яна перапоўненым сэрцам і адварнула таўстую хустку ад вачэй, каб разглядзець, ці шмат ужо дарогі прайшла.

— Уга!—і ня думала, проста ногі самі нясуць мяне, як-бы трыццаць гадоў таму назад, і марозу ня дбаю!..

І яшчэ з большым імпэтам вясёлі яе старыя ногі да роднага сына на Каляды...

І шчасьце яе расло... Вось дзе жаданьне сэрца яе споўніцца!.. вось калі заживець яна, як сыр у сьмятане!..

— Глюпства, што часамі нябошчык Цыпрук гаварыў... Як гэта ён мяне ня прымець?—я-ж—яго матка!.. я-ж яго гадала й карміла... ён-жа—уся пацеха мая.

Кончыўся дзень. Тэгля начавала ў незнаёмай вёсцы. Добрыя людзі нагармілі яе й абагрэлі. Яна ўсім расказвала, што йдзець на Каляды да сына,—і гэткам тонам, гэткай шчаслівай гутаркай, ажно сяляне з нейкай асобнай павагай пазіралі на яе ды пачалі прасіць, каб яна там у сына за іх заступы прасіла ў судох... Ранюсенька яна зноў кранулася ў дарогу. Скрыпеў сьнег пад яе нагамі, белыя абшары палёў драмалі пад супакоем нямой цішы...

Рэдка-рэдка калі дзе на хвой закаркае варона ды, падымаючыся ўверх, страсяне з галін вялікія комы сьнегу...

Рэдка-рэдка калі фурманка пакажацца з лесу. Сярмяжнік занукаець на кабылку сваю на розныя лады, упрэцца ў аглаблю, натужыцца—і ні з месца.

Рэдка-рэдка калі званочак зазвоніць, і панскія санкі віхрам панясуцца на нямому беламу гасьцінцу...

А Тэгля йдзець ды йдзець...

Млеюць старыя ногі... атопкі, як калоды, зрабіліся цяжкія й цвёрдыя, але нічога—горад блізка.

Ужо здалёку відаць купалы цэркваў і касьцёлаў, каторыя золатам у небе адліваюцца... Вось ужо й муры рознафасонныя мігацяць... Вось ужо й гоман горада даходзіць да вухэй яе... Дзякаваць богу... скоро ўжо споўніцца яе апошняе жаданьне... У старых мутных вачох бліснуў радасны аганёк..

— Нічога, у сына адначу, старыя косьці свае выпрастаю!..

Вось пачаліся цёмныя вуліцы шумнага, як-бы ашалелага гораду... Тут ужо Тэгля зьбілася з толку й ня ведала, куды павярнуцца, у каго дапытвацца. Людзі спяшаюць, піргаюць, звончык чучь не пераехаў яе. Жутка зрабілася ёй...

Адважылася яна папытацца аднаго, другога, дзе тут яе сын жыве? Ён тут «аблакатам»... Лаўруком завецца.

Хто пажартаваў ды паглядзеў на яе, як на дурную... Хто адварнуўся ды пайшоў сваёй дарогай, а хто з жалю торбаў ёй у руку капеечку... І гэткім парадкам нехта давёў яе да гарадоваго.

Той пачаў распытвацца і, ніякага тэтку не дабіўшыся, па-вёў яе ў вучастак. Там яна пераначавала галодная й зьмёрзлая. Наваўтра, даведаўшыся, хто гэта яе сын, адвялі яе да яго да самых пакояў.

Стукалася, стукалася яна ў дзьверы, пакуль нехта адчыніў, высунуўшыся напалову, і, паглядзеўшы на яе, крыкнуў:— Ідзі, ідзі! канца няма жабраком гэтым!

— Пусьпіце, я да сына свайго йду, да Лаўрука!—ахрыпшым голасам казала яна.

— Да Лаўрука?! да сына?! да Лаўрэнція Кіпрыянавіча?!—здываўся той.

— Ага! ага!—падхаліла Тэкля,—я—яго маці.

Той зьмерыў яе з ног да галавы, пакуль яна раскажвала, што яна з вёскі да Лаўрука на Каляды прышла, і з усмешкай пусьціў у кухню.

Тут сабралася таўпа слуг і давай шушкацца й распытвацца.

Тымчасам адчыніліся дзьверы з другой стараны ды ўвайшоў малады пан у чорным сурдуде...

— Лаўручок мой! Сыноч мой!—як няпрытомная, кінулася Тэкля да яго ўсім імпэтам матчынага каханья...—Роднен...—перасеклася яна на сярэдзіне слова, бо ён раптам пачырванеў, аглянуўшыся на слуг ды хрыпла крыкнуў:

— Чаму вы пускаеце ў пакоі розных жабрачак шалёных?!

— Ідзі! ідзі!—зварнуўся ён да яе глуха, адрывіста, як не сваім голасам,—ідзі, старушка! я цябе... ня знаю...

— А сыноч мой, а Лаўручок ты мой! Маткі сваёй не пазнаеш?!—як раненая, крыкнула Тэкля,—Гэта-ж...

— Вон!—загаманіў ён і, бразнуўшы дзьвярыма, пашоў у пакоі... Той самы лёкай выправядзіў яе за дзьверы...

Як зышла яна з маляваных сходаў, як апынулася на шумным тратуары каля варот, яна сама не памятала... Ачулася яна толькі тады, калі той самы лёкай яшчэ раз вышаў да яе й торкнуў ёй у скурчаны ад холаду пальцы нейкія бумажкі...

— Ад пана,—буркнуў ён і адварнуўся...

Старачыя мутныя сьлёзы затуманілі яе распаленыя вочы, нешта хруснула, зламалася ў балючых грудзях яе...

І яна, нават, ня чула, як з акалелых пальцаў яе выпаў гасьцінец роднага, доўгажаданага сына, і некалькі трохрублёвых, як бясцэнныя паперкі, прыліплі да макратага тратуару...

Мядзьеведзь.

На небе толькі што ўзышла паўночная зорка. Чуць-чуць вызначаюцца чорнымі асілкамі высокія стагі. На пагорку, ля самага броду рэчкі Мацей Тадэўчык—стары рыбац і паляўнічы—сядзіць на перавярнутым чаўне пры слаба тлеючым вогнішчы й дыміць сваю люльку. Побач ляжыць на павярнутым карчы яго стрэльба-дубальтоўка.

Мацей раставіў нанач венцары на затоках, а сам астаўся вартаваць, каб ніхто з блізкіх вёсак іх ня вытрас, як часамі падшывальцы любілі рабіць.

Ля ног рыбака сядзіць калматая чорная сучка Мурза—яго друг і таварыш заўсёды і ўсюды. Часам яна настарожваецца, уталопіць вострую мордачку ў бок скарбовага цёмнага лесу, што стаіць на другім баку рэчкі, буркне, піскне, прытуліцца цясьней да кален свайго гаспадара й зноў змоўкне, нюхаючы пільна вільготнае паветра.

Ціха й мёртва васеньняя ноч. Цемра густымі пластамі ляжыць на балоце й як-бы душыць усё на зямлі. Нехта за рудаўкай на купінах дрыгвы глыбокай хоча голасна запець, але як-бы захлёбваецца, душыцца й толькі буль-бух! буль бу-у-ух! раздаецца па баках і няясныя зыкі заміраюць у вялікім прасторы цемры...

Часамі птушка запішчыць жаласьлівым голасам у гушчары, і здаецца, што гэта нейкая адзінокая душа блукае тутка й наводзіць жуду. Часамі затрашчыць нешта ў бары, заскрыпіць сасна аб сасну. Гэта вецер працыхаецца й, як лунатык, няпрытомна спапырае па гушчы лясной...

У паветры чуецца халодная вільгота-макрота. Дождж—ня дождж—твар адчувае нешта востракалючае, дробнае й густое. А Мурза ўсё болей аглядаецца па баках, усё болей нюхае паветра, усё болей бурчыць і непакоіцца.

— Што гэта робіцца з табою сёнейка? Хай цябе немач, хай цябе!—кажа Тадэўчык да Мурзы й плюе ў бок. Ладзіцца заснуць пад кажухом, але нешта сон яго не бяра. Трывога сабарі перадаецца ўсё болей і болей і яму.

— Хай цябе немач, хай цябе!

Тадэўчык устае, папраўляе вогнішча, напіхае зноў люльку й дзвінца:

— Ліха ведае! здаецца ўжо гадоў сорок, з самага маленства начую тутака й заўсёды сплю, як пасья кірмашу, а сёнейка нешта ня тое... Сабака, каб яе немач, чые штосьці—гэта не чалавек!

Тадэўчык ужо апасьліва азіраецца па баках, лыпціць вачыма ў цемру, ажно лоб моршчыцца, толькі нічога ўгледзіць ня можа. Ён бярэ дубальтоўку, старанна выдувае куркі, вымае з сумкі раменнай пістоны, надзяваець і ня выпускае ўжо дубальтоўкі з рук. Мурза пры гэтым падбірае пад сябе хвост, апускае галаву й ціха, жаласьліва выець дрыжучым галаском.

У самым вясёлым месцы, калі часам дае на дзядзінцы, сярод белага дня сабака ні з таго, ні з сяго пачынае выць, дык нейкая жудасьць нападае на чалавека, і ён доўга ня можа супакоіцца,—дык ня дзіва, што тут, у глушы, у Тадэўчыка ажно мурашкі пайшлі па скуры. Трывога яго павялічвалася з кожнай хвіляй.

— Ну, ціха, ліха! Якая трасца цябе прабірае,—ажно проціпа-моліцца ён у сабакі, глядзячы яе па стапоршчанай шэрэці. Сабака на момант цішэець, і яму робіцца лягчэй на душы ад блізасьці гэтага стварэньня жывога...

Вецер павялічыўся. Хмары атулілі ўсё неба. Пачаў сыпаць дробны, густы дождж і яшчэ болей пацямнела. Усё звлілося ў вадно—і стагі, і дрэвы, і прастор. Нічога ня відаць, як у студні ўсё роўна. Нейкі цёмны пух усё дзясьней і цясьней абхоплівае вогнішча. Сумнасьць глухой адзіноты прабірае Тадэўчыка...

— А мо' лепей было-б сягонья на печы спаць у хаце, як Наста, жонка мая, раіла, а то няхай яе немач, няхай яе!.. Нешта... шмат дурных знакаў бачыў я сягонья. Курьца запыяла на парове. Вышаўшы з хаты, я зачэпіўся аб качаргу й паваліўся. Люльку згубіў; прышлося варочацца ад самай грэблі да хаты, і ўжо дома агледзіўся, што люлька ў зубах тырчыць. Каб яе качкі, каб яе! А тут усё гавораць, што мядзьведзь ходзіць па нашай ваколіцы. Зьбіраюцца, нават, аблаву рабіць.—І сэрца Тадэўчыка ёкнула. Думаў пайсьці цяпер да хаты, але забаяўся. Яму пачало здавацца, што калі толькі зварухнецца з месца, дык хтосьці нябачны кінецца на яго.

— Бог-бацька!—пачаў ён пацяшаць сам сябе,—святая багародзіца выратуе. У гэты час ён зрабіўся такім набожным, як ніколі ў жыцьці...

Гэтак прайшло яшчэ з галзіну. Урэшце Тадэўчык пачаў злавацца сам на сябе за тое, што, з прычыны нейкага шораху й трэску ў кустох, ён да сьмерці спалохаўся. Але вось на праціўным беразе рэчкі, ля броду, яўна пачуліся цяжкія шагі... Сэрца Тадэўчыка затрапяталася й замёрла. Мурза падскочыла да берагу й пачала голасна брахаць, а Тадэўчык, сьціснуўшы дубальтоўку ў руках, крыкнуў не сваім голасам:

— Кто там?

У адказ—толькі цяжкае сапенне й палёхканне ў вадзе па-л-ёх, па-л-ёх!

— Матка найсьвятая! Мядзведзь,—прахрыпеў Тадэўчык і мімавольна адскочыў ад агню, каб лепей было з цемры ўглядацца ў зьвера й цэліцца ў яго з дубальтоўкі.

Мурза заскавытала, як грэшны дух у пекле і адскочыла назад да Тадэўчыка.

Палёхканне раздавалася ўсё бліжэй. У Тадэўчыка шапка на галаве падымаецца. Ён вачыма цемру пранікнуць хоча, але нічога ня бачыць. Ён акамянеў ад страху й ня можа крануцца з месца. Голас яго асекся.

Тымчасам мядзведзь насёрбаўся вады, вышаў на бераг і на задніх лапах, як старая баба ў перавернутым кажусе, тры да вогнішча...

Як Тадэўчык угледзіў, што мядзведзь ідзець на задніх лапах, як чалавек, пераваліваючыся пры гэтым з адной нагі на другую, страх яго трохі зьменшыўся з прычыны гэтага чалавека-падабенства. Ён адсапнуўся і ўжо мог крануць рукой і нагой. Сабака пішчаў на розныя лады. Мядзведзь наступіў нагамі на агонь, пырснуў з ляпы вадой, атросься й пачаў таптаць вогнішча, якое задыміла й гасла трэскючы.

— Ратуй, багародзіца!—казаў Тадэўчык у думках сваіх, прыцэліўся й выпаліў.

— Божа міласэрны!—застагнаў ён,—асечка! порах, ма быць, мокры, каб яго немач, каб яго!

Прыціснуў пальцам другі курак, і нічога ня вышла. Пістоны выпалілі, а набой асталіся...

Пачуўшы ляпанне стрэльбы, мядзведзь з ціхім рывам рынуўся на Тадэўчыка.

Вырваў з рук чалавека стрэльбу, зламаў папалам і адкінуў у бок, абхапіў пярэднімі лапцамі Тадэўчыка, як добры сябра, які хоча кума падалаваць... Тут Мурза асьмелілася ды з дзікім брэхам накінула на мядзведзя й давай рваць яго зубамі за заднія ногі. Мядзведзь курчыўся ад болі, паваліў Тадэўчыка й кінуўся на сучку, якая пусьцілася наўцекі. Тадэўчык ачухаўся, звыкся троху са страхам і мазгі яго хутка запрацавалі:

— Уцякаць трэба не на грэблю, але на зыбуху, у тмя кусты, дзе ў замарозках бабы журавіны збіраюць. Там мядзведзь мяне не дагоніць.

Чалавек, як «га», ускочыў на ногі й пусьціўся ўцякаць, але мядзведзь пакінуў Мурзу й пусьціўся ўдагонку... Хаця Тадэўчык бег хутка, не аглядаючыся, але пачуў праз колькі хвіль за сваімі плячыма цяжкае дыханне зьвера... Вось лапа вострая ўелася ў яго паясыніцу й зноў паваліла яго...

Мядзведзь стараўся дабрацца лапай да яго твару й горла, але чалавек урыўся галавой у мяккую зямлю. Тымчасам Мурза насела на карк мядзведзю і ўгрызлася зубамі глыбока ў яго

мяса. Мядзведзь ад болі моцна зароў і зноў палінуў чалавека. Ён стараўся сьцягнуць як-колечы Мурзу з свайго гарку, трос галавой, круціўся ва ўсе бакі, увіхаўся, а сабка грыз яго не на жарт.

Тадэўчык пачуў, як на плячох у яго мокра, але не звярнуўшы на гэта ўвагі, усімі сіламі сваімі ўсхапіўся—і давай бог ногі да кустоў.

Хмары сплылі з небасхілу, паказаўся мутна-чырвоны месяц, нібы бяльмістае вока казачнага волата, і слаба асьвятліў абшар балота.

Мядзведзь скінуў сабаку з сваіх плеч і зноў, з лшчэ большым імпэтам пусьціўся ўдагонку за чалавекам. Але Тадэўчык спрытна пераскакваў з адной куціны на другую па дрыгвяных рудаўках, а мядзведзь з-заду чабохтаўся так-сама досыць вёртка, але Мурза не давала яму пакою—рвала за ногі, за бакі, некалькі разоў, урэпіўшыся зубамі ў яго кумпякі, ажно вісела на ім. А Тадэўчык, ня чуючы болі, не аглядаючыся, пёрся ўсё далей і далей. Гэтакім чынам выбраўся ён з кустоў на поле, чуючы голас Мурзы ўжо далёка за сабою.

На чыстым полі ён падняў гвалт. Ад вёскі было ня надта далёка, і хутка па ўсёй ваколіцы пачалі брахаць сабакі.

Тадэўчык ужо выбраўся на гасьцінец, увесь упэцканы, у крыві й гразі, а ўсё крычаў, як не сваім голасам:

— «Людцы, ратуйце!»

Вясковыя ляцелі да яго з крыкамі: «Хто гэта?» «Што гэта?» Яны думалі, што канакрад папаўся.

Як толькі яны даляцелі да Тадэўчыка, ён крыкнуў «вядзьмедзь!» і самлеў.

Назаўтрае людзі знайшлі ля рэчкі сьляды мядзведзя, знайшлі паломаную папалам дубальтоўку, але Мурза прапала.

Тадэўчык хоць доўга лячыўся ад ранаў на руках і плячох, але вывдаравёў і зноў начаваў адзін на балоце, стаўляючы нанач венцяры. Толькі сабакі добрага ня мог ён сабе нажыць.

Кожны раз, апавядаючы аб тым, як Мурза адбараніла яго ад вядзьмедзя, ён стагнаў па ёй, як па роднаму сыну.

Вільня, 1914 г.

Дзе канец зямлі?

Даль была туманна-паврастая, абрызганая з берагоў павалотаю сонейка. Месцамі край неба падпіралі шчарбатыя вершаліны хвоек. Месцамі ўзгорак у самае веба ўглядаўся, а месцамі паласы далі, стужка за стужкаю, кайма за каймою, зьядналі неба з зямлёю. Нібы абрусы-ткавіны былі раскіданы радамі паміж небам і зямлёю дзеля таго, каб яны бяліліся пад сонейкам. Рады гэтых абрусоў, пачынаючы ад бору, былі спачатку цёмныя, потым сівелі й лёгкім, чужь заметным дымком зьліваліся з блакітам кволых, паврастых нябёсаў...

Янка, малы сямігадовы хлопчык, каторы пасьвіў гусей на выгане ля рэчкі, пазіраў зьдзіўлёнымі васільковымі вачыма на сьвет божы ды наглядзецца ня мог. На кожным кроку бачыў ён дзівы-дзіўныя:

...З-з-м! з-з-м! глядзі, Янка,—кажа залатая пшчолка з кветкі канюшыны,—які вялізарны абшар зямлі, канца нідзе няма. Няма канца гэтым кветкам з салодкімі зацукраванымі збаночкамі. Ой, вялік сьвет божы...

...С-с-с! колькі каласоў, братоў родных, вакол мяне,—шэпча вдалёку жытні колас Янку,—ліку няма...

...Чалом! чалом! чалом, Яначка!—пяе жаўранак над галавою пастушка.—Ой, як высока неба над намі, каб ты ведаў...

Янка шмат чаго бачыць, чуець і ведае. Равесьнікі сьмяюцца з яго—ён заўсёды адвін, як дзікі ваўчок. Ні в кім у конікі ня гуляе. Хаваецца ад усіх... Вочкі ў яго часам сумныя, сумныя. Гэта тагды ён сумуе, калі па шырокай дарозе гасьцінца едуць падарожнікі. Падарожнікі паказваюцца з аднаго краю нябёс чорнымі жучкамі, большаюць, большаюць, пакуль зробяцца вялікімі, як Янкаў бацька. Чуе Янка ляск пугі, бачыць успацелых конікаў і запаленых падарожнікаў...

Здалёку-здалёку едуць падарожнікі, і Янка вельмі зацікаўлена ўглядаецца ў іх. Яго цікавіць іх гутарка, вопраткі, коні, каламагі.

І дзівіцца Янка й надзівіцца ня можа...

У працяг у даль дарогі-гасьцінца едуць падарожнікі. Скрыпяць і грукаюць калёсы. Цішэюць-цішэюць. Меншаюць-менша-

юць. Робяцца тымі самымі маленькімі жучкамі, якімі былі спачатку. Вось-вось уходзяць за пагорак на самым краі неба... Ой-ой, няма ўжо іх—згінулі-зніклі...

І зноў жоўтая дарога апусьцела-анямела... Улёгся пыл жаўтавата-залацістымі плямінамі... А ціш такая сярод летняга дня, што здаецца—сам ойца-божанька заснуў з ангеламі сваімі.

А Янка дзівіцца—ды канца мяжы няма дзівам яго неадступным:

... Скуль гэныя падарожнікі, якія прыехалі з канца зямлі?

... Куды яны паехалі, згінуўшы на другім канцы зямлі?

Пільна-пільна ўглядаецца Янка ў маўклівую стужку залацістай дарогі ды нічога зразумець ня можа.

А дарога мяккімі дыванамі гарачага пяску цягнецца ўдоўж, перарэзваецца ўпапарок, узлавата пляецца ў розныя староны па твары зямлі, нібы маршчыны на твары бабулькі.

... Старая-старэнькая зямелька наша,—думае Янка,—а жывець-жывець... Ды яшчэ якім маладым галаском дразьніць яна яго часам.

Помніць ён, як аднаго разу з маткай у грыбы пайшоў. Загуляўся ён тады ля канца пры муравельніку й страціў матку сваю. Ён спужаўся й падняў крык на ўвесь лес:

— Матка, дзе ты?

— Матка, дзе ты?—дразьніла яго зямля з усіх бакоў—з бярэзьніку, з бору, з пусткі.

Ён у сьмех—зямля ў сьмех. Ён у плач—зямля ў плач. Вось ён тады злаваўся й тупаў нагамі.

Але дарога цікавіць яго болей усяго, бо па ёй людзі прыходзяць няма ведама адкуль і ўходзяць няма ведама куды...

То пакажацца на дарове сьляпы жабрак-лірнік з хлопчыкам-навадыром. То на кірмаш едзе цэлае мора народу.

І Янка бачыць вялікі рух жыцьця—новы, вялікі рух, якога ён радка й бадай што ніколі не спатыкаў у сваёй роднай мадэнькай вёсцы.

Гусі йдуць у шкоду, а Янка, разявіўшыся, цэлымі гадзінамі павірае на бязьмежную дарогу, поўную незразумелых, цікавых рэчаў, абвешаную вабнымі шчыртаемнасьцямі.

Шмат разоў меў Янка ад бацькі добрую лупцоўку затое, што гусей у шкоду пускае, але нічога не памагае.

... Дзе канец сьвету?

Янка думае цэлымі днямі, тыднямі, месяцамі й даведацца ня можа.

... І бабуля Аўдоця гэтага ня ведае. А дзядзька Арцём робіць толькі тое, што сьмяецца з яго пытаньняў.

... Бацька то пэўна знае, але ў яго боязна данытвацца, бо яшчэ, чаго добрага, асьцэбае.

... Сам, сам пазнаю. Розумам уласным даведаюся.

Прыслухоўваецца ён да розных казак страшных. Болей усіх дрыжыць Янка ад жудасьці людзедаў і разбойнікаў. Сьлёзы

самі копяцца в яго вачэй пры жаласьлівых песнях начлежнікаў. Проста сэрца маленькае выскачыць хоча з яго грудзей.

... Але ніхто ня ведае, дзе канец сьвету.

... Паўна сонейка ведае,—думае Янка. А сонейка—яго першы сябар.

І ўлетку, і ўзімку, і ўвосені, і на вясну Янка ад усходу да захаду любіць пазіраць на сонца.

Жмурачы вочы свае на сонейка, чуе ён, што незразумелая радасьць квітнее й расце ў яго душы.

Сонейка—добры, шчыры вяртаўнік таго абшару зямлі, што ведае Янка. Сярод лета сонца ўсходзіць вельмі рана з правага краю гары, заложычы вершаліны альхоўніку пад гарою ля рэчкі; а заходзіць яно вельмі позна з левага краю гэтай самай гары, заложычы так сама вершаліны дрэў. Сонца робіць тады чужы ня цэлы круг над тым абшарам зямлі, што ведае Янка.

Увосені сонца ўжо падымаецца з бярозьніку й заходзіць у цёмны бор, дзелячы круг толькі ўвесь напалавіну.

Узімку сонца ўсходзіць вельмі позна над дарогай на краі неба й заходзіць вельмі рана ў лагчыну. Яно абхоплівае зусім малы кавалак неба.

... Паўна ўзімку холадна сонейку,—думае Янка.

А на вясну, як пачынае цяплець, сонца йзноў даўжэй спадыруе па небе. А як яно часам неба фарбуе... Янка нагледзіцца ня можа. Чаго-чаго ён ня бача тады ў небе—і розныя замчышчы з белага й ружовага мармуру, і цэлыя спады невядомых зьяроў, і вялізарныя вогнішчы, і чырвоныя рэчкі...

... Паўна сонца ведае, дзе канец сьвету,—пераканьўся Янка аднаго разу пад вечар. Хоць маці строга казала, нікуды далёка ад гусей не адыйсьціся, але раз назаўсягды трэба д'брацца да канца сьвету. Трэба дабрацца вась туды, дзе сонейка начуе за лесам, вась туды, куды завезьлі нябошчыцу бабульку, бо маці казала, што бабульку на той сьвет адправілі...

Хлопчык зірнуў на гусей, што гагаталі ў сухой канаве на выгане. Глянуў на вёску: мо' хто з сваіх на вуліцу вышаў. Усюды было ціха й пуста. Цішыня на захад сонейка.

А сонца чырвоным вогнішчам стаяла за гарой і вабіла й звала да сябе Янку..

Янка перажагнаўся й пусьціўся бягом. Бег, бег дарогай, покуль дабег да той бярозкі, дзе сонца павінна было зайсьці ўніз. Бач—аж сонца адскочыла ад яго далей да сьвой крушні. Яшчэ ніжэй спусьцілася яно там, апіраючыся чырвоным бокам сваім аб зялёны дуб.

Нядоўга думаючы, хлопчык з усіх ног пусьціўся далей. Надта хочацца яму зірнуць, дзе сонца заходзіць, а сонца ад яго далей уцякае...

Янка змарыўся—спацеў, але прэць упярод супроціў сонца, супроціў таго рознакалёрнага пажарышча, якім яно абхапіла неба...

Новыя далі адкрыліся вачом Янкі, новыя лагчыны, новыя ўзгоркі, новыя лясы, новыя дарогі, дарожкі й сьцежачкі, простыя й крывыя, ва ўсе бакі...

— Стой!—крычыць ён сонцу, троху ўстрывожаны, бо бацьку ўспомніў, успомніў тую лупцоўку, якую будзе ён мець ад бацькі, бо паўна гусі ў жыцце.

— Стой!—дразьніць яго зямля з лесу, з-пад гары—з усіх старон.—Стой!..

А Янка бяжыць з імпэтам уперод. Вочы гараць дзіка, няпрытомна.

... Дзе канец зямлі?

Канца-мяжы няма...

Божанька... Сонца ўжо зайшло... Змрокі пачаліся...

І тут толькі Янка ўгледзіў, што стаіць на старым могільніку, сярод лесу высокіх, аброслых мохам крыжоў...

Шмат страшных казак аб мярцох і ваўкалаках ведае ён з гэтага месца...

... Ці тут канец зямлі?

Пасадзец, 1917 г.

Ю л ь к а.

У маленькай дзесяцімесячнай Юлькі «Ма» (мама) была самым найвялікшым аўтарытэтам на цэлым сьвеце, бо сьвет без падтрыманьня—чужая й нічога нявартная рэч, а «Ма» вельмі падтрымлівала Юльку—яна давала сваёй дачцэ «гам» (есьці). «Гам», як кожнаму вядома, не абы што: бяз есьцікі й піці чалавек ня можа жыці. І Юлька мела сваю хатку на грудзёх у маткі. Апрача яды, Юлька мела ад «Ма» й духоўныя харчы—чароўныя, вясёлыя й сумныя песьні над калыскай. Гэтыя песьні Юлька, ма быць, усё жыцьцё не забудзе...

Маці патроху тлумачыла Юльцы вялізарную кнігу жыцьця—гэту мудрую хартыю, якую чытаеш-чытаеш да самай магілы й ніколі да канца не даходзіш.

Яна нудная й часам жудасная, і шчасліў той чалавек, хто ў шчырай прыязні да другіх людзей, акружаны іхняй увагаю да сябе, забываецца аб гэтай праклятай кнізе...

Юльку бог у справе прытульнасьці не пакрыўдзіў. Маці толькі аб ёй і клапаціцца, і Юлька павінна дзякаваць богу за добрую «Ма», якая гатова ўсім жыцьцём сваім ахвяраваць за сваю дачурку. У адплату за гэта некалі і Юлька будзе такой-жа добрай маткай.

Усё акружаючае маленькую Юльку, як жывыя й няжывыя рэчы—дзедзі, кіцка, цюця, стол, падушка й люля—былі яе «лялі». Яна мела з імі вельмі грунтоўныя стычкі: яна ўсё прабавала на «гам». У гэтым выяўлялася ўся яе зацікаўленасьць і практычнасьць у жыцьці:

Есьці, есьці й яшчэ раз есьці:

Калі было ўспадобу—губкі яе складваліся ў жывую кветку-усьмешку; калі не, дык яе незадаволенасьць вызначалася плачам. Яна плакала шчыра й доўга, усім целаю, усёй істотай. Боўтала тады ручкамі й ножкамі. Цяжка прыходзілася тады маці, але матчыны грудзі ўсё перамагалі.

«Ма» была найсмачнейшая за ўсе лялі на сьвеце. А смак Юлька мела добры.

Жывому чалавеку за печкай доўга не ўсядзець і Юлька таксама ня раз рабіла «гайда»—вандроўкі з хаткі роднай на шы-

рокі божы сьвет—на дзядзінец. Кожны раз яна пры гэтым жмурыла вочкі свае на сонца, хвалывалася, лавіла ручкамі паветра й зьесьці хацела ўвесь сьвет, які й сталаму чалавеку лёгка ў рукі не даецца. Але тым болей хацелася Юльцы дастаць талерачку з неба, як гэта кажуць. Мяцежныя, агнёвыя жаданьні напайнялі яе душу, і цяжка прыходзілася тады маці. Бяз гісторыяў і плачу тут абыходзіцца не магло, і гэтакія рэчы звычайна канчаліся выкупам, які павінен быў быць багаты: смачная сусолачка з цукрам, шкляная качалачка, бліскучая паперка, абручок і, словам, самыя найцікавейшыя скарбы—цацы—на сьведзе ляжалі пад ножкамі Юлькі; гэтыя цацкі рабілі «дзін-дзін-дзін, там-та-ра-рам!» Імі маці варажыла Юльчына сэрца, ды й цацкамі, хаця другога фасону, людзі забаўляюцца да самай сьмерці. Толькі дарослыя людзі дастаюць гэтыя цацкі без эгіды—маці.

Але Юлька без маці—чалавек ня зусім незалежны. Юлька ў гэтым магла пераканацца тады, як маці пры жніве пакінула яе ў кошыку на падушачцы адну на мяжы.

Быў цёплы, сонечны дзень. Паўднёвае зацішша панавала ўсюды. З-з-з-м!—гудзелі мушкі над Юльчынай галоўкай. Часам мятлічка гладзіла скрыдлачкамі яе кволыя шчочкі. Часам птушачка вілася над ёю. Траўка шчыкатала... Юлька лавіла рукамі направа й налева. Гатова была зьесьці ўсё, што не давалася на «гам». Пры ёй сядзеў добры вартаўнік і таварыш з хаты роднай—кот. Гэта яе супакойвала тады, калі яна ўспамінала аб мамцы. Але вось кот улізнуў кудысь за птушкай цікаваць, і Юлька аднааднюсенька засталася...

Яна жмурыла вочы на сонца й пры гэтым успомніла, што «Ма», паказваючы на агонь у печцы, кажа «зю-зю!» Хацела Юлька так-сама казаць „зю“, але ад вялікай стараннасьці й натугі пацягнулася яна ўсім целам у адзін бок ды—кульгіць з кошыкам у базазну.

Што было потым?

Цёмна ў вачох зрабілася ёй, як-бы яна ў бяздонную процьму паляцела, і яна першы раз у жыцьці, у вялікім страху й роспачы, крыкнула «ма-ма!».

Маці пачула толькі тады, калі Юлька ўжо аж пасінула ад плачу, упэцканая ў пяску.

Гэта была яе першая спроба жыць у адзіноце без апоры.

Прайшло яшчэ некалькі месяцаў. Юлька ўжо гаварыць: «та-та», «ма-ма», «кіц-ка», «цю-ця», «да-ца», «ля-ля» і г. д. Веда яе павялічваецца з кожным днём. Яе ручкі ўжо не халаюцца за ўсё, што вочкі яе бачаць. Вугаль яна ўжо ні за якія хаханкі ў губкі не бярэ, а хлеб з цукрам—чаму не?—Ого! Яна ўжо разумеець, што—добра, а што—блага...

А прывычка, паганая прывычка, губіць ня толькі адзінага чалавека, але ўвесь сьвет...

Прывычка да матчынага малака каштавала Юльцы шмат сьлёз, шмат бяспрэчнага гора. Шмат начаў, яна не дасыпала

тады, як матка яе адвучала ад сваіх грудзей, насыпаючы іх перцам. І бадай да дваццаціх год яшчэ будзе Юлька спрасонку пальчык свой ссаць, а да самай сьмерці ў час цярэпалаху крычаць «мама».

Але ў жыцці нічога адвечнага няма, усё мяняецца, прагрэсе. Юлька гэта, каб толькі хацела, дык даведлася-б з сваёй практыкі: яна ўжо на руках і нагах паўзе па хаце пад сталом, разам з курмі, катом. Яна ёрзае, вандруе па куткох, шукаючы працы. А працы гэтай хоць адбаўляй: гладыш з малаком дагары пераверне, лужыцу кашулькай вымажа, лыжкай аб падлогу забарабаніць. Што й гаварыць—працы шмат ды й досіць сур'ёзнай працы; каб, здаецца, дваццаць рук мела Юлька—і то было-б мала.

Чалавек бяз руху й работы нудзіцца, марнеець, кажуць філзофы,—і гэта ёсць бяспрэчная праўда. Вось пытайцеся ў Юлькі, бо яна ўжо разумная досіць. Маці яе адукуе:

— Рабі аладачкі, Юлька.

Юлька плёскае ручкамі.

— Дзе божанька?

Юлька пальчыкам паказвае на сьвяты абраз.

— Як кароўка мычыць?

— М-м-у-у-у!

— Як авечка кажа?

— М-м-э-э-э!

— Як тата злуецца?

Юлька сьціскае кулачкі, робіць гнеўныя вочкі ды кажа з імпэтам «г-э-э!»

Пасьля гэтага яна глядзіць на ўсіх вачыма Аляксандра Макэднскага. Жартачкі—яна ўвесь сьвет перамагла.

У награву маці блрэ яе на рукі, туліць да сябе й палуець. Без наградзі нічога нічога ня робіць, апрача вялікіх самаахвярнікў—ідэалістаў, якіх скэптыкі ня хваляць.

Палуючы Юльку, маці раптам пачынае звацца, кажучы «фэ, смаркатая!»—і пры гэтым бярэцца фартухом выпіраць Юльчын носік. Юлька не даецца й пачынае горка плакаць.

Нос—гэта самае слабое месца ў Юлькі. Шмат горкіх мінут ён ёй каштуе. І такая, здаецца, драбніца—нос! аж сьмешна, але ў гэтым і ўся трагедыя, што часам дробненькі камарык звалівае з ног магутнага лева.

У хаце—вялікая радасьць.

Тата толькі што пехатой з кірмашу вярнуўся ды й то падшоў да стала, дзе бабка й мама паставілі Юльку й вучаць яе хадзіць.

Юлька стаіць на сталі, разьбяўшы рукі для роўнавагі. Вочкі спалоханы. Добра бабцы сьмяяцца, а каб яе паставілі на канаце, нацягнутым на двух слупох і, казалі-б ёй—«танцуй». Нябось, тады не сьмяялася-б.

— Ма-ма!—просіцца Юлька ў вялікім страху.

— Ка мне! ка мне!—выстаўляючы рукі, энэргічна кажа мама.

А Юльцы яе малюсенькія ножкі здаюцца стопудовымі вагамі. Адвагі няма й цяжка—эй, як цяжка!—рабіць першы, сталы крок у жыцці! Адважыцца трудна на гэта й сталаму чалавеку.

Але, бачачы, што шэсьць зацікаўленых, уважных вачэй глядзяць на яе, дык у яе душы будзіцца разам і гэрой і арыст. Яна адважылася і...

— Раз! два!—лічаць трое сталых людзей крокі малюткі.

— Плясь!—і Юлька гоцнулася аб стол, вачыма ратунку просячы.

І не паспелі яе падтрымаць у трудную хвіліну шэсьць моцных, сталых рук—эх, людзі!..

А з гэтых двух першых крокаў маці з бабкай радуюцца й нацешыцца ня могуць.

— Вось пацеха!..—з укорам кажа бацька.—напробавалі-б зьлічыць, колькі крокаў я сягонья махануў на кірмаш ды з кірмашу, вёрст сорака, здаецца, а вы ані слова аб гэтым...

Але ўпарт дух чалавечы, хоць лобам, а сыяну праб'ець: праз тры дні Юлька ўжо хадзіла на падлове, як муштраваны ваяка—пяхотнік, а праз тыдзень Юлька ўжо так круцілася матцы пад ногі, што той гэты фокус, нават, абрыд. Яна гнала ад сябе Юльку, як ката, кажучы „апсік!“

Юльцы гэта вельмі падабалася, і яна мамцы мяўкала, як кот—«мяў! мяў!».

Яшчэ троху падрасла Юлька. Яна ўжо ў сукенцы паркалёвай, бо не маленькая, дзякаваць богу,—ёй ужо тры гады! Як матылёк, круціцца, лётае ў агародзе сярод чырвонага маку.

Ёй вельмі смачна рабіць тое, чаго ня можна, і маці мае дзеля гэтага вялікія клопаты. Калі скажа Юльцы ня пецкаць спадвічкі, дык як раз прыдзе запэцканая ў граві з ног да галавы. Скажа ёй не чапаць макаў, дык як раз наскубе поўныя жменькі. Скажа ёй:

— Юлька, ідзі спаць!

— Не хапу!

— Ня ідзі спаць!

— Пайду!

— Гуляй сабе!

— Не хапу!

— Ня гуляй!

— Бу гуляць!

Але гэты шайтан праціўнасьці не заўсягды пануе над ёй. Часам яна бывае ласкавенькай, добранькай і міленькай—як бабка ёй казкі поначы апавядае.

Шчырым сярэбным хохатам сьмяецца яна тады, як лютага воўка забіваюць, калі людзедзіха-вядзьмарка памірае.

Горкімі сьлязьмі плача яна тады, як воўк шэры зьядае чырвоную шапачку.

Пры гэтых казках блакітныя вочкі яе блішчаць, як зоркі, або як кветкі ў кроплях сьветлай расіцы.

А па начох сьняцца ёй дзіўныя сны.

Ці разумеець Юлька шчасьце сваё?—хіба не. Хутэй яна разумеець сваё гора, калі які-колечы дзіцячы капрыз не выпаўняецца.

І хочацца ёй быць вялікай, як бабка. Пачынае яна з лічбаў—з матэматыкі:

—Раз! два! тры!—лічыць яна па пальцах і задумваецца.

—Раз! два! тры! пяць! дваццаць! сто!—ажно ў пот яе кідае. Але далей ня йдзець. Хоць матэматыка ёсьць грунтам усяму на сьвеце, але Юлька яшчэ на гэтым «грунце» слаба трымаецца.

Ды ці ня можна жыць бяз гэтых нудных цыфраў? І Юлька досіць весела жыве бяз іх. Назьбірае кветак—васількоў. Разложыць іх на камені. Адна кветка—мамка, другая—бацька, трэцяя—бабка, чацьвёртая—цюцька. А камень—хата. І пачынаецца будныя аповесьць чалавечага жыцьця: кветкі гаспадарца на камені, аж любя глянуць.

У печы топіцца. Маці аладкі пяча. Бабка кароўку доіць. Тата хамут ладзіць. Цюцька брэша. Словам, цэлая катавасія. А Юлька мае работы па горла—за ўсіх гаварыць, за ўсіх работу рабіць і зухавацца. Канчаецца гэта звычайна катастрофай—хатка-камень ляціць у рэчку, а людзі-кветкі тончуцца нагамі. Толькі Юлька ня плача над руінамі. Яна, як сам бог-гасподзь. Зруйнавала адзін сьвет і з хаосу творыць другі.

Яна, Юлька,—маці. Пры ёй дачушка—лялячка. І нячыць, і песьціць, і галубіць Юлька дзіця сваё роднае, але, як прыкладная, добрая маці, часам розгай сьлёбае яе й пры гэтым прыгаварвае:

—А ня рві маку! А ня пэчкай спадніцы! А слухай, што матка табе кажа, ты, такая й сякая!

Словам, малюе жыцьцё, як мастак, як паэт у час натхнёнай творчасьці сваёй.

—Хто п'якней,—пытаюцца ў Юлькі,—ты ці мамка?

Юлька думае.

І мамку яна крыўдзіць ня хоча, але ўжо сама—маленькая кабета й мае свой форэ і гонар:

—Я п'якней!—кажа яна цьвёрда.

—Ах ты, нягодніца!—нібы-то злуецца мама.

—Хто п'якней, ты ці лялька?

Доўга думае Юлька.

Барацьба кіпіць і расьпець у яе маленькай душы. Але матчына сэрца гатова ўсім ахверваць дзеля любата дзіцяці свайго, а Юлька, як-ні-як, хоць ёй яшчэ толькі пяць гадоў, а ўсё-ж такі маці, бо дачку-ляльку мае.

—Лялька п'якней!—кажа яна ўрэшце...

Аказваецца, што душа яе вялікая: пачуцьцё маткі ўзгадавана ў яе сэрцы й душы крывёй і малаком ранейшай маткі.

У Юлькі матчына самаахвярнасьць жыве поўным жыцьцём.

хаця імя свайго яна яшчэ выгаварваць ня можа. Замест «Юлька», кажа „Юйка“. Аж бацька злуецца на яе за гэта самае і часам гнеўна кажа:

— Юлька!

— Га!

— Хадзі ка мне!

Яна падходзіць.

— Кажы Юлька!

— Юйка!

— Кажы Юль-ка!

— Юй-ка!

— Ах ты, паганая! Вучыся палюдзку гаварыць!

— Не хацу!

— Дык ня вучыся!

— Хацу вудіцца!

— Ну, дык глядзі на мяне!

Юлька глядзіць на яго.

— Добра глядзі.

Юлька добра глядзіць.

— Рабі губамі гэтак, як я, і кажы—Юль! Юль! Юль!

Юлька робіць губамі гэтак, як ён, і кажа:

— Юй! Юй! Юй!

— Го! го! го!—сьмяецца бацька.

— Гы! гы! гы!—плача дачушка.

І гэта пайшло ў забыццё. Яна ўжо так чыста гавора, што і бацьку перавастрыла—зьвініць, як звончык. Малоціць языком, як цэпам усё роўна. І ня дзіва, бо яна ўжо ходзіць у школу, ў тую вялікую школу гавукі, дзе усё пачынаецца з «А, Б».

Тут для Юлькі адчыніўся новы сьвет пазнаньня добрага й благага. Забурліла глыбокая крыніца жыцьця, дзе шчасьце й гора перамешаны, дзе пануе вялікая неразбярыха: адна й тая самая рэч аднаму чалавеку здаецца шчасьцем, другому—горам...

Пальцы ў Юлькі ў атрамянце. Гэта—адзнака стараннасьці, цяраплівасьці, мудрасьці й працы. Яна піша і малюе так многа, што аж паперы не хапае. І прыходзіцца ёй гэту вялікую здольнасьць сваю на ўласным твары паказваць—запэцканы нос, шчочкі й, нават, вочы.

Гэта, разумеецца, вельма кепска, але што зрабілі з чалавечай душою, калі яна яшчэ такая кволая й вымагае вялікай ашліфоўкі. Ня глядзячы на ўсё, Юлька яшчэ зусім малюсенькая—ёй усяго шасьць гадоў. Яна яшчэ часта пальчык у губкі кладзе й моцна трымаецца за матчын фартух.

Як пойдзе яе далейшае жыцьцё?

Чытайце вялізарныя кнігі й галаваломныя раманы й тады даведаецеся.

Малыя дравасекі.

Зімовы дзень блішчыць тысячу агнямі.

Крэпкі мароз. Сьнег пад нагамі скрыпіць, як жывы.

Пад белаю пакрываю сьнегу, як задумлены старац, стаіць сасновы бор.

Ціха, пуста. Толькі грук дравасекаў нясецца па ваколіцы.

Трах-трах! трах-трах!—чуваць з высокага бору.

Яшчэ здалёку можна прыкмеціць, як блішчыць над сонцам піла, а абанал матулі-сасны стаяць, як мурашкі, двух маленькіх хлапчукоў.

Яны махаюць рукамі гэтак шпарка, што лахманы іхніх падраных абноскоў разьвяваюцца й адкрываюць голае цела... Але піла ўсё глыбей ды глыбей удаецца ў сэрца сасны й... трах!—павалілася! І з-пад густога сьнежнага курадыму панёсься расьцяглы стогн...

Малыя дравасекі былі браты. Старшаму—Цішку—было дзесяць гадоў, меншаму—Халімону—восем гадоў.

Іх бацька—храмы Цыпрук—быў п'яніца; жонку й дзяцей трымаў пад свой пьвік: карміў іх больш дупцоўкамі, як хлебам.

Выпраўляў храмы Цыпрук хлопчыкаў да купца ў лес на заробаткі, а грошы заб раў сабе й прапіваў...

Трудна жылося малым дравасекам, але што зробіш?

— Дзякаваць богу, што бацька хоць на полудзень даў па кавалку хлеба...

Паваліўшы некалькі сосен, хлопчыкі ўвяліся шчыра грызці сухі хлеб; вочы іх зайскрыліся, шчочкі расчыранеліся...

— Ого, есьці, ого!.. Якое шчасьце!.. ды яшчэ далёка ад бацькаўскага крыку. Але яшчэ ня кончылі яны палуднаваць, як узнялася завея, мяцеліца.

Застагнаў, васьвістаў высокі бор. Пачаў кружыцца белы сьнег. Быццам белае мора, быццам белыя коні, насіліся цэлыя гурбы... Страшна было ў бары.

Усе дравасекі разьбегліся барэджэй дамоў, а Цішка з Халімонам баяліся, каб бацька ня крычаў на іх, што зарана прыйшлі з лесу... Селі пад вялікай сасной, прытуліліся адзін да другога, як малыя птушкі й дрыжалі...

— Баюся!—усхлінаў меншы Халімон.

— Во, дурань, чаго баяцца!—цешыў яго большы Цішка:—зара дамоў пойдзем!

— Дамоў пойдзем!—заенчыў Халімом. І яны пайшлі.

Стагнаў і плакаў бор, але яшчэ можна было йсці, а на чыстым полі—сьвету ня відаць было. Толькі бачылі малыя дра-васекі, як белыя клубы зьмеямі зьвіваліся, дыхалі холадам на іх ды сыпалі шротам па тварыках...

Хадзілі, хадзілі—брылі, брылі, але куды—і самі ня ведалі...

Змарыліся. Агарнула ноч, сьнег дайшоў вышэй пояса.

— Ляжам!—сказаў меншы Халімон.

— Ляжам!—адказаў большы Цішка.

І ляглі. Моцна, моцна прытуліліся адзін да другога і ўспла-калі, пакуль мелі сілы.

Але... зрабілася гэтак цёпла...

Або-о-о! сядзяць за стаюм... маці радуецца, што прыйшлі.. задала цёплы праснак.. Бацька сядзіць лагодненька.. Пад'елі, памаліліся й паляглі на палок каля печы... Котка ласілася да іх, і яны радасна заснулі...

У поўнач пацішэла мяцеліца. Выглянуў чырвоны месяц і ўкруг яго танцавалі зоркі, пазіраючы на белую зямлю.

Толькі на трэці дзень адканалі малых замёрзшых дра-васекаў.

Вільня, 1913 г.

Як у бібліі,

Ехаў Сымон з кірмашу да хаты й раптам—стоп машына: кабыла занаравілася, ня йдзе ды й годзе! Часам яна рабілася ў яго вельмі капрызнай і бяз меры ўпартай. Сымон пачаў яе ўгаварваць добрымі, лагоднымі словамі—і так, і гэтак (на словы ён быў вялікі майстар), а яна хоць-бы што, ані з месца. Як-бы не да яе гавораць.

— Добра,—кажа Сымон,—ведаю я тваю хваробу, ведаю й лекарства!

І Сымон, доўга ня думаючы, злез з калёс, падыйшоў да плоту, выламаў парканіну, вярнуўся да воза й пачаў біць сваю кабылу. Так шчыра й моцна біў яе, што аж сам змарыўся. А чым болей біў яе, тым болей яшчэ біць хацелася. Ён чуў у гэтым нейкі асобны смак і вялікае ўздавольенне. Тут ён спаганяў злосьць за гаротнае жыццё сваё.

Кабыле ён плаціў за крыўды, што меў і ад жонкі благой, і ад пана ганебнага, і ад суседзяў-хціўцаў, і ад сьвету ўсяго. Усё стаяла перад яго вачыма жывёханька. А ён толькі скрагатаў зубамі й махаў парканінай над крыжам няшчаснай кабылы з такім імпэтам, што аж гудзела й сьвістала ў паветры, як ад віхру чартоўскага.

А кабыла ад такой кары яшчэ болей зафанабэрылася, яшчэ болей узбунтавалася ды яшчэ болей забрыкала заднімі нагамі. А бунт, сваім чынам, мае вялікую сілу—чым болей бунтуешся, тым яшчэ болей бунтаваць хочацца; ды калі яшчэ за гэта б'юць, дык тады бунт—адно толькі збавеньне і ўдэха. Хочацца, каб цябе білі, дзеля таго толькі, каб бунтавацца, бунтавацца без канца й меры—хай лопваюцца, хай трэскаюцца.

Аднак, урэшце, кабыла ня выпярпела й годасам чалавечым загаварыла, як калісьці асьліха Валаама. Дык тут камень загаварыў-бы—ня толькі жывёліна.

— За што ты мяне б'еш, за што?—пачала кабыла,—добры з цябе гаспадар! Ці не надрывалася я ў цябе пад самымі цяжкімі вазамі? Ці ня я заворвала ў цябе твой камяністы шнур? Ці ня ты на мне езьдзіў з кірмашу ўстром галавой, ліхі, як чорт, і п'яны, як сьвіньня? Ці ня я выстайвала цэлымі гадзінамі, га-

лодная й халодная ля карчмы, цябе чакаючы, а потым да самых варот тваёй гасподы цябе, як калоду, цягала? Усе рэбры мае ты паламаў, толькі скура ды косьці асталіся... Не! Я болей не магу так! Ні за што на сьвеце не дазволю, каб ты болей здзекваўся нада мною! Дзе тваё сумленьне, няўдзячны чалавек?

Кабыла душылася сваімі словамі. Вочы яе памутнелі й наліліся крывёю. Ніжняя губа яе апусьцілася ўніз. Крываваая пена пакрыла яе ўсю... Бакі былі моцна сьцягнуты з голаду, а храбёт і рэбры тарчалі вострыя й сухія...

Сымон вылучіў вочы й ня ведаў, што адказаць. Нешта ўзбудвілася ў яго душы такое, што страсанула ўсяго яго з ног да галавы. Чалавек як-бы прагнуўся ад доўгага сну надбаласьці й абібоцтва. Пытаньні за пытаньнямі, як цэлы рой аваднёў, пачалі кружыцца ў яго мазгох:—Мо' праўда я сам ва ўсім вінават, а ня людзі? Чаму я заўсёды другіх віню ў сваім горы? Чаму я такі двікі, цёмны, злосны й дурны? Ці-ж я ня мог жыць так, як другія на сьвеце божым жывуць? Чаму я раблю тое, ды ня сёе? Чаму з мяне ўсе сьмяюцца? Сымон такі, сякі й гэтакі—кажуць людзі. Чаму я вінавачу заўсёды таго, хто не вінават?

Пытаньні проста ня тоўпіліся ў яго агуманенай галаве. Што рабіць ды што рабіць?—развёў ён рукамі ў распачы вялікай.

А кабыла пры гэтым навалілася на ўсе чатыры нагі свае й плакала-галасіла так моцна, што худое цела яе страшэнна траслося. Потым яна сьціхла, ня маючы болей сіл плакаць і стагнаць.

У Сымона ад вялікага жалю ажно ў грудзёх нешта каменем сьпёрлася, што ён дыхаць ня мог.

— Бедная пакутніца,—падумаў ён, будучы паўны, што кабыла ўжо дыхае. І тут новы страх яго агарнуў: што-ж ён будзе цяпер рабіць у гаспадарцы без сваёй апоры-гарапашніцы? Якая-б ні была кабыла, а ўсё-ж такі яна яму ўжо гадоў мо' з дзесяць, як шчыра служба, бязупынна працуе... Ён-жа прападзе без яе, за нівошта прападзе... Яшчэ горшае, чым раней, жыцьцё малявалася яму, бо лепей як лепей, а горай заўсёды можа быць. Во дзе прышла на маю бедную галованьку самая ваядлая пагібель!

Чорныя, як ноч, думкі апанавалі Сымона. Ён тапіўся ў іх, як у глыбокім моры. Што будзе ды што будзе?

Але як топішся, дык за брытву хопішся—паратунак мільгануў і яму:—О, каб цябе трасца! Зусім забыўся, што скура ад кабылы нечага варты. Гэта-ж будуць боты—ды яшчэ якія! А то ўсё жыцьцё сваё ў нейкіх атопках цягаюся! Тут на чалавека напала вялікая радасьць—урэшце ён абуе боты. Ён зробіцца добрым гаспадаром і будзе іх мазаць у кожную надзелю добрым бярозавым дзёгцем. А як трэба будзе йсьці на кірмаш, дык ён іх ускіне на плечы й пойдзе-пойдзе,—і лёгка яму будзе і вільготна. Эга! гэткая пара ботаў—ня жартачкі якія! Яны, бадай, вартней каня: і ваціцца ня трэба з імі, і карміць ня трэба, і наравіцца

ня будуць, і нукаць, і тпрукаць на іх ня трэба—ускінуў на плечы й валій, куды вочы глядзяць... Ляці арлом проста! Сьвет божы вольны—ідзі, куды сабе хочаш. Боты гэта ня тое, што лапці! Тут такая вялікая радасьць агарнула Сымона, ажно ён сам дзівіцца пачаў: на якое ражно людзі жаляцца на сваё гора? Які чорт іх бяра? І сьвет не такі кепскі, як здаецца спачатку, і жыць можна, ды не абы як—толькі-б ахвота была! Ма быць у людзей ахвоты няма добра жыць на сьвеце,—цвёрда й ясна вытлумачыў сабе Сымон балючае й заблутанае жыцьцёвае пытаньне. Дурні ўсе!—строга асудзіў Сымон увесь людзкі род. А ў яго самога зьявілася вялікая гордасьць аб сабе, што ён адзін зразумеў, як трэба жыць, што ён адзін ведае, дзе сабака зарыты... Як матылі пад летнім сонцам, пыхалі яго думкі, бліскучыя й сьветлыя. Чалавек павярнуў аглоблямі ў другі бок і проста шчаслівым зрабіўся.

Ад вялікага шчасьця Сымон таўхануў кабылу ў бок нагою. Кабыла раптам зноў ажыла, ускочыла на ногі, вырвалася з аглабень і стала дуба. З воч яе сьпаліся малаккі. Грыва калматая натапоршчылася. Хвост трубой падняўся, і яна, як страшны зьвер, кінулася на яго...

Сымон крыкнуў ад страху й прачнуўся.

Сымоніха малаціла зграбна й спрытна качаргою па яго карку й галосна лаялася на ўсю вёску. Тут толькі Сымон успомніў, што на кірмашы выпіў лішнюю чарку й, едучы да хаты, крыху задрамаў.

Ён ляжаў на возе ля варот, а кабыла стаяла спакойна, апусьціўшы галаву, глядзячы тупымі сьлязьлівымі вачыма ў зямлю й, як нямы сьведка, чуць-чуць крatala ніжняй павіслай губой..

Вільня, 1915 г.

ДУДАР.

Ой чачу, ой чачу,
Гарэлачку я чачу!
(Народная).

— Спачатку, дзеткі мае, здалося мне, што старыя часы раптам устроім галавой вяртаюцца да нас: вось, знакам тым, цяперака няма вінаполек—і калісьці таксама ня было вінаполек. Але тутака трапілі якраз пальцам у вока. «Не заўсяды, як на дзяды», дзеткі мае! Эх-хэ, «што было, тое травой зарасло». Знакам тым, я йшчэ добра памятаю тых дзянькі, калі з Рагазіны вазілі пузатыя бочкі «ачышчанаі», калі на даскох талакоі качалі гэтыя самыя бочкі на высокі ганак Лейзаравай карчмы. Вось тады бываў гармідар заўсёды! Ня кідалі піць, пакуль не паваліліся снапамі пад стол. „Бірка“, знакам тым, ажно рабела ад значкоў. Кожны значок, дзеткі мае, азначаў медную чарку Лейзара. Э-хэ-хэ, „былі рокі, калі паны браліся ў бокі!“ А які з мяне музыка быў у тых гадох, дык толькі дзяржыся! Бывала калі зайграю на дудзе «Лявоніху», дык людзі ажно хадыром хадзілі! Гэткія выкрутасы выраблялі, што гіцэль іх ведае! Дасць веры—зялезныя падкоўкі растоптывалі за адну вечарынку,—во што, знакам тым! Хоцькі ня хоцькі, і бязногі, здаецца, патрапіў-бы сьгацаць, калі я йграў «Лявоніху», «бычка» ці «Юрку». Ня то, што цяперашняя «барэцкая» ці «крамянецкая» полька: фыц! мыц! Эт, плюнуць і то ня варта.

Дык вось, дзеткі мае, адзін раз перад калядамі выправіў мяне Лейзар у Рагазіну па гарэлку. Наста мая дала мне на дарогу ёмкі кавалак сьвежага сала з парсюка, што нядаўна закалолі на сьвята, усунула ў маю торбу цёнлы праснак. Знакам тым, усяго было досыць. На ўсялякі выпадак узяў я й дуду з сабою. «Запас бяды ня чыніць», дык меў храпку заўсёды дуду пры сабе трымаць. Уладзіўся, як мае быць, з гарэлкаю й паехаў сабе вечарком навад, аглядаючыся па баках, мо' дзе воўж накруціцца мне на тое ліха, бо ў тую зіму цягаліся яны цэлымі стадамі. Каняне было ў мяне хоць дужае, але гультаяватае—ідзель ксабе памалу й, хоць ты зарэж яго, не набяжыць. Знакам тым, не страшэнна абрыдла, а тут мароз, хоць ты лысых лісы! І сн-

та кародзіць унутры—проста, выпіць захацелася. Але як дастаць, каб «трыкнуць» троху. Але зараз мільганула ў маёй галаве, што можна выкалупаць у бочцы дзюрачку дротам ад люлькі; і я ўзяўся за работу, як Халімон са бога, усё роўна. Хутка я такі дагадаўся, што мой Сідар даўся: выкруціў я дротам адну й другую дзюрачку на славу, дастаў з саней саломіну, усунуў у дзюрачку й давай смактаць, як тое дзіцяне сасульку. Ці ласьпе веры—адразу пачуў я гэтакі смак, нібы хто медам мазануў па душы маёй!.. Тут ужо я рад быў, што конь ідзець гэтак памалу. На грэблі, ля высокага мосту акрутня парвалася, і я тпрукнуў каню. Тутака, знакам тым, я забыўся аб марозе, аб ваўкох, аб усім на сьвеце, разлажыў клумак свой на бочцы, як у сваёй хаце на багатую куцьцю, усё роўна, і давай мяняць саломіну за саломінай. Месячык так сьвяціў, што, нават, малюсенькую дзюрачку ў бочцы, нібы сьлядок той ад мухі, і то бачыў я ясьнюсенька, дзеткі мае.

Хутка мне так весела зрабілася, што я зацягнуў песьню калядную:

«Рана, рана куры папелі,—
Сьвяты вечар!»

Выняў дуду й зайграў. Ці доўга я гэтак іграў—не памятаю, але хутка пачуў званкі й застанавіўся паглядзець, хто гэта едзе. Ажно з другой стараны смаліць на чацьвёрцы паніч, а фурман у залатых гузіках ляскочыць доўгай пугай: жа-а-ах!—ажно дрыжка па сьпіне прабірае. Пад'ехаўшы блізка, чацьвёрка астанавілася, паніч падскочыў ка мне,—я трохі, знакам тым, спужаўся. Вось табе на!—думаю—адразу расказа Лейзару аб усім. Я спрытна заткнуў дзюрачку ў бочцы мягкім хлебом і квіта, пане Мікіта, мая хата з краю, я нічога ня знаю! Зьняў шапку, пакланіўся панічу ў ногі; стаю, чухаючы патыліцу.

— Чаму, дурню, ня йграеш?—кажа паніч. Я маўчу.

— Чаму ня йгра-еш, дурню?—крычыць ён злосна.

Тут ужо ніякай радачкі не дасі. Я ўзяўся за дуду й засыпаў «Лявоніху». Пан пахваліў. Пахлопаў мяне па плячо, кажучы: Лоўка йграеш, дурню, а яшчэ артачышся!

— Ведаеш што,—пачуў ён лалей,—паедзем ка мне, зайграеш там ігрышча, хай цябе качкі.

— Дык як-жа ж я, панічок, пакіну кацягу сваю й бочку знакам тым,—кажу я яму.

— Мой фурман астанеца тут, а мы з табой, дурню, паедзем на маёй чацьвёрцы,—Лейзар і не даведаецца, нічога. Запражэш на раліцу майго каня, і, як «га», бочка будзе на месцы. А за музыку дам табе два рублі.

Квапункі вялікія: ад Лейзара шэсьць залатовак і два рублі ў паніча, дык яе раз маёй жонцы на чаравікі, ды яшчэ на хустку на сьвята, ды яшчэ хвост мне на выпіўку. А тут яшчэ

хочацца паказаць, што ўлегчы ня ўзяць мяне, знакам тым—і на панскіх ігрышчах граю. Вось я згадзіўся. Фурман панокі астаўся бочку вартаваць, а я з панічом смарганулі на ўсе застаўкі. Платы й дравы ажно мігацелі ў вачох. Паніч даў мне доўгую пугу ў рукі, а я толькі—смаргуль! ажно любя, як ляскочыць.

Прыехалі мы ўрэшце да панскіх пакояў, узяў я дуду пад паху, і паніч увёў мяне ў тэя пакоі. А там паўнюсенька гасьпей: панічоў, паненак, старых і маладых, ажно я здуманіўся. Колькі свечак, колькі лямпаў, а божухна! А падлога маляваная, гладкая, сьлізкая, што я проста на нагах стаяць не магу—усё сьлізгаюся. Каб не падтрымлівалі мяне панічы нейкія, знакам тым, дык я кульгіцнуў бы дагары нагамі. А то сьмех, рогат. Гі-гі-гі!—пішчаць паненкі ценкімі галасочкамі. Го-го-го!—сьмяюцца панічы. Ядучь і п'юць гэтакія стравы, што я проста ня ведаю, як гэта называецца.

Загадалі мне іграць: я й «Лявоніху», я й «бычка», я й «Юрку», а яны скачуць, а яны выдаюць! Гіцэль іх бяры! на'т і наскія так не патрапяць. Але неяк пальцы мае пачалі дубець, я й пачаў даваць пудлы ў музыцы.

— А яму холадна!—засьмяяліся ўсе,—ну, дык выбірай сабе паненку.

— Не жаргуйце—кажу—над бедным!

— Не! не! выбірай! выбірай, якую толькі хочаш—ажэнім!

Зірк я скося на тэя паненкі, а усе так круць-муць каля мяне, і так глянуць, і гэтак усьміхнуцца, што ў цябе ажно сэрца калаціцца пачынае й гарачка нейкая ўсяго прабірае. А тэя ахвоты паддаюць. Я забыўся аб сваёй Насыце з чырвоным носам, адважыўся выбраць сабе кругленькую, гладкую паненачку й кажу:

— Гэта хай будзе мая!

— Я—твая! Я—твая!—піснула яна гэтакім салодкім галасочкам, што я й дуду выпусціў з рук. Ці я? ці ня я?—думаю—неяк не верыцца.

— Падалуй ты маю ножку!—кажа яна.

Каб гэтак, знакам тым, казалі мая Наста, дык я піхнуў бы яе ад сябе, што яна-бы ўвідзела бацьку з таго сьвету, а тут я раскіс—і давай палаваць яшчэ й яшчэ! Ніколі я смаку гэткага ня чуў: ад яе нейкай парфумай і цукеркамі аддаець, ажно галава кружыцца.

— Кінь дуду, пойдзем у мой пакой: там цяплей,—кажа яна,—а тут холадна!

Я няпрытомны, і пашоў я за ёю, прыцмакваючы языком ад смаку, але тут раптам я сьлізгануўся. Я спалохаўся. Зірк сюды, зірк туды. Дзе панскія пакоі? дзе мая паненачка? Нічагусенька няма!.. Я стаю над мастом на лёдзе, адной нагой ў пра-

ломцы... увесь упэцканы... Цёфу, паганшчына! Дуда парваная,
знакам тым, ляжыць водаль. Цёфу гіцэль! Я вылез на гасці-
нец. Каняне мае стаіць, апусьціўшы вушы, нібы нічога ня ве-
даець. Бочка ляжыць на санях. Я направиў акрутно, абдэрся
сьнегам, сплюнуў, знакам тым, тры разы й паехаў да хаты.
Эх-хэ, дзеткі мае! колькі дзён апасяля мне проста млосна рабі-
лася ад пастаяннага пльваньня,—было нясмачна, як-бы мыш
глынуўшы. Завялікая была выпіўка!

Вільня, 1915 г.

Лявоніха й Сымоніха.

Лявоніха й Сымоніха—гэта дзве блізкія суседкі, дзве вясковыя ягадкі. Жывуць яны побач, пасярод вёскі, хата каля хаты. Хаты іхнія старэнькія, маленькія, закуранныя й нахіленыя адна да адной; нібы зацікаўлена, пільна ўглядаецца адна на адну, пазірае вакно на вакно, дах на дах, комін на комін, адны аднымі любуюцца й налюбавацца ня могуць.

А з вакна хаткі сваёй глядзіць Лявоніха на хатку Сымоніхі, хоча даведацца, што там дзеецца—робіцца, што Сымоніха на сьняданьне ладзіць, якія бліны пячэ. Чым падмазвае іх, які фартух сягоньня надзела, ці вясёлая яна, і аб чым гутарыць з Сымонам сваім і аб чым думае яна. Лявоніха супакоіцца ня можа. Страшэнна ведаць хоча аб усім гэтым. Выпятвае шыю, настарожжвае вушы, праз пабітую шыбіну ўцягвае носам паветра—мо' што-колечы слухам ці нюхам пачуе...

А Сымоніха ў сваёй хаце робіць тое самае ад пачатку да канца. Так, як і суседка, хоча ўсё знаць-ведаць, што робіцца ў Лявоніхі, з няменшай зацікаўленасьцю, чым Лявоніха.

Аднастайнае, нуднае вясков'е жыццё выгадала ў іх душах гэту цягу й вырасьціла яе ў вялікія разьмеры. Зацікаўленасьць, наогул, грае вялікую ролю ў стварэньні й разьвіцьці людзкой культуры й дапамагае шчасьцю на зямлі, а што тычыцца шчасьця ў Лявоніхі й Сымоніхі ад гэтай зацікаўленасьці, дык хто іх ведае—гэта зрабілася ў іх проста штадзённай патрэбай, як хлеб духоўны. У гэты бок яны, гэтыя дзве суседкі, пакіравалі ўсе сілы свайго духу, усю энэргію сваіх пачуцьцёў.

Але зацікаўленасьць іхняя так сама ня любіць абібоцтва, а шукае разнастайнасьці, руху. І вось Лявоніха з Сымоніхай ня могуць доўга здавальняцца толькі нямым пазіраньнем праз затуманеныя вакенцы сваіх хатак, і кожная з іх ловіць зрэнкамі кожны рух суседкі. Не прапускаецца найбароткая гамонка, чуць прыкметны шум і рып дзьвярэй, або стук вілачніка. І вось суседкі, як-бы раней згаварыўшыся, вукрадкам соўваюцца з сваіх хат.

Як-бы рыхтуючыся зарэзаць чалавека альбо крадучыся да свайго зналіхвацкага палубоўніка, Лявоніха на цыпачках падыходзіць да дзьвярэй. Ня чутно, як падымае клямку й як высу-

вае напалавіну сваю галаву. І вось в заміраньнем сэрца Лявоніхі блісь адным вокам у бок дзвьярай Сымонавай хаты, так бліснула туды вокам, як-бы нажом пракалоць хацела дзвьяры Сымонавай хаты, каб разок хоць глянуць, што там робіцца.

Але, як тожкі зірнула, дык, як апараная варам, адскочыла назад і стукнула дзвьярыма. Пры гэтым стукнулі дзвьяры й Сымонавай хаты, бо Сымоніха рабіла тое самае; і яны ўгледзілі адна адну ў мігаценьне вока, у адных і тых самых позах, з аднымі й тымі самымі выразамі зацікаўленасці ў вачох. Пры гэтым яны зрабіліся сграшэнна падобнымі адна да адной, і кожнай здавалася, што яна толькі глянула ў люстэрка.

Троху адоопшыся, яны зноў прыняліся за сваю работу. Урэшце абедзьве, ня вытрываўшы, вышлі з сваіх хат, нібы на надвор'е паглядзець і курэй паклікаць.

— Ціп-ціп-ціп-ціп!—кажа Лявоніха.

— Ціп-ціп-ціп-ціп!—кажа Сымоніха.

І голае у іх адзін і той самы—троха пісклявы, троха з хрыпоткай, троха салодкі й троха горкі, троха лагодны й троха сварлівы.

— А дзе-ж мае куры дзеліся, каб іх каршун?—кажа Лявоніха.

— А дзе-ж мой певень прапаў, каб ён здох?—кажа Сымоніха.

Пры гэтым яны паглядаюць адна на адну няшчырымi, маслянымі вачыма. Хітрасьць і фальш відаць у кожным іх руху. У кожным павароце. А болей усяго гэта відаць у іх гутарках. Гэт-хітрасьць даходзіць да смяхоты, да нэўнасьці, да нейкага асоба нага выразу шчырасьці, і кожная з іх ведае думкі другой лепей, чымся свае ўласныя.

Страляючы вачыма адна ў адну, Сымоніха з Лявоніхай патроху пачынаюць гутарку, як-бы наладжваючы скрыпкі. Мова іх на першы погляд здаецца самай простаю і бязьвіннай, як дзіцячая гутарка, але яна і ня простая і не бязьвінная. Дзеля таго, каб зразумець глыбокі сэнс гэтай мовы, дык тут напэўна патрэбен добры тлумач—іначай чалавек не пачуе праўдзівлага смаку.

— Дзень добры, Сымоніха!—кажа Лявоніха.

Гэта значыць: галавой уніз, паскудніца!

— Добры дзень, Лявоніха!—кажа Сымоніха.

Гэта значыць: згінь ты, прападзі, падла старая!

— А даўненька мы ня бачыліся, суседачка.

Гэта значыць: дай бог, каб цябе, паганіцу, ужо болей ніхто ніколі не пабачыў.

— А во, іду даведацца, як ты маешся, міленькая.

Гэта значыць: чаму так доўга ліха цябе яшчэ не забрала, шэльма?

Пры гэтым суседкі дробнымі й пэўнымі крокамі падыходзяць адна да адной, не перарываючы сваёй гутаркі дыплёматычнай. Нібы войска на войска наступае.

— Эт,—кажа Лявоніха цукровым голасам,—жыву-гадуюся, як гарох той пры дарозе, кратаюся як-колены.

— А што чуваць у цябе, кумачка-любачка?

Гэта значыць: трасца табе ў бок, ліха тваёй матары! Прышла ты, сарока, выведаць, што ў хаце майей робіцца—скульце даведаешся, недачаканьне!

— Эт,—кажа Сымоніха мядовым галасочкам,—і добра ня чуваць і ад ліха ня ціха. Ой, бедная мая галовачка! Ой, жыццё май палынь-травіцаю зарасло!

Прыяцельцы можна троха пажаліцца ды паскардзіцца.

Гэта значыць: каб ты не дажыла, не дачакалася, пакуль я буду табе хваліцца, начыстая душа, сваім багацьцем. Праую й жыву. Бог і рубельчыкам, і тым, і сім не абмінае—я не такая крывуля, як ты!

Бабы робяць кіслія твары, кожная на свой лад. Гэтыя фізіяноміі вельмі розныя адна ад адной і вельмі падобны. Яны гавораць і мімікай.

Постаць Лявоніхі кажа бяз слоў, але выразна:

— З чым прышла, з тым і пойдзеш скрозь зямлю.

Выгляд Сымоніхі кажа бяз слоў, але досыць аразумела:

— Трэскайся, лопайся, але ты ў мяне пышка не вялікая! І добрыя суседкі далей гавораць:

— Скажы, любанька, Сымон твой перастаў піць? Ён рукамі болей да цябе ня соваецца?—пытаецца Лявоніха, і вочы яе робяцца рахманьня й жаласьлівыя.

Гэта значыць:

— Думаеш, гадзіна, ня ведаю, што ён тваю скуру лупіць і ўдзень і ўночы? Але ты, здыхляціна, гэткага мужыка ня варта!

— Ха-ха-ха, золатца май!—сьмяецца весела Сымоніха,—дзякаваць божаньку, як толькі знахар даў мне лякарства, дык рукой адняло—другім чалавекам Сымон зрабіўся; цяпер у мяне ня жыццё, а проста рай.

Гэта значыць:

— Хоць пукайся, сьцерава, хоць трэскайся на кавалкі, хоць макам рассыпайся, ня буду табе на радасьць жаліцца, што ў мяне бакі, як цапамі набыты ад жалезных кулакоў Сымона, каб ты заўрапасьцілася разам з ім!

Лявоніха бярэцца рукамі за твар Сымоніхі, углядаецца ей у вочы, ківае галавой ды й кажа:

— А праўду кажаш, даль-бог, праўду! Ты цяпер куды лепей, нават, выглядаеш. Ты зрабілася, як тая макавачка, чырвоенькая! А круглая-круглая, аж зайздасьць бярэ!

Гэта значыць:

Агіда ты! Прыгажэйшую за цябе ў труну кладуць. Ой доб-

ранька ведаю жыцьцё тваё пякельнае! Ад мяне, гадаўка, ня ўтэішся! Не на такую напала!

Сымоніха гладзіць Лявоніху й кажа:

— Няма чаго богу грашыць, неяк кратаемся.

Гэта значыць:

— Халера ты! Каб ты ўгару глядзела ды сэнца ня бачыла! Каб цябе скруціла ў тры пагібелі! На што сыплеш мне соль на раны?

— Ніхто ў нашым сяле гэтак дружна ня жыве, як мы з табою!—здзіўлена й натхнёна кажа Лявоніха.

— Ды як-жа йначай, сэрца маё, як іначай, даражэнькая! — трапляе ёй у тон Сымоніха.

Гэта ўсё значыць:

— Няпраўда! мана! фальш!

— Хадзі ка мне, зязюлечка, у хату! Пагаворым аб тым ды аб сім,—кажа Лявоніха.

Гэта значыць:

— Каб ты на парозе маім ногі свае паламала, нячыстая душа! Каб ты галаву скруціла на ганку маім!

— Во, гвалтам цягне ў хату,—кажа Сымоніха,—дзякую, сястрычка, ды йдзём у маю хату—і мы людзі хрышчоныя!

Гэта значыць:

— Калі ніхто ня ведае, як хто абедае, дык я даведаюся, бо ўлегцы мяне ня возьмеш!

— Заходзь ка мне!—кажа Лявоніха.

— Ды ты йдзі ка мне!—упіраецца Сымоніха.

Лявоніха на гвалт хоча зайсьціся да Сымоніхі, а Сымоніха — да Лявоніхі.

Доўга цягне Лявоніха суседку да сябе ў хату—тая ўпіраецца й ня йдзе.

Доўга цягне Сымоніха суседку ў сваю хату—тая ня хоча ды годзе.

Урашце моцна нацягнутыя струны ня вытрываюць і лопнулі з такім моцным трэскам, што трэск гэты творыць новую музыку. Суседкі пераходзяць ад няшчырасьці да шчырасьці:

— Як?!—кажа Лявоніха,—ты ганьбуеш майй хатай?!—і вочы яе прымаюць свой праўдзівы выгляд—злосны, зняважлівы.

Як!?—кажа Сымоніха,—ты пагарджаеш маім кутком!?—і вачыма пазірае яна на суседку так інеўна, як-бы яе зьесці хоча.

Слова за слова—і з іх пасіненых вуснаў разам са сьлюною пачынаюць сыпацца такія адборныя й ядраныя слоўцы, як пацеркі, як зорачкі, як зязлены боб, як горкі перац. І тут ужо тлумач непатрэбны, бо кожнаму й так добра зразумела.

— Ты—сякал, ты—такал!—крычыць Лявоніха.

— Ты—такал, ты—сякал!—грыміць Сымоніха.

— Шэльма!—лаецца Лявоніха.

— Гадаўка!—дражніцца Сымоніха.

— Шэльма! шэльма! шэльма!!!

— Гадаўка! гадаўка!! гадаўка!!!

Адна адну проста заклінае гэтымі брыдкімі словамі. Але болей ім слоў ужо не хапае, і яны ад слоў пераходзяць да рук:

— Во!

— На!

І дзьве фігі, як дубовыя сукі, выходзяць на спэну. Фіга Сымоніхі пападае проста ў нос Лявонісе, а фіга Лявоніхі—акурат у нос Сымонісе. Але не ад фігаў пачалася і ня фігамі канчаецца гэта гісторыя. Пачынаецца новая праца звычайнымі кулакамі, потым парканікамі, потым пачынаюць качаць адна адну на зямлі й рваць за доўгія валасы. Ды ёсьць у іх розныя спосабы калатні—усіх і не пералічыш адразу.

На крыкі й ляманты збягаецца ўся вёска. А Сымон з Лявонам стаяць каля сваіх хат ды толькі сьмяюцца. Вось гэты сьмех памагае разьшаным бабам, як халодная вада. Пачуўшы сьмех сваіх мужыкоў, яны перарываюць калатню, ускакваюць з зямлі, і кожная злосьна кідаецца на свайго мужа за тое, што гад ня толькі не памагае ў гэткай бядзе, каб выйсьці з гонарам, ды яшчэ сьмяецца з сваёй накрыўджанай жонкі.

Пасьля гэтага суседкі цэлы дзень, кожная на сваім двары крычыць другой такія словы й вытварае такія штукі, якіх людзі добрыя ня ведаюць і сьвет божы ня бачыў...

Пасьля гэтага пару дзён суседкі зусім ня цікавяцца адна аднай—ня прыслухоўваюцца і ў вокна не паглядаюць.

А ў нявзелю йдуць разам на кірмаш, як ні ў чым ня бывала, і дружба ў іх яшчэ болей павялічваецца.

Пасьля кірмашу пачынаецца ў іх уся гісторыя з самага пачатку, перайначаная на новы лад—дзе дабаўляецца, дзе адбаўляецца—связаўтка, навуханькая гісторыя, як-бы толькі радзілася яна на сьвет божы.

Гэтак ідзе тыдзень за тыднем, месяц за месяцам, год за годам, акуратна, як па загаду звышку.

І трэба прызнацца, што Сымоніха з Лявоніхай маюць вялікі спрыт прыдумаць на кожны раз новыя прычыны, за што палавацца й за што біцца, робячы гэтым прыемнасьць і самім сабе і добрым людзям.

Менск, 1920 г.

Панас на небе.

(Подлуг народнай казкі).

Памёр стары Панас.

Яго цела пахавалі на могілцах, а душа, як усе людзкія душы, жаўранкам на неба паляцела.

Панас, папаўшы ў незнаёмае месца пачаў азірацца па бакох і скоро ўцяміў, як і што: «Эт, язык да Кіева давядзе. Хто пытае, той ня блудзіць». І давай у стрэчных-папярэчных дапытвацца:

— Адзе-ж тут, пане-дабрадзеі, дарога ў рай?

Скрыдлатыя анёлы казелілі вочы на простую душачку, а ўсё-ж ткі паказвалі дарогу ў рай, пэўныя, што тут ніякіх хітрыкаў няма; а калі чалавек так упарта смалой у вочы лезе, дык гэта ня хаханкі якія.

Бокам-скокам і—Панас дабраўся да райскай брамы.

— Гэй!—крыкнуў Панас знадворку:—іусьці, дзядзька, у рай!

— А хто гэта там горла дзярэць?—адазваўся ключар Пятро з другога боку.

— Гэта я!

— А хто ты?

— Ну, я-ж! адчыні, дзядзька, браму!

— Бач, ты, які спрытны! А што ты там на зямлі рабіў? Будзь ласкаў сказаць!

Тут Панасу троху моташна зрабілася. Успомніў ён, як аднаго разу перад папом шапкі ня зьняў. Успомніў ён, як маці яго памёрла, дык ён ня скоро крыж на магіле ставіў, пакуль яму не удалося ўкрасьці сасну з панскага лесу. І яшчэ шмат чаго прыпамінаў ён і пачаў чухаць патыліцу.

— Як цябе завуць?—запытаўся ключар Пятро й высунуўся трохі з-за брамы, аглядаючы Панаса з галавы да ног.

— Панас,—палахліва, як перад вураднікам стоячы, адкавае Панас і апускае вочы.

— Маліўся?—сур'ёзна пытаецца далей Пятро.

— Часамі...—бармоча Панас, азіраючыся па бакох, як-бы ратунку шукаючы.

— Чаму «часамі?»—срога крычыць Пятро.

— Бо ведаеш, павочку, бо... бо... бо... я... ня ўмею...—душнўся Панас сваімі словамі, як-бы гарачыя кліцкі глытаючы.

— Ага, знача не акуратна маліўся,—адчаканіваючы кожнае слова, як асэсар, цьвёрда, з павагай кажа Пятро. — А выпіваў акуратна? А жонку біў? А за гаспадаркай ніколі не глядзеў?

Нібы шротам засыпаў яго Пятро пытаньнямі. Панас пры гэтым гэтак корчыўся, нібы яго сьцябалі крапівой.

— Ідзі ў пекла!—сказаў нарэшце Пятро ды ўжо хацеў зачыніць браму. Панас, угледзіўшы гэткую штуку, пмокнуў у руку Пятру й давай маліць-драсіць, як ён добра навучыўся на зямлі перад старою паняй, калі яго кабылу забіралі ў хлеў за патраву:

— А я-ж нявучоны... а я-ж простае, цёмнае мужыччо,—застанаў-заенчыў ён на ўсё неба.—Ці-ж я вінаваты, калі ня ведаў, як жыць на сьвеце?.. Ці-ж я вінаваты, калі я ня...

— Ну, годзі! годзі!—перабіў яго прычытаньні Пятро й, з усьмешкай глядзячы на Панаса, гладзіў сваю сіваю бараду. — Добра, Панас, мо' пойдзеш у рай, бо, ведама, ты нявучоны. Але вось такая рэч—ня пушчу цябе ў рай, покуль не навучышся хопь крыху грамаце. Прынамсі, будзеш сядзець там і паперы чытаць. А то прыкра, калі ты на ўсіх сьвятых дурной варонай глядзець будзеш і ніхто голасу твайго не пачуе.

Панасу зрабілася нясмачна на душы.

— Ліха ведае! Гэта лёгка сказаць: навучыцца грамаце! Мой Габрусь пяць зім вучыўся й чужь на складах чытае. А мне, старому дыдлу, дзе тут уцяміць?

Ажно шорах беднага прабіраў.

Тымчасам Пятро, зачыніўшы вароты, падаў яму кантычку, на якой загадаў вучыцца.

Панас ткнуў кніжку за пазуху й папёр куды вочы глядзяць, маркотна апусьціўшы голаў. Ён, нават, і надзею страціў папасьці ў рай. Яму здавалася, што куды лягчай галавой увіз хадыць, чымся навучыцца грамаце. Але «як топішся, то за бытву хопішся»—кажуць людзі. І бедны Панас, ня маючы жаднага ратунку, расчыніў кантычку і, як той бусел, ское вірнуў на незразумельны літары. Ой, як не хацелася яму папасьці на цымус у пекла! «Купіў—ня купіў, а патаргаваць можна», бадрыў ён сам сябе й сеў на камені сярод гасыцінца. Утаропіў вочы ў кантычку й давай у строчнага-папярэчнага дапытвацца:

— Паночку, родненькі, што гэта за літара? А што азначае гэтае крутаньне? А як чытаецца гэта дуга? А як выгаварваецца гэта мудроная сякерка? А як гэта ўсё разам выходзе?

Як анелы не сьпяшчлі па справах сваіх, але бачачы, што чалавек проста са скуры вылазіць, што пот цурком льецца з лысіны, дык кожны ахвотна тлумачыў яму.

Там не такія благія, як на зямлі.

Панас спачатку бэкаў-макаў, а праз тыдзень які ўжо нічога сабе чытаў. Праз два тыдні Панас так налаўчыўся, што па-

трапіў-бы чытаць псалтыр на добрых хаўтурох пры чарцы га-
ўзакі. На зямлі яго пахавалі без папа, і дзяк ня чытаў. Ад
шчаслівай усмешкі Панас разявіўся чупь не на ўсё неба.

І ён сьмела пашоў да сьвятога Пятра.

— Гэй!—крыкнуў Панас з аднаго боку брамы.

— Хто там?—запытаўся з другога боку Пятро.

— Я! Панас!

— А што? навучыўся?

— Навучыўся!

— Зэпрабуў чытаць!—і сьвяты Пятро зарыпаў брамай і
вышаў паслухаць.

Панас кашлянуў раз—другі, расчыніў засмальцованую кан-
тычку й з павагай, нібы ксьндз на амбоне, пачаў чытаць.

Сьвяты Пятро ківаў галавой і дзівіўся.

— А што,—кажа Панас,—добра?

— Гм... добра... Цяпер, Панаска, ідзі сьмела ў... пекла.

— Што?!—і Панас падеунуў правае вуха. Яму здалося,
што не дачуў.

— У пекла йдзі!—гнеўна крыкнуў Пятро:—бач, які ты ня-
вучоны, якое ты «цёмнае мужыччо!» Вось і тваё апраўданьне
нікцёмнае. Чалавеку трэба толькі хацець, тады ён усяго дабіва-
ецца. Бач, як хутка ты навучыўся чытаць, калі прыступілі, як
той кажа, нажом да горла! Нябось, каб хацеў, дык-бы на зямлі
шмат чаго добрага зрабіў. А цяпер, вон у пакельніцу, душа гуль-
тайская! Не мазоль мне вачэй, лайдацота!

Панас ад дзіва й страху гэтак лупы разявіў, што чупь
усё неба ня глынуў. Але паляшук з панталыку ня лёгка зьбіва-
ецца. Не пасьпеў Пятро зачыніць браму, як Панас крыкнуў сьмела:

— Пачакай!

За гэты час, што Панас бакі абіваў на небе, ён асвоіўся.
нібы на сваім сенакосе.

— Чаго ты?!—выставіў на яго Пятро свае сьрогія сівыя
вочы.

— «Чаго ты!»—перадражніў яго Панас,—ці-ж можна гэтак?

— Што «ці-ж можна гэтак?»

— Думаеш паляшук а ўлегцы возьмеш? Ці-ж можна гэтак
сьмяяцца над старым земляробам?—жаліўся Панас з вялікай
крыўдай у голасе.—Сказаў-бы адразу, што каб хацеў, дык усё-бы
патрапіў зрабіць на зямлі. Я-бы тады не спрачаўся-б. Што-ж,
альбо рыбка, альбо пічка! А то кантычку тыкае ў рукі: на! ву-
чыся! Колькі поту мне каштавала гэтая мая адукацыя. Ці-ж мне
заплаціш за працу, калі й паломнай дыткі на небе няма? Што
мне цяпер рабіць?—ад усяго сэрца жаліўся Панас.

Пашкадаваў яго сьвяты Пятро й ткі ўпусціў у рай.

Зажыў Панас у раі, як сыр у сьмятане ўсё роўна. Пільна
чытаў ён кантычку сваю, прыслужваў, падаваў люлькі сьвятым.
Але праз волькі часу ён там занудзіўся. Паляшук прывык да

працы, а без яе яму трудна жыць. Падмазаўся ён зноў да ключара Пятра:

— Давай,—ка’—дзядзька, памагу табе каля брамы тупацца, а то аднаму, ма быць, цяжка.

Пятро згадзіўся.

І зрабіўся Панас памоцнікам ключара пры браме раю. Калі душа якая ў браму стукалася, дык Пятро толькі ключ паверне, а Панас адчыняў вароты. Пятро гляне, ці варта ў рай пусцаць, а Панас тымчасам высуне лысіну, гледзячы, мо’ знаёмага спаткае. Часта гутарыў ён гэтакім чынам з сваімі аднасяльчанамі, дапытваўся навін і нічагусенькі. Паляшук усюды ў вус ня дзьме.

Але аднаго разу высунуў ён таксама галаву сваю між варот, каб зірнуць, дзе што дзеецца, і пры гэтым гэтак уздрыгнуўся, як-бы яго хто ўкусіў.

— Божухна! Каго гэта я бачу? Гэта-ж—Тэкля! жонка мая! Яна! Вочы не падманулі...

Пятро шмат яе не дапытваўся, бо ведаў, якая яна была пакутніца пры Панасе на зямлі, ды адразу ўпусьціў у рай.

— А! І ты тут ёсьці!—грыгнула Тэкля, угледзіўшы Панаса,—ну і неспадзеўкі! Ці не заблудзілася я? Бо тваё месца ў пекле...

— Божанька, а мне цяпер рай горш пекла стане!—застагнаў Панас і з вялікага імпэту церасбочыў высокі паркан і наўдзекі.

— Панас! Панас!—клікаў яго Пятро,—вярніся!

А Панас пёр на ўсе застаўкі. Ён ужо добра ведаў усе завулкі й глухія куткі на небе, знайшоў ён яшчэ вандроўцаў-паляшukoў і зрабіўся іх павадыром.

Разьдзяліў ім Панас неба на шнуры й загадаў працаваць. Гэтак працуюць і па сённяшні дзень. І запраўды, ім весела жывецца. Якое жыта там расьце, якія лясы шумяць, дык толькі дзвіся!

Панас даўно кінуў сваю старую Тэклю, бо яна яму яшчэ на зямлі досыць абрыдла, і ўзяў ён сабе двух жонак. Толькі няхай вас гэта ня дзвіць, людзі добрыя, на небе можна мець шмат жонак, бо ў другі раз ужо ў магілу не ўвагоняць.

Панасавы жанкі, як усе бабы на сьвеце, вельмі цікавыя—хочацца ведаць, дзе што робіцца.

Высуне адну галоўку сваю на зямлю, усміхнецца, вочкі зьзяюць...

— Сонейка ўзышло!—кажуць людзі на зямлі, Радуюцца вясковыя, і лёгка й весела робіцца ім на душы.

— Чаго ты? Куды вочы лыпаеш? Мо’ баранава вока маладога ўгледзіла?—злועцца Панас на жонку сваю. Як рване за валасы ў другі бок, як пачне пытляваць, дык бедная ад болю аж зачырванеецца.

Другая жонка, хаваючыся ад гнеўнага мужа, таксама—тыць свой твар на зямлю, ня менш цікавая першай.

— Месячык сьведзіць,—кажуць людзі,—пара на начлег!
Сумна глядзіць на зямельку Панасава жонка й прыслухоў-
ваецца, як мізэрны хлопчык на жалейцы граець ля рэчкі.

— А, каб цябе!—злуецца Панас:—сорам! Я табе пакажу,
распусьніца, як на хлопцаў зрэнкі казеліць!

Як грукне ёй у плечы, дык бедная аж наваліцца й валаса-
мі даўгімі твар пекны затуліць.

І плачуць Панасавы жанкі, а людзі на зямлі думаюць, што
гэта дождж.

У Панасавай гасподзе рупныя бабы ўсю н.ч. кудзелі пра-
дуць пры лучынах.

— Зоркі гараць,—кажуць людзі на зямлі.

Часам Панас пачынае агонь выбіваць да люлькі сваёй у
таку, дзе парабкі цапамі жыта малоцаць.

— Пярун б'е. Маланка паліць,—кажуць людзі на зямлі.

А млын там ёсьць вялікі, божухна ты мой! Меле й меле. Ад
завозу проста адбою няма.

А як пачне мельнік муку з барады вытрасаць, дык усё не-
ба заплыць.

— Сьнег падае!—кажуць людзі на зямлі.

Борух там карчму залажыў на гасьцінцы. Пайшлі гандлі,
кірмашы, заробаткі—проста не нахваліцца!

Болей усяго гандлююць там дурнямі. Гэты гандаль усюды
ходкі. Вы спытаецеся—на што грошы? Як-жа жыць бяз іх, калі,
як карчмару, таксама, не раўнуючы, і пану яны патрабны. Бяз
іх аві шагу. Нават і на неба выбрацца з пустымі кішэнямі труд-
на. Вось і душы людзкія ліпнуць да іх, як мухі да мёду.

Адно толькі паляшучоў на небе непакоіць: лік хадакоў ад
зямлі павялічваецца не па днёх, а па гадзінах. Як не расстаў-
ляюць вартаўнікоў на граніцах, як ня строга з пашпартамі, а
ўсё-ж такі ня могуць упільнаваць. Надта спрытны народ на зямлі:
круць-верць—ніхто не агледзіцца, а ён ужо на небе... А там—
рабі з ім што хочаш: ня йдзе назад, хоць ты яго доўбнай.

Вільня, 1914 г.

З Ъ М Е С Т.

	стр.
На зачарованых гонях	3
Панскі дух	8
На балопе	11
Аднаго разу ў нядзелю	15
Дванаццацігоднікі	21
Воўк	31
Сярод ночы	36
Туга старога Міхайлы	48
Бондар	52
Умарыўся	62
Пяць лыжак заціркі	66
Гора ўдавы Сымоніхі	69
Злодзеі	71
Сымон	75
Летапісцы	77
Ашчасьлівіла	84
Чараўнік	88
Вялікодныя яйкі	94
Тулягі	102
На каляды в сыну	105
Мядзведзь	110
Дзе канец зямлі	114
Юлька	118
Малыя драпасекі	124
Як у бібліі	126
Дудар	129
Лявоніха й Сымоніха	133
Панас на небе	138

7064

1964

Бел. 2021
1994 г.

B0000002599359